Impact Factor: 4.88

ISSN: 2181-0850
DOI: 10.26739/2181-0850
WWW.TADQIQOT.UZ

TEACHER
MUALLIM
УЧИТЕЛЬ

Tadqiqot.uz

VOLUME 2, ISSUE 6

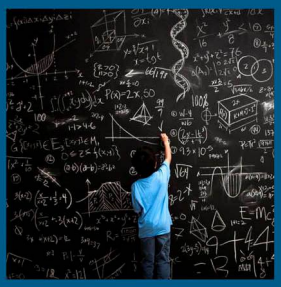

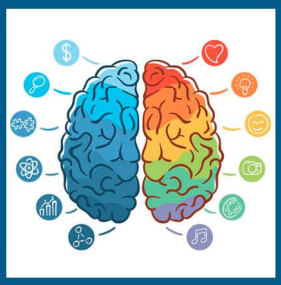

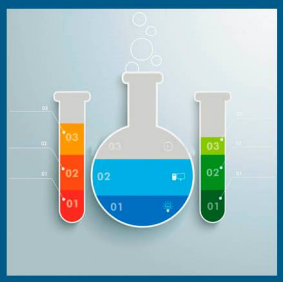

2021

MUALLIM | УЧИТЕЛЬ | TEACHER
№6 (2021) DOI http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6

Bosh muharrir:
Главный редактор:
Chief Editor:

Karimov Farxod Erkinovich
Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent,A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti prorektori

Bosh muharrir o'rinbosari:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Jumanazarov Sirojiddin Salaydinovich
Texnika fanlari nomzodi, Toshkent shahar XTXQTMOH markazi dotsenti

Muallim jurnali tahririy maslahat kengashi
Редакционный совет журнал Учитель
Editorial Board of the Journal Teacher

Yeldasheva Gulnoz Vasiljanovna
Pedagogika fanlari nomzodi, Toshkent shahar XTXQTMOH markazi kafedra mudiri

Xaydarov Baxodir Qayumovich
Fizika matematika fanlari nomzodi, Toshkent shahar XTXQTMOH markazi v.b. professor

Mahkamov Anvarjon Abdujabborovich
Texnika fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent shahar XTXQTMOH markazi kafedra mudiri

Baybayeva Muxayyo Xudaybergenovna
Pedagogika fanlari nomzodi, A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi dotsenti

Babanazarov Kalbay Rustamovich
yuridik fanlari nomzodi., A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti "Ta'limni boshqarishning huquqiy va iqtisodiy asoslari" kafedrasi mudiri.

Xidoyatova Dilafruz Abdugaffarovna
Pedagogika bo'yicha falsafa doktori (Ph.D), A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi dotsenti.

Xakimova Dildora Mashrabjonovna
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti "Ta'limni boshqarish nazariyasi va amaliyoti" kafedrasi dotsenti

Mamatqulov Davlatjon Maxamatjonovich
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). Toshkent, A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti Ma'naviyat kafedrasi mudiri

Axmedov Murodjon Ubaydullaevich
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD, A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti "Ta'limni boshqarish nazariyasi va amaliyoti" kafedrasi mudiri

Ergasheva Malohat Tursunovna
Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri, biologiya fanlari nomzodi, dotsent A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi mudiri

Pulatova Dildora Turgunovna
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD, A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti" kafedrasi mudiri

Nazarova Dildora Asatovna
Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti "Korreksion ta'limni tashkil etish va boshqarish" kafedrasi mudiri

Abdullayeva Maxprat Nurmatovna
A.Avloniy nomidagi malaka oshirish instituti Xorijiy tillar kafedrasi mudiri

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1. Matniyazova Dilrabo
ONA TILI DARSLARIDA TINGLAB TUSHUNISHNI RIVOJLANTIRUVCHI
O‘QUV TOPSHIRIQLARI…….….5

2. Nazarova Lola
COMPONENTS OF FLIPPED ENVIRONMENT……....10

3. Axmedova Mohichexra
ONA TILI DARSLARIDA YOZMA NUTQNI SHAKLLANTIRUVCHI
TOPSHIRIQLARNING O‘RNI (8-SINF ONA TILI DARSLIGI MISOLIDA)……...16

4. Karimova Dilnoza
‘O’ZBEK TILI (DAVLAT TILI) DARSLARIDA AXBOROT-KOMUNIKATSION
TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI……..….20

5. Хайитмуродова Мухайё
АНТОНИМИЯ И СИНОНИМИЯ В 10-М КЛАССЕ……....23

6. Ulug`murodov Oybek
JONLI NUTQNING TURLI KO`RINISHLARIDA SO`Z TARTIBI
VA ULARNING KOMMUNIKATIV VAZIFASI…….……...28

7. Солиев Фарҳоджон, Омонов Шерали
ШАХСНИНГ ХУЛҚ-АТВОРИНИ ТАШҚИ БЕЛГИЛАРИГА КЎРА
ИНДИВИДУАЛ ЎЗИГА ХОСЛИГИ ВА ЯШИРИН ПОТЕНЦИАЛИНИ АНИҚЛАШ……....33

8. Усмонов Шерзод
ТАЛАБАЛАРНИНГ ЎЗЛАШТИРИШ КЎРСАТГИЧЛАРИГА ТАЪСИР
ҚИЛУВЧИ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР…….….……41

9. Алибекова Маҳзуна
КОЛЕБАНИЯ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ…….……48

10. Равшанов Маҳмуд
ГРАММАТИК –ЛАР СОН КАТЕГОРИЯСИДА НАНОСЕМИОЛОГИК
ТАДҚИҚОТ МАСАЛАЛАРИ…….……51

11. Баўетдинов Раўаж
ТАРИЙХ ПӘНИН ОҚЫТЫЎ НӘТИЙЖЕЛИЛИГИН АРТТЫРЫЎДА
КЛАССТАН ТЫС ЖУМЫСЛАРДЫҢ ОРНЫ…….56

12. Xakimova Shaxnoza
ХИТОЙ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ОҲАНГ АСОСИДА СЎРОҚ
МАЪНОСИНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШИ…….60

13. Акбарова Муаттархон, Назмиддинова Бинафша
КЕЙС–СТАДИ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ КИМЁ САНОАТИ БИЛАН
БОҒЛИҚ ЭКОЛОГИК МУАММОЛАРНИ ҲАЛ ҚИЛИШДАГИ ЎРНИ…….…….63

14. Тураева Фотима, Рузумова Гулбахор
СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РУССКИХ И КИТАЙСКИХ
ТИПОЛОГИЯ СКАЗОК……..66

15. Namazova Shaxnoza
KIMYO FANINI MATEMATIKA, FIZIKA, BIOLOGIYA FANLARI BILAN BOG'LAB
DARS O'TISHNING SAMARADORLIGI, AXAMIYATI VA AFZALLIKLARI……....70

16. Mo'minov Davron
MANIPULYATORLARNI INSON ONGIGA TASIRINI O'RGANISH……75

17. Xakimova Shaxnoza, Ro'zumova Gulbahor
O'ZBEKISTONDA XITOY TILI FONETIKASIGA BOSHLANG'ICH BOSQICHDA
O'QITISHNING PRINSIPLARI VA O'QITISH METODLARI…….…81

18. Zaripova Ma'mura
KITOBLAR DUNYOSI. UYUSHIQ BO'LAKLI GAPLARDA
UMUMLASHTIRUVCHI SO'ZLARNING QO'LLANISHI……85

19. Rustamova Maxsuda
BO`G`IN VA UNING AHAMIYATI……..91

20. Xomidova Dildora
ALISHER NAVOIY – O'ZBEK ADABIYOTINING BUYUK SIYMOSI……95

21. Amirdinova Zilola
MUSTAQILLIK DAVRIGACHA BO'LGAN ADABIYOT DARSLIKLARIDA
IJODKOR TARJIMAYI HOLINING QIYOSIY - TIPOLOGIK TAHLILI
(8-sinf adabiyot darsligi misolida)……...99

22. Yuldasheva Dilafruz, Topvoldiyeva Maftunaxon
MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR BILAN LUG'AT
ISHINI OLIB BORISH USULLARI…….103

23. Abdullaeva A.
YOSHLARNI OILAVIY XAYOTGA TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK
METODLARNING O'RNI (QIZ BOLALAR MISOLIDA)…….…..106

24. Rajabova Gulyora
"KUNTUG`MISH" DOSTONIDAGI OMONIMLAR SEMANTIKASI……..111

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Matniyazova Dilrabo Ulug‘bekovna
Samarqand davlat universiteti Filologiya
fakulteti “O‘zbek tili va adabiyoti”
yo‘nalishi 1-kurs magistranti.
Samarqand viloyati Samarqand shahri.

ONA TILI DARSLARIDA TINGLAB TUSHUNISHNI RIVOJLANTIRUVCHI O‘QUV TOPSHIRIQLARI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-1

ANNOTATSIYA

Tinglab tushunish mashqlarining maqsadi tanish bo‘lgan til materiallari asosida tuzilgan notanish mazmunli matnni yoki nutqni tinglab tushunishdir. Tinglab tushunish ko‘nikmalarini malakalarga aylantirib beruvchi nutq mashqlari audiomatn orqali tashkil qilinib unda ko‘proq berilgan axborot bo‘yicha mustaqil fikr bayon etishga e’tibor qaratiladi.

Kalit so`zlar: Nutq faoliyati, dialogik nutq, monologik nutq, audiomatn, tinglab tushunish, bayon.

Матниязова Дилрабо Улугбековна
Магистранта 1-курса филологического
факультета “Узбекского языка и литературы”
Самаркандского государственного университета
Самаркандская область город Самарканд

УЧЕБНЫЕ ЗАДАНИЯ ПО РАЗВИТИЮ СЛУШАНИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

АННОТАЦИЯ

Целью упражнений на понимание прочитанного на слух является прослушивание и понимание незнакомого текста или речи на основе материалов на знакомом языке. Речевые упражнения, которые превращают понимание прочитанного на слух в навыки, организованы с помощью аудиотекста с упором на выражение независимого мнения на основе дополнительной информации.

Ключевые слова: Речевая деятельность, диалогическая речь, монологическая речь, аудиотекст. понимание на слух, описание.

Matniyazova Dilrabo Ulugbekovna
1st year master's student of the "Uzbek language and
literature" specialty of the Philological Faculty
of the Samarkand State University.

TEACHING TASKS FOR DEVELOPING LISTENING IN MOTHER TONGUE CLASSES

ABSTRACT

The goal of reading comprehension exercises is to listen to and understand unfamiliar text or speech based on material in a familiar language. Speech exercises that turn reading comprehension into skills are organized through audio text with an emphasis on expressing an independent opinion based on additional information.

Keywords: Speaking, dialogical, monological, audiotext, listening, exposition.

Insonlar odatga ko‘ra navbati bilan gapiradi va bir-birini tinglab tushunishga harakat qiladi. Tajribadan ma’lumki, o‘z fikrini og’zaki holda bayon etish (gapirish) ko‘pchilik yoqtiradigan nutq faoliyatining turidir. O‘zga shaxsni tinglab tushunish orqali turli xil ma’lumot olinadi. Nutqiy muloqotda bo‘lish inson uchun zaruriy ehtiyoj sanaladi. Tinglash paytida so‘zlovchining ifoda etmish fikrlarini qisman yoki to‘la tushunib yetmaslik hollari ham bo‘lib turadi. Buning asosiy sababi tinglab tushunishni o‘rgatishga yetarli e’tibor berilmasligidadir. Nutqni tinglab tushunish deganda, ovozli nutq (gapirish) chog’ida diqqat qilish, idrok etish va fahmlash anglanadi. Umuman «nutq» deganda gapirish, tinglab tushunish, o‘qib tushunish va yozuv tushuniladi.

Ma’lum bo‘lishicha, gapirishni o‘rganishdan ko‘ra tinglab tushunishga erishish qiyinroq kechadi. Ushbu sohaga oid bir-biriga yaqin ikki atamani farqlash talab qilinadi: «tinglash» — quloq solish (Oz so‘zla — ko‘p tingla) va «eshitish» —eshitish sezgisi (quloq) yordamida tovushni qabul qilish. Ona tilidagi nutqni tinglab tushunishda shakl va mazmun yaxlit ravishda idrok qilinadi.

Tinglab tushunish ham nutq faoliyatining turidir. U retseptiv nutq faoliyatiga kiradi. Tinglab tushunish so‘zlovchining nutqini radiodan, magnitafondan, plastinkadan va muloqot paytida tinglab tushunib, ma’lumot olishdir. U murakkab nutq faoliyatidir, chunki tinglovchi tezda shaklni qabul qila olishi, tezda mazmunni tushuna olishi, xotirada saqlab qolishi zarur, aks holda uni qaytadan ko‘rib, o‘qib, tushuna olishi uchun manba, sharoit, vosita yo‘q.

L. D. Sesarskiy tadqiqoti tinglab tushuniladigan matnlar oldindan yaxshi ishlab chiqilgan material asosida tuzilsa va o‘quvchilar bilan magnitofondan foydalaniladigan mashqlar olib borilsa, magnitofonga yozilgan nutqni tinglab tushunishni V sinfdan bemalol boshlash mumkinligini ko‘rsatdi.

O‘quvchi nutqni tinglagan paytda asosiy vazifa: tanish bo‘lgan leksik, grammatik, fonetik materiallar asosida notanish mazmunli nutqni tinglab, nutq vaziyatidan foydalanib, yangi ma’lumot olish, notanish mazmunni tushunish vazifasi turadi.

Monolog, ya’ni kontekstli nutqni tinglab tushunish o‘ziga xos qiyinchiliklarga ega. Eng avvalo shuni aytish kerakki, monolog nutq suhbat vaqtida dialog nutqqa nisbatan tinglovchiga kamroq qaratilgan bo‘ladi.

Monolog fikrning tuzilishi kengligi, mantiqiyligi bilan ajralib turadi, dialog nutqdan farqli ravishda aytib tugatilmagan o‘rinlar ekstralingvistik momentlar, bilan to‘ldirib ketiladi. Monolog nutqning oqimi, odatda normal tempda bo‘lishi sababli qayta so‘rab o‘tirishlarga imkon bermaydi, eshitib bo‘lingan joyga qaytish uchun to‘xtalishga yo‘l qo‘ymaydi.

Tinglab tushunishning eng murakkab turi radio yoki magnitofondan eshitiladigan monolog nutqni idrok etishdir.

Monolog nutq vaqtida tinglovchi xar holda mimikani kuzatib borishi mumkin. Yozilgan nutqni tinglab tushunishni juda ham murakkablashtiradigan ikkinchi faktor yozilgan nutqqa ta’sir ko‘rsatuvchi nuqsonlar sababli paydo bo‘ladigan tovush kamchiliklaridir.

Amaliyotda o‘quvchilar faqat va doimo o‘rganilgan tema asosida tuzilgan nutqni idrok etmaydilar. Ta’limning birinchi bosqichi boshlang’ich pallani va o‘rta bosqichning bir qismini, ya’ni yangi o‘quv planiga muvofiq I V - V I sinflarni o‘z ichiga olishi kerak. Bu bosqichda asosiy etibor dialog va monolog nutqlarga muvofiq ravishda og’zaki tushunishni shakllantirishga qaratilishi kerak.

Monolog nutqni tinglab tushunishga oid nutq mashqlari eng avvalo matnni tushunish bilan bajariladigan didaktik vazifaga ko‘ra belgilanadi. Agar eshitilgan matn ichidan eng muhimini ajratib olish vazifasi qo‘yilsa, quyidagi vazifalar berilishi mumkin: ona tilida matn mazmunini o‘z so‘zlari bilan qisqacha gapirib berish, reja tuzish, matn yuzasidan berilgan savollarga javob qaytarish, audiomatn qismlariga sarlavhalar qo‘yish va hokazo.

Agar tinglab tushunish paytida o‘quvchilar diqqatini detallarga jalb etish vazifasi qo‘yilsa, unda matnga yaqin mazmunda so‘zlab berish, ayrim gaplarga savollar qo‘yish, gaplar tanlab olish, qahramonni, voqealar bo‘lgan joyni ifodalovchi gaplarni ajratib olish foydalidir.

Mavzu asosida tuzib chiqilgan mazmunli, davomli notanish monologik, diologik nutqni tinglab tushunish, talqin qilish, malaka ko‘nikmalari shakllantiriladi, rivojlantiriladi. Tinglab tushuniladigan matnning mazmuni o‘quvchiga tanish bo‘lmasligi kerak. Aks holda o‘quvchi uchun tinglab bajaradigan vazifa qolmaydi. O‘quvchi matnni tinglab tushunayotganda matnga qarab, ko‘rib turishi tavsiya etilmaydi, chunki unda tinglab tushunish sodir bo‘lmaydi.

Tinglab tushunish mashqlarida bayon alohida o‘rin tutadi. Chunki o‘quvchi dars davomidagi tinglab tushunish mashqlari asosida orttirgan ko‘nikma va malakalarini shu turdagi nazorat ishida namoyon qilishlari mumkin.

Bayon (arab.) — 1) voqea, hodisa, fikr, mulohaza va sharhning og‘zaki yoki yozma ifodasi; 2) matnni o‘qib yoki aytib berilganlar asosida yozib chiqilgan ish. O‘zbekiston umumta’lim maktablarida (asosan 2 — 8 sinflarda) o‘quvchilarning fikrlashini rivojlantirish bo‘yicha sinf o‘quv (yozma) ishining asosiy turlaridan biri sifatida foydalaniladi.

Yuqorida aytilgan fikrlarni 5-sinf ona tili darsligidagi ayrim mashqlarda kuzatamiz hamda tahlil qilamiz.

2-dars.

Topshiriq. Muhammad Yusufning “Ona tilim” she’ridan olingan parchani tinglang.

Sen bo‘lmasang, nima bizga silliq she’rlar,
“Bu dunyoda tili yo‘qda dil yo‘q”, – derlar.
Bahoying-ku berib ketgan Alisherlar,
Yuragimning to‘ridagi so‘nmas gulim,
Ona tilim, kechir meni, ona tilim.

Munosabat bildiring.

“Tili yo‘qda dil yo‘q”, deganda nimani tushunasiz?

Topshiriqda o‘qituvchi tomonidan o‘qib berilgan yoki audiotasmada yozilgan ushbu she’rning matni o‘quvchilarga taqdim etiladi. Matn nihoyasiga yetgach o‘quvchilar “Tili yo‘qda dil yo‘q” iborasiga mustaqil mushohada qiladilar hamda munosabatlarini bildiradilar.

20-mashq. Bolalar hayotidan olingan latifani tinglang. Son va olmoshlarni aniqlang.

G‘azablangan ota do‘konga telefon qildi: “Men o‘g‘limni ikki kilogramm olxo‘ri olib kelishga yuborgan edim, u bo‘lsa bir kilogram olib kelibdi. Tarozilaring to‘g‘rimi o‘zi?”

– Bizning tarozilarimiz to‘ppa-to‘g‘ri. Siz o‘z o‘g‘lingizni tortib ko‘rdingizmi? (“Zamonaviy xandalar”dan)

Yuqoridagi mashqda esa matn mazmuniga emas, aksincha matndagi so‘z turkumlariga e’tibor qaratilgan. Ya’ni o‘quvchi endi matn ichidagi so‘zlarni turkumlarga ajratib olish ko‘nikmasini shakllantiradi.

27-mashq. Alisher Navoiyning quyidagi hikmatli so‘zini tinglang. Unda qo‘llangan fe’llarga izoh bering.

Umrni zoye etma, mehnat qil,
Mehnatni saodatning kaliti bil!

Ushbu mashqda o‘quvchilar tinglab tushunish jarayonida aynan fe’l so‘z turkumiga oid bo‘lgan so‘zlarga e’tibor qaratishlari kerak bo‘ladi.

7-dars.

Topshiriq. Matnni tinglang. Berilgan hikoyatdagi asosiy fikrni to‘g‘ri talaffuz me’yorlariga amal qilgan holda so‘zlab bering.

Bir donishmanddan shogirdlari:

– Nima qilsak, tinch va rohatda umr kechiramiz? – deb so‘radilar.

Donishmand:

– Hech qayerda hech kimga biror so‘z so‘zlamang, sukut eting, – deb javob berdi.

Shunda shogirdlari:

– Axir,doim sukut etib yuraveramizmi, bu mumkinmi?

Boshqacha yo‘l ko‘rsating! –dedilar.
Donishmand maslahat berdi:
– Sukut eta olmasangiz, so‘zlang, lekin qisqa va ma’noli so‘zlang, og‘zingizdan sira nojo‘ya so‘z chiqmasin. Yomon so‘z tinglovchining dilini xira qiladi, bundan saqlaning.
Bayt:
Yaxshi so‘zdan ko‘rasan mehr-u vafo,
Nomunosib so‘zlasang, yetkay jafo.
Ha, til bo‘lsa ham, bo‘lmasa ham, boshga balo. Shuning uchun donishmandlar so‘zni doriga o‘xshatib: “Ortiqchasi zarar keltiradi”, deydilar. (“Qisqa hikoyalar”dan)
Munosabat bildiring.
1. Donishmandning fikriga nima deysiz?
2. Sizningcha, so‘zni yana nimalarga o‘xshatish mumkin?

Topshiriqda o‘qituvchi tomonidan o‘qib berilgan yoki audiotasmada yozilgan ushbu matn o‘quvchilarga taqdim etiladi. O‘quvchilar berilgan hikoyadagi donishmandning fikriga hamda so‘zni yana nimalarga o‘xshatish mumkinligi to‘g’risida mushohada qilib, o‘z fikrlarini bildiradilar.
8-dars.
Topshiriq. Matnni tinglang.

Odamiylik

XII asrda yashagan Shayx Azizuddin Nasafi yning “Komil inson” kitobida quyidagilarni o‘qiymiz: “Odamiylik alomati to‘rt sifatdir, ya’ni: yaxshi so‘z, yaxshi ish, yaxshi xulq va ma’rifat. Kimda ushbu to‘rt sifat bo‘lsa – odamiydir, ammo kimdaki bu
sifatlar bo‘lmasa, u odamiylardan emas. Kimki ushbu to‘rt sifatni kamolga yetkazgan bo‘lsa, komil insondir”.

Yaxshi so‘z – odamiylikning tamal toshi, tarbiyalanganlikning asl mevasi, insonning ziynati. Darhaqiqat, odamning odamga, elning elga nisbatan ezgu muomalasigina bu dunyoning davomiyligini ta’minlaydi va madaniyatini belgilaydi.

Yaxshi ish – odamiylikning ikkinchi mezoni. Dunyoda ezgu maqsad va ezgu ish abadiy qoladi.

Yaxshi xulq – odamiylikning uchinchi alomati. Yaxshilik yo‘lini tutganlar yaxshi xulq sohibi ham bo‘ladilar.

Ma’rifat – odamiylikning to‘rtinchi belgisi.

Zero, har bir muslimga “Beshikdan to qabrgacha ilm izlash”
joizdir. (“Odamiy ersang…” kitobidan)
Topshiriqni bajaring.
1. Odamiylikning to‘rt mezonini sanang va sharhlang.
2. Matndagi asosiy fi krni adabiy til me’yorlariga rioya qilgan holda
uch jumlada ifodalang.

Ushbu topshiriqdagi tinglab tushunish jarayonida o‘quvchilarning diqqatini detallarga jalb qilish bilan birgalikda matndagi asosiy fikrni uch jumla bilan bayon etish vazifasi qo‘yiladi.
14-dars.
Topshiriq. Matnni diqqat bilan tinglang.

Vaqt qanday belgilanishini bilasizmi? Yerning Quyoshga nisbatan harakati vaqtni o‘lchashda asosiy rol o‘ynaydi. Ona sayyoramizning bir qismi quyosh nurlaridan bahramand bo‘lganida, boshqa qismi qorong‘ilik ichida bo‘ladi. Shu sababli yer yuzining turli nuqtalaridagi soatlar har xil vaqtni ko‘rsatadi.

Toshkentdagi tarixiy-me’moriy yodgorlik – kurant Ikkinchi jahon urushida qozonilgan g‘alaba sharafiga 1947-yil shahar markazida Usta Shirin ishtirokida qurilgan.

1966-yildagi zilzila natijasida soat buzilgan va zudlik bilan ta’mirlanib, ishga tushirilgan. Toshkent kurantishahar me’moriy ansamblining Markaziy xiyobonida joylashgan.
(“Biz bilgan va bilmagan dunyo” kitobidan)
Topshiriqni bajaring.
1. Matnga sarlavha qo‘ying.
2. Toshkent kuranti Toshkentning ramzi hisoblanadi. Shaharning boshqa ramzlarini sanang.

3. Ajratilgan so‘zlardagi undosh tovushlar talaffuziga diqqat qiling.
O‘pkadan chiqayotgan havo og‘iz bo‘shlig‘ining qayerida to‘siqqa uchrayotganiga e’tibor bering.

Yuqoridagi topshiriqda matnni tinglab tushunishda berilgan asosiy vazifalardan biri matnga sarlavha qo‘yish bilan birgalikda matn ichidagi mayda detallar ya’ni tovushlar talaffuziga e’tibor qaratilishi lozimligini ko‘rishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda tinglab tushunish mashqlari o‘quvchilarda mustaqil mushohada qilish, matnning har bir mayda detallarini e’tibordan chetda qoldirmasdan tahlil qilish, matnning mazmunidan kelib chiqqan holda uni qayta nomlash va qaytadan bayon qilish ko‘nikmalarini shakllantiruvchi mashqlar hisoblanadi. Aytish joizki ona tili darslarida tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi mashqlar ko‘proq va kengroq talqin qilinishi lozim. Chunki o‘quvchi o‘z ona tilida boshqa chet tilini yaxshi o‘rganishi va o‘zlashtirishi uchun yaxshi fikrlashi va shu fikrlarini atrofdagilarga adabiy til mezonlariga rioya qilgan holda bayon qila olishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Ona tili 5-sinf uchun darslik. Toshkent, 2020-yil
2. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. Ona tili 5-sinf uchun darslik. Toshkent, 2020-yil, 4-24 betlar
4. Ona tili o‘qitish metodikasi. K. Qosimova va boshqalar. Toshkent, “Nosir” nashriyoti, 2009-yil
5. Internet google.uz www.ziyo.net

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Lola Nazarova
senior teacher of "Humanitarian and economic disciplines"
Turin Polytechnic University, Tashkent

COMPONENTS OF FLIPPED ENVIRONMENT

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-2

ABSTRACT

While different new learning styles are making headway in the classroom, none more than Flipped Learning has made such an impact. FLN (Flipped Learning Network, 2014) defines Flipped Learning as a pedagogical approach in which direct instruction moves from the group learning space to the individual learning space, and the resulting group space is transformed into a dynamic, interactive learning environment where the educator guides students as they apply concepts and engage creatively in the subject matter. Many teachers may already flip their classes by having students read text outside of class, watch additional videos, or solve extra problems, but to engage in Flipped Learning, teachers must incorporate some components - four pillars into their practice: (F.L.I.P) Flexible Environment, Learning Culture, Intentional Content and Professional Educator. While the Flipped Learning model may not work for every class, the model represents an innovative approach to teaching with the potential to create active, engaged and learning-centered classrooms. FLN's four suggested pillars serve as ways to help educators successfully implement a Flipped Learning model.

Keywords: flipped learning, FLN, pillars, flexibility, learning culture, intentional content, professional educator.

Лола Назарова
старший преподаватель кафедры
«Гуманитарные и экономические дисциплины»
Туринский Политехнический университет в Ташкенте

КОМПОНЕНТЫ ФЛИП ОБУЧЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В то время, как развиваются различные новые стили обучения в образовании, ни один из них, как флип обучения, не показал таких хороших результатов, которые можно увидеть в реальности. Центр Флип Обучения (FLN), в 2014 году дал определение этому виду обучения, как педагогический подход, при котором обучение перемещается из пространства группового обучения в пространство индивидуального. Эта группа преобразуется в динамическую интерактивную среду обучения, в которой преподаватель направляет студентов, поскольку они применяют различный индивидуальный подход и творчески занимаются предметом обсуждения. Многие учителя применяют на своих занятиях флип обучения, предлагая учащимся читать текст вне класса, смотреть дополнительные видео или решать

дополнительные задачи. Для этого вида обучения, учителя должны основываться некоторым компонентам флип обучения: гибкий режим, культура обучения, целесообразное содержание и профессиональный педагог. Хотя модель этого обучения может работать не для каждого занятия, она представляет собой инновационный подход к обучению с потенциалом создания активных, вовлеченных и ориентированных на обучение занятий. Четыре предлагаемых основы служат в качестве способов помочь преподавателям успешно внедрить модель флип обучения.

Ключевые слова: флип обучение, Центр Флип Обучения, основы, гибкость, культура обучения, целесообразное содержание, профессиональный педагог.

Lola Nazarova
Toshkent shahridagi Turin Politexnika universiteti
"Gumanitar va iqtisodiy fanlar" kafedrasi katta o'qituvchisi

FLIP TA'LIM TURINING TARKIBIY QISMLARI

ANNOTATSIYA

Ta'limda yangi o'qitish uslublari rivojlanib bormoqda. Bulardan biri FLIP ta'lim uslubi katta muvaffaqiyatlarga erishmoqda. Zamonaviy Texnologiyalar Markazi (FLN) 2014 yilda bu ta'limni to'g'ridan-to'g'ri guruhlarda o'qitishdan individual o'qitishga o'tadigan pedagogik yondashuv deb ta'riflanadi. Bu guruh o'qituvchi tomonidan boshqariladigan, tushunchalarni qo'llash va mavzu bilan ijodiy shug'ullanish kabi vazifalar talab etiladigan dinamik interaktiv o'quv muhitiga aylanadi. Ko'plab ta'lim beruvchilar Flip ta'lim uslubini o'z faoliyatlarida qo'llab kelmoqdalar: bilim oluvchilarga darsdan tashqari o'qish, qo'shimcha video tomosha qilish yoki qo'shimcha topshiriqlarni bajarish kabi vazifalar bilan ta'lim jarayonlarini boyitib kelmoqdalar. Flip ta'limotida o'qituvchilar to'rtta ustunlarni o'z amaliyotlarida asos qilib olishlari kerak: qulay muhit, o'rganish madaniyati, maqsadli tarkib va professional o'qituvchi. Flip ta'lim modeli har bir mashg'ulotga to'g'ri kelmasligi mumkin bo'lsa-da, u faol, qiziqarli va o'rganishga yo'naltirilgan darslarni yaratish imkoniyatiga ega bo'lgan ta'limning innovatsion yondashuvini anglatadi. Ushbu to'rt ustun o'qituvchilarga flip ta'lim modelini muvaffaqiyatli amalga oshirishda yordam beradigan usullar bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: flip ta'limi, Flip Ta'lim Markazi, asoslar, moslanuvchanlik, o'rganish madaniyati, maqsadli tarkib, professional o'qituvchi.

INTRODUCTION

To operationalize the basic principles of the approach and differentiate flipped learning from other teaching methods, The Flipped Learning Network 2014) developed four pillars centered on the acronym F-L-I-P.

- **F** – Flexible Environment
- **L** – Learning Culture
- **I** – Intentional Content
- **P** – Professional Educator

These pillars serve to clarify misunderstandings, debunk myths about flipped learning, and help instructors effectively implement the approach. Each of the four pillars also includes three indicators that instructors can use as a checklist to guide their implementation of flipped learning.

DATA ANALYSIS

Flexible Environment

The first pillar is Flexible Environment, which addresses the physical space in the classroom and the fluid nature of learning. This pillar also highlights the flexibility that instructors need in order to flip, such as adjusting class plans based on the formative feedback gathered before class [12]. The Flipped Learning Network [7] defines the Flexible Environment pillar as the following:

Flipped Learning allows for a variety of learning modes; educators often physically rearrange their learning spaces to accommodate a lesson or unit, to support either group work or independent study. They create flexible spaces in which students choose when and where they learn. Furthermore,

educators who flip their classes are flexible in their expectations of student timelines for learning and in their assessments of student learning.

In a traditional classroom, the instructor is typically at the front of the classroom, and students sit at desks in rows facing the front of the room. They listen to the instructor and/or work independently on the same task. The classroom environment is reimagined in a flipped classroom, however, where there is "no front of the room, and physical configurations of the classroom change regularly" [9]. Students may be working in pairs or groups or even independently within the same classroom. A flexible environment also accounts for a variety of learning styles, personalities, motivation levels, and timelines for achieving learning outcomes. This is because where flipped learning is implemented, students are given "control over the sources from which they learn, and over how they use those sources" which promotes student-centered learning [10] [12]; as a result, they can take more ownership over their learning. Moreover, the presence of the instructor around the room reduces the psychological distance between instructor and student. Students may feel greater responsibility to stay on task when teacher is working among them.

Creating a flexible environment is relevant to language learning, as learning a language requires not only knowledge and skills, but also the ability to apply these skills to an appropriate communicative context. For instance, it is easy to understand how a student could be frustrated in a teacher-led classroom if he or she is still learning a skill that others have mastered. For example, not all languages distinguish between a long /i/ as in see and a short /I/ as in sit. Students lacking this distinction in their first language may still be working on hearing or saying words correctly, while others have no trouble with the two vowel sounds. Phonological awareness has an impact on listening ability and can cause a breakdown in communication when a student is not confident in what is being heard. A flexible classroom environment is thus ideal for accommodating learners at different levels in their language development. Students who need phonological awareness development can work on this skill in small groups, while other students who have mastered these sounds can engage in other tasks better suited to their linguistic development and learning goals. Flipped learning affords instructors the ability to tailor instruction based on students' skill level and work more closely with students one-on-one in class.

Lastly, instructors who prepare the classroom before class begins could create a smoother transition to an environment supporting learning. For example, the instructor could arrange the desks for group work and place a number at each group that corresponds with a list of group members written on the board. If your schedule does not allow time before class, the groups could be listed on the course management site and students arrange the desks accordingly when they arrive. All of this work helps foster a sense of teacher presence and organization before students sit down and begin working.

Learning Culture

The second pillar, Learning Culture, centers on the shift away from a traditional teacher-centered class toward a learner- and student-centered model. This pillar is a natural step after the Flexible Environment because active learning flourishes in an environment where learning occurs organically. The Flipped Network [7] describes learning culture this way:

In the traditional teacher-centered model, the teacher is the primary source of information. By contrast, the Flipped Learning model deliberately shifts instruction to a learner-centered approach, where in-class time is dedicated to exploring topics in greater depth and creating rich learning opportunities. As a result, students are actively involved in knowledge construction as they participate in and evaluate their learning in a matter that is personally meaningful.

A particularly important element of this pillar is the focus on individual knowledge construction and active learning. Active learning has the potential to improve student motivation by engaging students in activities in which they are interested while receiving timely feedback from the instructor [1]. It is not difficult to see how the Flexible Environment contributes to a better Learning Culture in the classroom. In a flexible environment, students can work alone or with other students on a project or task without the constraint of assigned seating or pre-assigned

group members. ESL instructors typically do not lecture to large classes where students take notes and listen, yet this pillar is still relevant to English language instruction because students have even more time in class to use English [9]. For instance, pair and group work are common practices in English courses because meaningful interaction is crucial for second language development [6]. When students work in small groups and pairs, each member has the opportunity to contribute, and dominant students are not able to monopolize the conversation while
some students sit passively in class. When thinking about the Learning Culture pillar,

ESL instructors can find even more ways to foster collaboration and interaction in their classes. An emphasis of flipped learning should be on helping all students learn. Therefore, a student-centered, learning-centered approach to classroom management can support individual learning but may be difficult when managing a large class. Careful planning can make classroom management easier. For example, the tasks should be developed so that students are more involved with and can monitor their learning, can work with others during the learning process, and receive timely, useful feedback that directs learning [5]. This focus on planning well developed tasks that are interesting to students contributes to intrinsic motivation and can be a better solution than punitive measures by attending to students whose attention is directed elsewhere.

Intentional Content

The next pillar, Intentional Content, builds on the first two pillars that emphasize creating a student-centered learning environment and fostering flexibility. Both this pillar and the next, Professional Educator, focus on the critical role the instructor plays in flipped learning. The pillar is described below:

Flipped Learning Educators continually think about how they can use the Flipped Learning model to help students develop conceptual understanding, as well as procedural fluency. They determine what they need to teach and what materials students should explore on their own. Educators use Intentional Content to maximize classroom time in order to adopt methods of student-centered, active learning strategies, depending on grade level and subject matter.

As noted in the pillar's definition above, the instructor plays a pivotal role in designing tasks and activities that foster learning. The instructor purposefully develops content for students to watch or read before the class to prepare for work that is done in the classroom. Because content (i.e., instructional materials and authentic input) plays an even more pivotal role in students' learning, "materials are honed to a sharp edge, with explicit connections to learning targets that are clearly stated" [12]. In terms of teaching English, instructors who implement flipped learning can more easily incorporate authentic materials to support learning in class [2], carefully choosing and customizing materials and leveraging technology to foster learning. They can also create content that is accessible to their particular population and provide English language support so students fully understand the videos and/or readings they work with before class.

Although language classrooms are primarily student-centered and independent learning is encouraged, language learners may not be aware of the skills they lack or where they should direct their learning. For example, a learner who believes he/she is pronouncing TH correctly but still sounds like "s" will not be aware of the difference unless is it brought to his/her attention. Similarly, a learner may continue to pronounce the word photographer with stress on the first syllable until it is made salient. Mispronunciation usually occurs when language is learned through reading rather than listening. Because a word was learned in a certain way, a learner may recognize the word even if it is pronounced a different way without noticing the different stressed syllable. An instructor can intentionally develop content and activities that draw attention to specific gaps in English knowledge and skills that often go unnoticed and assign different tasks to different students based on their particular needs. In this way, learning objectives are easily customizable and tailored to individual students without sacrificing face-to-face class time.

Professional Educator

Finally, the Professional Educator pillar defines the role of the instructor in flipped learning more broadly. A professional educator who implements flipped learning engages in a more present role

than an instructor who leads a traditional teacher-centered classroom. This is because the instructor is not only responsive to individual

requests for help or clarification, but is also cognizant of when and how to approach a group or student. In this pillar, the Professional Educator is defined as the following:

The role of a Professional Educator is even more important, and often more demanding, in a Flipped Classroom than in a traditional one. During class time, they continually observe their students, providing them with feedback relevant in the moment, and assessing their work. Professional Educators are reflective in their practice, connect with each other to improve their instruction, accept constructive criticism, and tolerate controlled chaos in their classrooms. While Professional Educators take on less visibly prominent roles in a flipped classroom, they remain the essential ingredient that enables Flipped Learning to occur.

In a flipped classroom, the instructor is responsive to every student at different times, moving around the room and engaging with groups or individuals, listening in on discussions, and providing assistance when needed. While this responsiveness may not differ from what instructors already do, they can be even more responsive to students' needs in flipped learning because there is more time in class for students to work on more difficult tasks. The second aspect of this pillar is collaboration with other instructors. A flipped classroom instructor is also an independent learner and connects with a community of other instructors working with flipped learning to share ideas and grow as a professional educator. Sharing materials, insights, and ideas can bring instructors together and make the process of implementing flipped learning less daunting. [8]

CONCLUSION

The Flipped Learning Network's pillars should be followed to ensure that the basic tenets of the approach are included in instruction. These pillars serve to clarify misunderstandings, explode misunderstandings about flipped learning, and help instructors effectively implement the approach. Each of the four pillars also includes indicators that instructors can use as a checklist to guide their implementation of flipped learning. Flipped learning should be in flexible environment that could be appropriate to students' time, pace, place and learning style, that means students can use their own way of learning. While they learn, flipped classes culture should be suitable for any type of learning style beginning with working alone, in pairs, in groups finishing with materials to read, write, or listen in and out of the class. However, all these contents should be intentionally prepared by an instructor by planning the flipped class appropriate for any learner. Undoubtedly, all those abovementioned three pillars could be done by the pedagogically trained and professionally ready instructor who can make flexible environment in a class, who can create learning culture and can design a flipped class with intentional content.

References

1. Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (2005). Active learning: Creating excitement in the classroom. San Francisco: Jossey-Bass.
2. Brinks Lockwood, R. (2014). Flip it! Strategies for the ESL classroom. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
3. Brinks Lockwood, R. (2018). Flipping the classroom: What every ESL teacher needs to know. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
4. Brinton, & M. A. Snow (Eds.), Teaching English as a second or foreign language (4th ed., pp. 31–45). Boston, MA: National Geographic Learning/Cengage.
5. Carless, D., Joughlin,G.,&Liu,N. F. (2006).Howassessment supports learning: Learning-oriented assessment in action. Hong Kong: Hong Kong University Press.
6. Ellis, R. (2014). Principles of instructed second language learning. In M. Celce Murcia, D. M. Brinton, & M. A. Snow (Eds.), Teaching English as a second or foreign language (4th ed., pp. 31–45). Boston, MA: National Geographic Learning/Cengage.
7. Flipped Learning Network. (2014).The four pillars of F-L-I-P. Retrieved from http://flippedlearning. org/definition-of-flipped-learning/.

8. Kostka, I. (2018). It all started with content: Flipping TOEFL test prep. Flipped Learning Today. Retrieved from https://flt.flippedlearning.org/pillar-corner/it-all-started-with-contentflipping- toefl-test-prep/.
9. Kostka, I.,&Marshall, H. (2017). Flipped learning in TESOL: Past, present, and future. In J. Perren,
10. K. Kelch, J. Byun, S. Cervantes, & S. Safavi (Eds.), Applications of CALL theory in ESL and EFL environments (pp. 223–243). Hershey, PA: IGI Global.
11. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). Techniques and principles in language teaching (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press.
12. Talbert, R. (2017). Flipped learning: A guide for higher education faculty. Sterling, VA: Stylus Publishing.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Axmedova Mohichexra Baxodirovna
SamDU Filologiya fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
1-kurs magistranti

ONA TILI DARSLARIDA YOZMA NUTQNI SHAKLLANTIRUVCHI TOPSHIRIQLARNING O‘RNI (8-SINF ONA TILI DARSLIGI MISOLIDA)

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-3

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 8-sinfdagi ona tili darslarida yozma mashqlarni ishlab chiqish, o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishda zamonaviy ta’lim texnologiyalardan foydalanish, O‘quvchida imloviy xatolarsiz yozma nutqni shakllantirish, orfografiya qoidalarini o‘quvchi ongiga har xil pedagogik usullar bilan singdirish hamda o‘quvchini ijodiy fikrlash borasida, savod o‘rgatish darslarining o‘rni va ahamiyati haqida tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar: pedagogik mahorat, to‘g‘ri talaffuz, og‘zaki va yozma nutq, o‘quv savodxonlik, ta’lim texnologiyasi.

Ахмедова Моҳичехра Баходировна
Филологический факультет СамГУ
Узбекский язык и литература 1 курс магистра

РОЛЬ ПИСЬМЕННЫХ РЕЧЕВЫХ ЗАДАНИЙ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА (НАПРИМЕР, УЧЕБНИК РОДНОГО ЯЗЫКА ДЛЯ 8-ГО КЛАССА)

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы разработки письменных упражнений на уроках родного языка в 8 классе, использования современных образовательных технологий в развитии устной и письменной речи, формирования письменной речи у школьника без орфографических ошибок, различных педагогических приемов и умений. творческого мышления школьника, роль и значение уроков грамотности.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, правильное произношение, устная и письменная речь, грамотность, образовательные технологии.

Akhmedova Mokhichexra Bakhodirovna
SamDU Faculty of Philology
Uzbek language and literature
1st year master's student

THE ROLE OF WRITING SPEECH ASSIGNMENTS IN MOTHER TONGUE LESSONS (FOR EXAMPLE, 8TH GRADE MOTHER TONGUE TEXTBOOK)

ABSTRACT

This article deals with the development of writing exercises in 8th grade mother tongue lessons, the use of modern educational technologies in the development of students' oral and written speech, the formation of writing speech without spelling errors in the student, various pedagogical methods and skills of creative thinking of the student, the role and importance of literacy classes.

Keywords: pedagogical skills, correct pronunciation, oral and written speech, literacy, educational technology.

Bugungi kunda butun dunyo ta'lim tizimida o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Bu esa o'z navbatida yurtimizda ham ta'lim sifatini oshirishga katta e'tibor berilmoqda. Bunga esa Prezidentimizning III Renesans davri boshlanganligini hamda "Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan , ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi" – degan g'oyalari ta'lim tizimida katta islohatlar bo'lishi kutilayotganligidan dalolat beradi.

Hozirda yurtimiz ta'lim tizimida juda katta tub burulishlar bo'lyapti, ayniqsa, darsliklarimizdagi o'zgarishlarni misol qilib olishimiz mumkin. Maktab darliklarining qayta nashr etilishi bejizga emas. Masalan, 2019-yilda 8, 9, 10, 11-sinf hamda 2020-yilda 5-sinf ona tili va adabiyot darsliklari qayta nashr ettirildi. Bu darsliklar to'la yangilangan holatda chiqarildi.

Mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim o'quv dasturida ona tili ta'limi oldiga quyidagi bosh maqsad qo'yildi: "Ona tili mashg'ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish" ga qaratish lozim. Chunki 8-9-sinf o'quvchilarining ruhiy holati, fikrlash qobilyati o'ziga xos shakllanayotgan bo'ladi. Shuning uchun o'quvchilarda ijod qilish, yaratuvchanlik, turli xil fikrlarni mantiqiy o'ylab tahlil qilish jarayoni amalga oshayotgan vaqt hisoblanadi. O'quvchining aynan shunday qobilyatlarini shakllantirish ya'ni to'g'ri boshqarish til va adabiyot o'qituvchilarining zimmasiga tushadigan vazifadir. Ona tili darslarida o'qituvchilar o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga, so'zlarning ma'no jihatlarini farqlashga, so'zlardan o'rinli qo'llashga, imloviy savodxonlikni oshirishga, so'zlarni to'g'ri talaffuz va yozishga, so'zlardan gap, matn, jumlalar hosil qilishga, matn va jumlalardagi xatolarni topishga, mantiqiy fikrlash qobilyatini oshirishga katta e'tibor qaratish kerak.

Birgina 8-sinf ona tili darsligida matnlar bilan ishlashga e'tibor qaratilgan. Bu darslik xalqaro baholash tizimi bo'lgan PISA dasturiga turli xil topshiriqlarni bog'lashga harakat qilingan. Darslikdagi matnlar o'quvchini o'qish savodxonligini oshirishga, matnni mantiqiy fikrlashga, turli xulosalar chiqara olishga qaratilgan. Matnlarda o'qish savodxonligini oshirish bilan bir qatorda grammatik topshiriqlar ham berilgab bo'lib, bu esa o'quvchilarning yozma nutqini ham rivojlantirishga yordam beradi. Jumladan, 25-26-darslar va 29-darslarda Mumtoz matn va lug'atlar bilan ishlash mavzusida "Talab vodiysi" matni berilgan. Bundan tashqari 31-dars Matn va lug'atlar bilan ishlash mavzusida Jaloliddin Rumiyning "Masnaviy"sidan "Tilshunos va qayiqchi" hamda 44-45-darslada esa Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridan "Miqyosi nafs" parchalari berilgan. Bu matnlar o'quvchilarga bilim berishdan tashqari, ularga ma'naviy ozuqa ham beradi. O'quvchilarni fikrlashga, yaxshi va yomonni farqlashga, kimga qanday munosabatda bo'lishga undaydi. Bevosita matnlarni tahlil qilish jarayonida ham og'zaki, ham yozma nutq ko'nikmasini shakllantirib boradi. Bunga "qanday?" – degan savol tug'ilishi mumkin. Chunki har matn tahlil qilganda birinchi bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida turli xil fikrlar bahs va munozaraga aylanib ketadi. Har bir o'quvchi o'z fikrini himoya qiladi va boshqalarga tushuntira bilishi kerak bo'ladi. Ba'zi darslarda matnlarni tahlil qilish jarayonida o'z fikrini yozma bayon qilishga to'g'ri keladi. Shunday jarayonlarda gap, jumlalarni to'g'ri tuzish jarayonida yozma nutq ko'nikmasiga tayanib yozadi va xatoliklarga yo'l qo'ymaslik uchun imloviy (orfografik) xatolarga e'tibor berib boradi.

8-sinf darsligi bo‘yicha fikr yuritayotgan ekanmiz, aynan bir mavzu yuzasidan matn va topshiriqlarni tahlil qilamiz. Masalan: 76-77-darslar “Gapning ikkinchi darajali bo‘laklari yuzasidan tahlil” mavzusiga e’tibor qarataylik. Unda Ulug‘bekning shogirti va buyuk allomamiz Farobiyga bog‘liq bir matn berilgan. Bunda har ikki matn doirasidan kelib chiqqan holatda topshiriqlarni tuzish mumkin. Aynan bu matnlarni Blum taksanomiyasi orqali turli topshiriqlar o‘ylab topish mumkin. Blum taksanomiyasida savollar bosqichma bosqich tuziladi. Har bir bosqichda berilgan savollar matn mazmunini chuqurroq tushunishga va tahlil qilishga qaratilgan bo‘ladi. Savollar borgan sari murakkablashib boraveradi.

Bilish. 1. Ikkinchi matn nima haqda?
2. Berilgan savolga Farobiy qanday javob berdi?

_____

Tushunish. 1. Farobiy bunday javobi bilan nima demoqchi?
2. Nima uchun aynan Farobiyga bunday savol berdi?

_____

Qo‘llash. Ilmga nisbatan shunday ehtirom ko‘rsatish holatini hozir ham uchratish mumkinmi?

Tahlil. Nima uchun odamlarni Ulug‘bekning shogirtidan qay holatda xabar olishi qiziqtirayapti?

_____

Sintez. Har ikkala matnda ilm orqali qanday insonga xos bo‘lgan xislat ifodalangan?

Shu bilan birga birinchi matn yuzasidan turli savol va topshiriqlar ham tuzish mumkin. O‘quvchilarni guruhlarga bo‘lib, har bir guruhga bitta-bitta topshiriq taqsimlab chiqsa ham bo‘ladi. Jumladan:

1-topshiriq.

Matn nima haqda? Ulug‘bekning sevimli shogirdi kim?

2-topshiriq.

“Yo‘l libosini keltiringlar, otlar hozirlansin!” – Ulug‘bek tomonidan bunday buyruq berilishiga sabab nima edi?

3-topshiriq.

Ulug‘bek hasadgo‘ylarga nisbatan qanday yo‘l tutdi?

4-topshiriq.

Hasadgo‘y kishi deganda qanday insonni tushunasiz?

5-topshiriq.

“Ilm ahlini vaqti-vaqti bilan ziyorat qilib, holidan xabar olish savobdir” fikriga qanday munosabat bildirasiz?

Yuqorida berilga savollar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini ham yozma, ham og‘zaki bayon qilishi mumkin. Sizda, albatta, savol tug‘ilishi mumkin. Nima uchun birdaniga ikki xil shart, chunki bir sinfda 25-30 o‘quvchi bo‘lishi mumkin. Ularning og‘zaki va yozma nutqi har xil: kimdir fikrini og‘zaki yaxshi bayon qiladi, lekin juda imloviy xatolari ko‘p. Kimdir juda chiroyli yozadi, ammo og‘zaki nutqida bayon qila olmaydi. Shu orqali o‘qituvchi ma’lum darajada bir natijaga erisha oladi. O‘qituvchi qay yo‘l bilan bo‘lsa ham o‘quvchilarning ozgina bilimini oshirishga harakat qiladi.

Umuman olganda berilgan topshiriqlarni bajarish orqali o‘quvchilarning firlash doirasi, dunyoqarashi kengayadi. Topshiriqlarga javob yozishda o‘zi o‘ylagan fikrlarini yozma bayon etish uning yozuv ko‘nikmasini ham shakllantiradi. Shu mavzuda grammatik mashqlar ham berilgan: 150-topshiriq. Matndan ikkinchi darajali bo‘laklarni aniqlang. 159-mashq. Berilgan so‘zlardan foydalanib, matndagi aniqlovchilarni sinonimlari bilan almashtiring. **Foydalanish uchun so‘zlar:** istiqomat qilmoq, buyuk, muhtaram, o‘zga, mashhur, qaror, farmon. 153-topshiriq. Yuqoridagi berilgan matndan to‘ldiruvchilarni aniqlang. Bu mavzu ikki dars uchun mo‘ljallanganligi sababli uyga vazifa sifatida 154-155-topshiriqlar va 160-mashq berilgan. Bu topshiriq va mashqlarda so‘zlarning ma’nosi bilan lug‘at daftarga ko‘chirish, yod olish, jumlalarni to‘g‘ri tuzish, “Zukko tilshunos” musobaqasini o‘tkazish kabi shartlar bor.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish mumkinki, aynan maktab darsliklarida bo‘layotgan o‘zgarishlar o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga, yozuv ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilayotganligini ko‘ramiz. Darsliklarda o‘zgarishlar bo‘lsa-da, o‘quvchilarda yozma nutq ko‘nikmasida kamchiliklar juda ko‘p. Shuning uchun boshlang‘ich sinf darsliklarida va yuqori sinf darsliklarida tilshunoslikning orfografiya bo‘limiga oid qoidalar, mashqlar kengroq berilib yoritilsa, yozma nutqimizda uchraydigan kamchiliklarni ancha qismini bartaraf etgan bo‘lamiz deb o‘ylayman. Birgina ona tili o‘qitish metodikasi darsligida ham grammatikaning ko‘p qoidalari orfografiya o‘qitish bilan, ayniqsa, aytilishi yozilishiga to‘g‘ri kelmaydigan so‘zlarning imlosi bilan uzviy bog‘liqligini, bu xil imlo qoidalarni grammatik ma’lumotsiz o‘quvchi ongiga singdirish qiyinligini, umuman, orfografiyani grammatikasiz o‘qitib bo‘lmasligini aytib o‘tadi. Shunday ekan ona tili darslarida yozma nutqni rivojlantirish uchun turli xil mavzudagi diktant, bayon va insholarni yozdirish o‘rinlidir. Faqat yozdirish orqali yozma nutqni rivojlantirish qiyin masala. Topshiriq, mashq va o‘quvchini mantiqiy fikrlashga chorlovchi matnlar bilan ishlash katta samara berishini kuzatamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. M.Qodirov, H.Ne’matov, M.Abduraimova, R.Sayfullayeva, B.Mengliyev. Ona tili (umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik) Toshkent-2019. 42-b.
2. M.Qodirov, H.Ne’matov, M.Abduraimova, R.Sayfullayeva, B.Mengliyev. Ona tili (umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik) Toshkent-2019. 46-b.
3. M.Qodirov, H.Ne’matov, M.Abduraimova, R.Sayfullayeva, B.Mengliyev. Ona tili (umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik) Toshkent-2019. 60-61-b.
4. M.Qodirov, H.Ne’matov, M.Abduraimova, R.Sayfullayeva, B.Mengliyev. Ona tili (umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik) Toshkent-2019. 105-106-b.
5. Y.G‘ulomov, I.Rasulov, H.Rustamov, B.Mirzaahmedov. Ona tili o‘qitish metodikasi, Toshkent: “VNESHINVESTPROM” 2019. 320-b.
6. S.Otamirzayeva, M.Yusupova. O‘zbek tili (Fonetika, grafika, orfoepiya va orfografiya). O‘quv qo‘llanma, Toshkent-2004. 168-b.
7. B.To‘xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodova. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. O‘zbekiston Yozuvchilar uyishmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, T.: 2006. 192-b.
8. R. Toshniyozova Ona tili ta’limida kompetensiyaviy yondashuv. (Til va adabiyot ta’limi jurnali) 2018-yil, 8-son, 18-b.
9. B.Mengliyev, X.Suvonova. “Ona tili”ni emas, “Ona tili”dan o‘rgatish kerak. (Til va adabiyot ta’limi jurnali) 2017-yil, 10-son, 16-b.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Karimova Dilnoza
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
O‘zbek filologiyasi fakulteti 2-kurs talabasi
Qoraqalpoq2017@inbox.ru

‘O’ZBEK TILI (DAVLAT TILI) DARSLARIDA AXBOROT-KOMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-4

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada muallif ta’lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan guruhlarda o’zbek tilini o’qitishda o’yin texnologiyalaridan foydalanish ahamiyatli jihatlariga to’xtalib o’tgan.

Kalit so‘zlar: Ijodkorlik, interaktiv usullar, ta’lim, o’yin texnologiyalari, darslik, metod, bahs-tortishuv.

Каримова Дильноза
Студент 2 курса факультета узбекской филологии
Каракалпакского государственного
университета имени Бердака
Qoraqalpoq2017@inbox.ru

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА (ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА)

АННОТАЦИЯ

В этой статье автор отметил важность использования игровой техники в обучении узбекских групп языковым образованиям каракалпаков.

Ключевые слова: Творчество, интерактивные методы, образование, лунные технологии, учебник, методика, дебаты.

Karimova Dilnoza
2nd-year student of the Uzbek Philology Department
at Berdak Karakalpak State University
Qoraqalpoq2017@inbox.ru

EFFECTIVENESS OF USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN UZBEK LANGUAGE (STATE LANGUAGE) LESSONS

ABSTRACT

In this article, the author pointed out the importance of using game technology in teaching Uzbek to groups in Karakalpak language education.

Keywords: Creativity, interactive methods, education, moon technology, textbook, method, debate.

XXI asr muallimi yuksak taraqqiy etib borayotgan bugungi fan-texnika yutuqlariga har doim hozirjavob bo'lishi, ulardan o'z darslarida samarali foydalana olishi kerak bo'lmoqda. Darslarda qo'llanadigan interaktiv usullar o'quvchilarda o'z yurtiga mehr-muhabbat tuyularini uyg'otish, ularni mukammal savodxonlik darajasiga ko'tarish, mantiqiy aniq va to'liq nutq sohibi bo'lishiga erishish kabi muhim vazifalarni bajarishni nazarda tutadi.

Ushbu maqolamiz orqali biz ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan guruhlarda o'zbek tilini o'qitishda o'yin texnologiyalaridan foydalanish ahamiyatli jihatlariga to'xtalib o'tmoqchimiz. Ma'lumki, o'zbek va qoraqalpoq tillari bir til oilasiga mansub bo'lib, ular orasida deyarli kata farq sezilmaydi. Shu bois qoraqalpoq o'quvchisining o'zbek tili va adabiyotini o'rganishda unchalik qiyinchilik tug'ilmaydi. Maktablarning 11-sinfi uchun yaratilgan o'zbek tili darsligining yangi avlodi avvalgi darsliklardan o'zining adabiyot namunalariga va qiziqarli, ibratli matnlarga boyligi bilan ajralib turadi. Ushbu darslikdagi "Kasbim-faxrim" (Matn turlari. Dialogik matn) mavzusiga 3 soat ajratilgan bo'lib, ushbu darsning bir soatini o'yin texnologiyasi asosida tashkil etishni tavsiya etamiz.

O'zbek tilining izohli lug'atida o'yinga quyidagicha ta'rif berilgan:

1. Ko'ngil ochish, dam olish maqsadida qilinadigan erkin harakat yoki mashg'ulot. 2. Boshqalar bilan musobaqa qilish uchun ma'lum qoidalar asosida o'tkaziladigan mashg'ulot. 3. Ritmik harakatlar va mimikalar uyg'unligidan iborat san'at, raqs(Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд,1981:498).

Biz ishimizda "o'yin" so'zining ikkinchi ma'nosi asosida tafakkur o'stirishni, ya'ni o'yinning ta'lim berish usuli, vositasi sifatida qoidalar asosida o'tkaziladigan mashg'ulot ekanligini ko'rsatib berishni maqsad qildik.

O'yin usulidan foydalanish davlat tili darslarida ham qo'l keluvchi metod ekanligini R.Tolipovaning rus guruhlarida o'zbek tilini o'qitish borasidagi tajribalari, umumlashmalari va xulosalaridan ham ko'rish mumkin(Толипова Р,1993:34). A.Bobomurodova esa o'z tadqiqotida ta'limni noan'anaviy o'yin-topshiriqlarni amalga oshirish tufayli o'quvchilarda mustaqil fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga bo'ysundirish yo'l-yo'riqlarini asoslab bergan. (Бобомуродова А, 1997:10) Jumladan, "So'zni o'z uyasiga joylashtir", "Olqish olgan omondir, qarg'ish olgan yomondir", "Topqirlar bellashuvi", "Nimaga o'xshaydi?", "Erkala va koyi" singari o'yinlarning tashkil etilishi, olib borilishi va ahamiyati chuqur yoritib berilganligini ko'rish mumkin. Biroq tavsiya qilinayotgan aksariyat o'yinlar faqat bir dars davomida yoki bir sinf bilan o'tkazilishi mumkinligi ularni ommalashtirish, keng tatbiq qilishga imkon bermaydi.

O'zbek tili (Davlat tili) darslarida o'tiladigan mavzuga oid materiallarni topish, ularni bajarishda o'yin usullaridan foydalanish yaxshi natija beradi. Masalan, o'quvchilar ikkiga bo'linib gap tuzadilar. O'yin sharti shundaki, birinchi gap qaysi harf bilan tugasa, ikkinchi gap shu harf bilan boshlanishi kerak, gaplar ma'lum bir mavzuga oid bo'lib, natijada matn tuziladi. Masalan, odam odamsiz yashay olmaydi. Inson o'zining xushtabiati, shirin muomalasi bilan odamlar qalbidan joy oladi, kabi.

Modul darsining nazariyaga asoslangan 2 (b) – qismida o'zbek tili darsligidagi "Kasbim – faxrim" mazvusida berilgan "Hunar haqida" matnni o'qituvchi talaffuz me'yorlariga rioya qilgan holda yod aytishi yoki ifodali o'qib berishi yoxud kompyuterga kiritilgan variantlarni tavsiya etishi ham mumkin. Masalan, "Hunar haqida" matnini havola qilamiz:

Hunar haqida

Ey fazand, agar oqil va dono bo'lay desang, hunarmand bo'lishni andisha qil, hunarmandlik sababidan izzat va hurmatga yetishasan, hunardan bebahra bo'lsang, qup-quruq soyasiz daraxtga o'xshab qolasan.

Ey farzand, o‘z nasibangga, ota-bobongning martabasiga, mansabiga g‘ururlanib, ilm-u hunar o‘rganishdan zinhor or-nomus qilma. Ota mansabiga mag‘rur bo‘lib, mehnatdan qochish, ilm-u hunar o‘rganmay qolish johil va nodon kishilar ishidir.

Oqil va donolar mehnatdan qochmaydilar. Ilm-u hunar o‘rganadilar, shuni yaxsgi bil, oliy nasablik bo‘lsang-u aql, donishing, hunari bo‘lmasa undan senga nima foyda?

Ey farzand, aqlli, farosatli va ilm-u hunarli kishilar bilan do‘st bo‘l, hunarsiz kishda hosiyat b’lmaydi. Mehnatdan, ilm-u hunar o‘rganishdan uzoqlashma.(Muhitdinova X va boshqalar, 2018:25)

Falsafiy mushohada qilishga asoslangan bu matnni tinglaganlaridan so‘ng o‘qituvchi: sizlarga matnning qayerlari yoqdi, nima uchun deb so‘raydi. So‘ng shu asnoda munozara tashkil qilinadi.

Ular matndagi o‘zlari ta’sirlangan joylarni birma-bir aytib beradilar hamda nima uchun shu jumlalar ta’sirli ekanligini izohlaydilar.

1-o‘quvchi: Menga agar oqil va dono bo‘lay desang, hunarmand bo‘lishni andisha qil, hunarmandlik sababidan izzat va hurmatga yetishasan, hunardan bebahra bo‘lsang, qup-quruq soyasiz daraxtga o‘xshab qolasan degan jumlalar yoqdi. Haqiqatan ham qo‘lida hunari bo‘lmagan, jamiyatga nafi tegmaydigan odamni hech kim hurmat qilmaydi.

2-o‘quvchi: Menga esa o‘z nasibangga, ota-bobongning martabasiga, mansabiga g‘ururlanib, ilm-u hunar o‘rganishdan zinhor or-nomus qilma. Ota mansabiga mag‘rur bo‘lib, mehnatdan qochish, ilm-u hunar o‘rganmay qolish johil va nodon kishilar ishidir degan fikrlar yoqdi. Chunki ota-ona mansabiga havolanib ilm olishdan, hunar o’rganishdan qochsak o’z kelajagimizga o’zimiz bolta urgan bo’lamiz....

Shunday qilib darsda bir necha o’quvchilar o’z fikrlarini, matndagi yoqqan joylarini aytib, izohlab beradilar.

Har bir o’quvchi fikr bildirishi uchun imkoniyat yaratiladi. Matn ichidagi so’zlarni eslab qolish qobiliyati sinab ko‘riladi, fikrlar charxlanadi.

Fikrlash bilan birgalikda so‘zlash qobiliyati ham rivojlantiriladi. Chunki obyektiv borliqni idrok etish, his qilish samaradorligi, voqealarni topish, tahlil qilish, o’rganib olishga bog’liqdir.

Ma’lumki, modul bu o’quv materialining mantiqiy yakunlangan bir bo’lagi hisoblanadi. Ana shuni hisobga olib “O’zbek tili” fanining har bir bo‘limini tugatgandan so’ng yuqoridagi kabi modulli darslarni tashkil qilish, loyihalash mumkin. Uning afzalligi shundaki, o’quvchilar muammoni o’z qiziqishlari asosida hal qiladilar. Qiziqish natijasida, albatta, tafakkurda rivojlanish sodir bo‘ladi. Ular tinglaydilar, tinglayotgan vaqtda nazariy bilimni xotiraga keltiradilar, uning oqibatida bahs-tortishuvlar uchun imkoniyat yaratiladi, mustaqil fikr ifodalanadi. O’quvchilar o’z qobiliyatlarini, iqtidorlarini ko’rsata oladilar, qiziqishlar muhim zaruriyatga aylanadi**.**

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1.O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 2-jild.(1981).M, Russkiy yazik,

2.Tolipova R. (1993. -№4.) O‘zbek tilini o‘rganishda o‘yin usullari. //Til va adabiyot ta'limi.

3.Bobomurodova A. (1997). Ona tili ta'limi jarayonida o‘yin-topiriqlardan foydalanish: ped. fan. nomz. diss avtoref, Toshkent

4.X.S. Muhitdinova, G.Z.Muxamedjanova, F.S.Talipova, R.B.Eshbayeva. (2018). “O‘zbek tili” 11-sinf uchun darslik ,Toshkent, ”Davr nashriyoti”

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Хайитмуродова Мухайё Фазлидинновна.
Учитель 13- й школы Хатирчинского
района Навоийской области.

АНТОНИМИЯ И СИНОНИМИЯ В 10-М КЛАССЕ

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-5

АННОТАЦИЯ

Синонимия и антонимия являются одним из источников обогащения языка выразительными средствами, поэтому она представляет собой интерес для разработки проблем, связанных с борьбой за культуру речи, с изучением языка и стиля художественной литературы и публичных выступлений, с задачами построения стилистики. Данная статья дает возможность объяснить направление развития языка, пути и способы изменения различных его сторон, а также облегчает доступ к богатствам выразительных средств речи путем углубленного изучения синонимов и антонимов в 10 классе.

Ключевые слова: синоним, антоним**,** денотационное значение, стилистика, аффикс, наречия.

Hayitmurodova Muxayo Fazlidinnovna
Navoiy viloyati Xatirchi tumanidagi 13-maktab o'qituvchisi.

10-SINFDA ANTONIMIYA VA SINONIMIYA HODISASI

ANNOTATSIYA

Sinonimlar va antonimlar tilni ekspressiv vositalar bilan boyitish manbalaridan biridir, shuning uchun nutq madaniyati bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish, badiiy adabiyot va jamoat tili va uslubini o'rganish bilan bog'liq. Ushbu maqola tilning rivojlanish yo'nalishini, uning turli qirralarini o'zgartirish usullari va qoidalarini tushuntirishga imkon beradi, shuningdek sinonimlar va antonimlarni chuqur o'rganish orqali ma’noga boy ekspresiv nutq vositalarini osonlashtiradi.

Kalit so'zlar: sinonim, antonim, denotatsion ma'no, stilistika, affiks, qo'shimchalar.

Hayitmurodova Mukhayo Fazlidinnovna
Teacher of the 13th school of the
Khatyrchi district of the Navoi region.

ANTONYMY AND SYNONYMY IN 10TH GRADE

ABSTRACT

Synonymy and antonymy are one of the sources of enriching the language with expressive means, therefore it is of interest for the development of problems associated with the struggle for the culture of speech, with the study of the language and style of fiction and public speaking, with the tasks of building stylistics. This article makes it possible to explain the direction of development of

the language, ways and means of changing its various aspects, and also facilitates access to the wealth of expressive means of speech by in-depth study of synonyms and antonyms in 10th grade.
Keywords: synonym, antonym, denotational meaning, stylistics, affix, adverbs.

Наука о синонимах и антонимах развивалась с незапамятных времен и до поры до времени является центром обсуждения всех ученных. Еще греческий философ Аристотель в своих сочинениях писал о том, как важно найти самое точное слово, когда есть множество похожих, близких по значению. В истории изучения антонимии отмечаются тенденции ее более узкого и более широкого понимания, соответствующие в основном аналогичным тенденциям в формальной логике. В ней, как правило, резко противопоставляются друг другу два вида несовместимости понятий – контрастность (противоположность в узком смысле как наибольшее различие в рамках одного рода) и контрадикторность (противоречащая противоположность).

Дело в том, что синонимия и антонимия представляют собой не просто различные категории лексической семантики, но сложно взаимодействующие категории. Они образуют сложную сеть взаимосвязей. К постановке проблемы синонимо - антонимических отношений исследовательская мысль подошла в конце 60-х годов XX столетия. Ранее эта проблема в теоретическом плане не ставилась, поскольку синонимия и антонимия изучались неравномерно, при этом синонимы, в отличие от антонимов, разрабатывались полнее. Главной причиной подобного положения следует считать тот факт, что антонимия рассматривалась преимущественно «как отношение, дополнительное к синонимии».

Синонимы определяются как слова, принадлежащие одной части речи, имеющие идентичное или почти идентичное денотационное значение и взаимозаменяемые, по крайней мере, в некоторых контекстах, но разные по морфемному составу, фонематической форме, коннотациям, прагматическим компонентам и грамматической валентности. Синонимы характеризуются либо семантическими отношениями эквивалентности, либо смысловыми отношениями близости. В разных словарях термин синонимии трактуют по-разному, например в толковом словаре Ушакова указывается что «синонимия — одинаковость слов по значению при различии с звуковой стороны (линг.). 2. Прием ораторской речи, состоящий в употреблении синонимов рядом или близко один от другого (лит.). А в толковом словаре Ожегова С. И. определяется что «синонимия, означает в языкознании: отношения, существующие между синонимами.

По различию трех аспектов их семантической структуры синонимы подразделяются на стилистические, смысловые и абсолютные. Стилистическая синонимия не предполагает взаимозаменяемости в контексте, поскольку речевые регистры различны, например дети - младенцы, папа - отец. Стилистические синонимы похожи по значению, но различаются прагматическими составляющими значения.

Смысловая синонимия проявляет еще более низкую степень семантической близости и наблюдается, когда коннотационный и прагматический компоненты значения схожи, но есть определенные различия в денотативном компоненте значения, например лес - дерево, жилище - квартира, фигура - форма.

Абсолютные синонимы (дублеты) – это слова, которые одинаковы по значению и употреблению, но различны по сочетаемости. Например, бегемот и гиппопотам; в течение и в продолжение (предлоги); лингвистика, и языковедение, и языкознание и др. Слов-дублетов в русском зыке не так много: вследствие тенденции к экономии языковых средств такие синонимы либо начинают различаться по смыслу, либо приобретают новую стилистическую окраску. На типы синонимов 2 пример, уже сейчас наиболее часто мы можем услышать термин «лингвистика», более редко – «языкознание» и почти никогда – «языковедение».

В зависимости от семантических или функционально-стилистических различий в учебнике «Современный русский язык» условно выделяются три основных типа синонимов: 1) Синонимы идеографические (гр. idea - понятие + graphō - запись), или собственно семантические, 2) Синонимы стилевые (по отнесенности к одному из функциональных стилей

(см. указанные выше пометы разг. и книжн., 3) Синонимы, собственно, стилистические (т.е. такие, в значении которых есть дополнительные оценочно-экспрессивные оттенки, см. помету приподн.). Последние два типа обычно тесно между собой связаны (ср., например, синонимы к межстилевому и стилистически нейтральному слову жизнь: разг. житье, обих.-разг., фам. житье-бытье и обих.-разг., преимущ. пренебр. бытье). Следовательно, принадлежность к стилю нередко уточняется указанием на дополнительную оценочность или коннотацию, т.е. собственно стилистическую характеристику. Такие синонимы нередко называют еще семантико-стилистическими, так как все они имеют и различия в значении. (Заметим, что этим объясняется и относительная условность в выделении указанных типов синонимов.)

У каждой синонимической группы есть синонимическая доминанта, которая является наиболее общим термином, потенциально содержащим специфические черты, передаваемые всеми другими членами синонимической группы. Например, в синонимической группе «уйти - пойти - идти - сходить - убрать» глагол «уйти», передающий понятие «отказ от чего-либо» в самом общем виде и будучи стилистически и эмоционально нейтральным, считается синонимической доминантой и может заменять остальные четыре глагола, а последний может заменять «уйти» только при условии преобладания какой-либо конкретной смысловой составляющей над общим понятием. В случае, когда необходимо подчеркнуть, идея отказа от работы предпочтительнее «уволиться», потому что в этом глаголе коннотация сопутствующих обстоятельств преобладает над более общей идеей, общей для всех членов группы.

Доминирующий синоним обладает следующими характеристиками:

1) высокая частота использования;
2) широкая сочетаемость;
3) широкое общее значение;
4) отсутствие коннотации.

Критерии синонимии. Для отнесения слов к синонимам могут применяться несколько критериев: а) смысловой; б) семантический; в) критерий взаимозаменяемости.

Понятийный критерий применяется в традиционной лингвистике, который определяет синонимы как слова одной и той же части речи, передающие одно и то же понятие, но различающиеся оттенками значения или стилистическими характеристиками.

Семантический критерий часто используется в современных исследованиях. С точки зрения компонентного анализа синонимы — это слова с одинаковым значением, но различающиеся по коннотации и прагматическим компонентам значения.

Критерий взаимозаменяемости, который иногда применяется в современных исследованиях, в большинстве случаев не выполняется. В соответствии с ним синонимы — это слова, которые взаимозаменяемы, по крайней мере, в некоторых контекстах без каких-либо значительных изменений в денотационном значении. Но либо синонимов очень мало, либо они не взаимозаменяемы.

Например, если мы попытаемся заменить любой из синонимических глаголов в предложениях: Он посмотрел на нее. Он взглянул на нее. Он подсмотрел на нее. Он поглядел на нее, мы увидим, что каждый из синонимов создает совершенно новую ситуацию, которая настолько резко отличается от других, что любая попытка их перестановки может только разрушить высказывание.

Все это не означает, что никакие синонимы не являются взаимозаменяемыми, так как целые группы слов с полустертыми коннотациями могут заменяться друг на друга. Тем не менее, даже эти слова далеко не полностью взаимозаменяемы без небольшого изменения значения, например рассмотрите высказывание «Я бы не сказал, что ты была хорошенькой девушкой - я бы сказал, красивый». У тебя такие сильные стороны».

Синонимические возможности русского языка разнообразны; синонимами могут быть и разнокорневые слова (величие - грандиозность; метель - вьюга, буран) и однокорневые (величие - величавость, величественность; метель - метелица; беспринципный - непринципиальный). В синонимическом ряду вместе с отдельными словами могут быть объединены сочетания служебных и знаменательных слов (назло - в пику; анонимный - без

подписи), слова и терминологические сочетания слов (авиация - воздушный флот; дантист - зубной врач) и др

Появление на свет лингвистического термина «антоним» весьма интересна. Являясь соотносительным по форме и содержанию с термином «синоним», тем не менее, появился он в русском языке сравнительно недавно.

По данным библиографического справочника В. Цаунмюллера (Штутгарт, 1958), первый словарь антонимов (французского языка) вышел в 1842 г. (Словарь Аккермана). Здесь впервые и были употреблены термины «антоним» и «антонимия».

Считают, что в русской лингвистической литературе первое упоминание об антонимах принадлежит А. М. Пешковскому, который в работе 1928 г. писал: «Ничто так не помогает выявить разницу между синонимами, как подбирание к ним антонимов». Однако эти сведения нуждаются в уточнении. По нашим данным, впервые слово антоним употребил и объяснил его образование И. Ф. Калайдович в книге «Краткое изложение правил для составления ручного словаря нынешнего языка русского, с приложением пробных листов словаря», изданной в 1826 г. Антонимы — это класс слов, сгруппированных на основе семантических отношений противопоставлений. Антонимы — это слова, принадлежащие к одной и той же части речи, имеющие определенные общие семантические характеристики, и в этом отношении они аналогичны таким семантическим классам, как синонимы, лексические множества, лексико-семантические группировки.

Структурно антонимы делятся на однокорневые антонимы (прийти – уйти, веселый-невеселый) и разно корневые антонимы («день - ночь, холодный - горячий»).

Семантически антонимы подразделяются на противоречивые, противоречащие и несовместимые.

Противоречивые антонимы взаимно противоположны; они отрицают друг друга, образуя бинарную оппозицию. Использовать одно из противоречий означало бы противоречить другому, поскольку они являются членами двухчленных множеств; и использовать ’не’ до того, как один из них сделает его семантически эквивалентным другому, например «Не умер - жив, не холост - женат».

Противоположности — это антонимы, которые можно объединить в ряд в зависимости от возрастающей разницы в одном из их качеств. Самые далекие элементы этой серии относятся к противоположным понятиям. Итак, противоположности — это градуируемые антонимы, являющиеся полярными членами постепенной оппозиции, которая может иметь промежуточные элементы. Это наблюдается в группе противоположностей, в которую входят «холодно-горячо и холодно-тепло», которые являются промежуточными членами. В этом случае мы рассматриваем как антонимы не только «холодный» и «горячий», но также «холодный» и «теплый» и т. Д. Противоположные антонимы также могут рассматриваться с точки зрения степени вовлеченного качества, например он может быть холодным и очень холодным, а может быть и более холодным.

Нередко антонимы используют в поэзии, например в названии произведений: «Дни и ночи» К. Симонова, «Война и мир» Л. Н. Толстого, и т. д., в создании иронического подтекста (см. у М. Горького: …Не стану говорить, как горько живется рабочим в этих сладких заведениях, производящих конфеты и пряники) или для создания объемности описываемого события (см. у В. В. Маяковского: Радость ползет улиткой; у горя бешеный бег)

Несовместимые - антонимы, характеризующиеся отношениями исключения. Семантические отношения несовместимости типичны для антонимов с общим смысловым компонентом; их можно описать как противоположность гипонимы. Несовместимые отличаются от противоречий, поскольку первые являются членами множеств с несколькими терминами, а вторые - членами наборов с двумя терминами, например сказать «ночь» — значит сказать «не день, не утро, не вечер и т. Д

Слишком узкое понимание антонимии обедняет само явление, получив шее распространение не только в лексике, но и в словообразовании. Ср.: 1) прилагательные: моральный — аморальный, логичный - алогичный; вредный — безвредный, грамотный —

безграмотный; надводный — подводный; усатый — безусый; виноватый — безвинный, волевой - безвольный; 2) существительные: правда-неправда, друг — недруг, удовольствие - неудовольствие, согласие - несогласие, знание — незнание; симметрия - асимметрия; порядок — беспорядок; атака — контратака; действие — противодействие; прогресс — регресс; пролог — эпилог; вера — неверие; вкус — безвкусица; 3) глаголы: вбежать — выбежать; вбить - выбить, влететь — вылететь; закрыть - открыть; выиграть - проиграть; привязать - отвязать; 4) наречия: замужем – незамужем; много — немного.

По нашему мнению, «в русском языке в системной организации антонимии важную роль играет словообразование. Система антонимии состоит из двух неравных частей - лексической и словообразовательной. Причем чисто лексическая часть сравнительно невелика. Большую часть составляют словообразовательные антонимы: в современном русском языке их около 70%. Главным средством выражения антонимии являются словообразовательные аффиксы. Русская антонимия преимущественно словообразовательная».

Язык - важная часть нашей жизни. Это уникальный человеческий дар, который позволяет нам общаться и отличает нас от приматов. Но язык - это гораздо больше, чем просто средство общения. Это также неотъемлемая часть нашей культуры. Когда люди впервые начинают изучать язык, они часто разочаровываются, когда вводят несколько терминов, которыми можно заменить одно и то же слово. Однако по мере того, как вы становитесь более беглыми, вы понимаете, что небольшая разница в значениях между этими словами может иметь большое значение в ваших предложениях. Если вы хотите использовать больше нюансов или быть более точным в выборе языка, вам нужны синонимы и антонимы. Изучение синонимов и антонимов может улучшить ваш словарный запас. Поиск слов со схожим значением, которые вы можете использовать вместо часто используемых слов, может дать вам больше способов сказать то же самое. Понимание противоположности слова или того, что термин не представляет, может привести к более глубокому пониманию самого слова.

Список использованной литературы

1. Аристотель - Сочинения в четырех томах. Том 2 / Ред. З.Н. Микеладзе
2. Мулдагалиева Е. С. «Синонимия и антонимия как языковое явление в русском языке. Методика изучения синонимов и антонимов в курсе начальной школы» Ульяновск 2020.
3. «Современный русский литературный язык»: учебник для филологических специальностей пед. институтов/ П.А. Лекант, Н.Г. Гольцова, В.П. Жуков и
4. Валгина Н.С. «Синтаксис современного русского языка», М., - 2000
5. Д. Н. Ушакова, «Толко́вый слова́рь ру́сского языка́» М.: Сов. энцикл.: ОГИЗ, 1935—1940.
6. С.И. Ожегов, «Слова́рь ру́сского языка́» 28-е изд., перераб. - Москва : Мир И образование, 2015. - 1375, [1] с.
7. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык. – М.: Язык, 2002.
8. Пешковский А.М. Как вести занятия по синтаксису и стилистике в школах – В кн.: Пешковский А.М. Избр. труды. М.; 1959, с. 175
9. https://blog.tutoronline.ru/tipy-sinonimov
10. https://bingoschool.ru/manual/sinonimyi-antonimyi-omonimyi-leksicheskie-sredstva-vyirazitelnosti/ .

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Ulug`murodov Oybek
Samarqand davlat universiteti Filologiya
fakulteti "O'zbek tili va adabiyoti"
yo'nalishi I-kurs magistranti

JONLI NUTQNING TURLI KO`RINISHLARIDA SO`Z TARTIBI VA ULARNING KOMMUNIKATIV VAZIFASI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-6

ANNOTATSIYA

Maqola jonli nutning turli ko`rinishlari va bunda so`z tartibi haqida ma'lumot beradi. Dialoglarda so`zlarning kommunikativ vazifasi, qo`llanilish darajasi ko`rsatib o`tilgan. Nasr va jonli nutning farqlari keltirilgan. Inversiya, Jonli nutqda inversiyadan qay darajada foydalanilishi aytib o`tilgan. Insonlar o`rtasidagi jonli suhbatlar so`z tartibi jihatidan tahlil qilingan.

**Kalit so`zlar:** Jonli nutq, dialog, so`z tartibi, to`g`ri va o`zgargan so`z tartibi (inversiya), gap bo`laklari.

Улугмуродов Ойбек
Самаркандский государственный университет,
филологический факультет, 1 курс магистратуры
по специальности «Узбекский язык и литература».

ПОРЯДОК СЛОВ В РАЗНЫХ ВИДАХ ЖИВОЙ РЕЧИ И ИХ ФУНКЦИЯ ОБЩЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье созданы условия для различных форм живой речи и порядка слов. В диалогах коммуникативные функции слов проявляются на уровне приложения. Приведены отличия прозы от живой речи. Инверсия упоминается в Живой речи о степени использования инверсии. Живые разговоры между людьми анализируются с точки зрения порядка слов.

Ключевые слова: живая речь, диалог, порядок слов, правильный и измененный порядок слов (инверсия), части речи.

Ulugmurodov Oybek
Samarkand State University,
Faculty of Philology, first year of master's degree
in "Uzbek Language and Literature".

WORD ORDER AND THEIR COMMUNICATIVE FUNCTION IN DIFFERENT VIEWS OF LIVE SPEECH

ABSTRACT

The article created conditions for different forms of live speech and word order. In dialogues the communicative functions of words are shown at the level of application. The differences between prose and live speech are given. Inversion is mentioned in the Live Speech on the extent to which inversion is used. Live conversations between people are analyzed in terms of word order.

Keywords: Live speech, dialogue, word order, correct and changed word order (inversion), parts of speech.

Jonli nutq gaplashuvchilarning bevosida diologik shaklda so`zlangan betakalluf, erkin nutqidir.Ushbu nutq til materiallariga ko`ra, adabiy, dialektal, yoki qorishiq ko`rinishlarga ham ega bo`lishi mumkin. Insonlar o`rtasidagi jonli so`zlashuv stili tarkibida sodda tilga xos elementlarni, yani u yoki bu darajada tilning adabiy normalariga mos kelmaydigan fonetik, leksik, grammatik hodisalarni kuzatishimiz mumkin. Jonli nutqda meyor ongli ravishda belgilanmaydi, gapirish meyori haqida har bir so`zlovchi oldindan o`ylab o`tirmaydi. Odatda, qanday gapirilsa, shunday qabul qilinadi. Kundalik aloqa aralashuv jarayonida kishilar o`zlariga tushinarli bo`lgan voqea -hodisa haqida to`liq shaklda suhbatlashishmaydi. Masalan, xaridor liboslar sotuvchisiga murojaat qilib, “paxtalisidan bormi” deb so`rasa, albatta, sotuvchi xaridor talabini tushinadi. Xaridoning “liboslaringizning takibi paxta matosidan bo`lgani bormi” deya so`rashiga xojat yo`q. Ko`rinib turganidek, jonli nutq adabiy til meyorlariga bo`ysunmaydigan erkin muloqot shaklidir.

Til va nutqning yozma shakllarida yoki yozib o‘qib berilgan holatlarda so‘zlovchi yoki yozuvchi shaxs ma’lum tayyorgarlik ko‘rishga, o‘ylashga, gap so‘zlarni qayta o‘ylab ko‘rish va o‘zgartirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Buning uchun unda vaqt ham, imkoniyat ham mavjuddir. Bunday nutqlarni hatto so‘zlovchi va yozuvchidan tashqaridagi kishilar ham qarab chiqishi, qayta ko‘rishi, lozim bo‘lgan o‘rinlarni to‘g‘irlashi mumkin. Ammo jonli so‘zlashuv nutqi esa maxsus tayyorgarliksiz, ma’lum sharoit va situatsiyada, so‘zlovchi yoki so‘zlovchilar ixtiyoridagi nutqdir. Nutqdagi so‘z va iboralar, gapning tuzilishi, tanlanishi yuzasidan o‘ylab o‘tirishning imkoniyati yo‘q. Fikrimizni isboti uchun quyidagi parchani keltiramiz.

Guli: Qayerdan kelyapsan?
Zarifa: Tayyorlov kursidan.
Guli: Dars yaxshi o`tdimi?
Zarifa: Ha yaxshi,
Guli: Yangi o`qituvchi yoqdimi?
Zarifa: Avvalgisidan ko`ra yaxshiroq.
Guli: Unda mahkam tayyorlaning (jonli nutqdan).

Keltirilganlardan ko‘rinadiki, so‘zlashuv nutqini ana shu odatiy so‘zlashuv tashkil etadi. Shu sababli ham betakalluflik, erkinlik, bemalol suhbatlashish so‘zlashuv nutqi uchun xos bo‘lgan belgilardan biri hisoblanadi. Suhbatdoshlar so`zlarni tanlab o`tirmasdan, o`z so`z boyliklari asosida suhbatlashishadi. Biz jonli nutqdagi gaplarning so`z tartibini o`rganib, tahlil qilib ko`ramiz.

So‘z tartibi gap bo‘laklarining o‘zaro ma’lum grammatik qonuniyatlar asosida, ma’lum sintaktik , mazmuniy, uslubiy qiymat bilan bog‘liq holda joylashuvidir.

O‘zbek tilida gap bo‘laklarining tartibi, asosan, erkin, lekin unda so`zlarning bog`liq tartibi ham uchraydi. Bu hol o`zbek tili gap qurilishing o`ziga xos xususiyatini ko`rsatadi. Ba`zi bo`laklar gapdagi turli bo`lakarda kela olsa, ayrim bo`laklar faqat muayyan o`rinda keladi. So`zlarning sintaktik vaziyati, funksiyasi maxsusu gramatik vositalar ( to`ldiruvchi, tuslanuvchi, ko`makchilar) kabi asosi deb belgilanganda, so`zlar tartibi erkin bo`ladi. So`zlarning sintaktik vaziyati, funksiyasi maxsusu gramatik vositalar asosida emas, balki gapdagi o`rniga ko`ra belgilanda so`zlar tartibi bo`gliq bo`ladi (1.178).

Ammo bu nazariya nasrga xos, jonli nutqda insonlar hech qanday qonun-qoida asosida aloqa qilishmaydi.

Jonli nutqda so‘zlovchilarning suhbat chog‘ida xabar va fikrni ifodalash uchun nolingvistik vaziyatlarning bo`lishi, imo-ishoralar, mimika turlaridan foydalanish, turli vaziyatlarni yuzaga

keltirishni va ulardan foydalanishni taqozo etadi. Bu esa jonli nutqda so`z tartibining ham turli ko`rinishlarini vujudga keltiradi.

Tilshunos A.Shomaqsudov o‘zbek tilining nutqiy stillarini tahlil qilar ekan “So‘zlashuv stili, asosan bevosita kundalik (og‘zaki) muomala uchun xizmat qiladi”-,deb takidlaydi (2). U hozirgi zamon o‘zbek tilining so‘zlashuv stilini ikki turga: adabiy-so‘zlashuv stili va oddiy so‘zlashuv stiliga bo‘ladi. Adabiy so‘zlashuv stili tilning adabiy normalariga mos bo‘lib, tartibga solingan va puxta ishlangan bo‘lishi bilan farqlanadi. U grammatik noaniqliklardan hamda sodda til, jargon va sheva elementlaridan xolidir. Bunday stilda davlat tashkilotida, televideniyada ishlovchi soho vakillari ko`proq foydalanishadi. Ular nutqini tahlil qilamiz.

O`qituvchilar orasidagi suhbat:

Umida: O`qituvchilarimiz kechagi majlisdan xulosa chiqarib olishdi, menimcha. Mavlonbek, gapimga qo`shilasizmi?

Mavlonbek: Albatta, bugundan boshlab barcha darslar tahlil ostiga olinadi.

Birinchi gapda so`z tartibi quyidagicha: Ega, hol, to`ldiruvchi, kesim, kirish so`z. Undalma, to`ldiruvchi, kesim. To`g`ri so`z tartibiga amal qilingan bo`lib, so`zlar to`liq shaklda keltirilgan. Ikkinchi gapda kirish so`z, hol, aniqlovchi, ega, kesim. Demak tartib o`zgargan, lekin so`zlar to`liq shaklga ega.

Shifokor va bemor nutqini oladigan bo`lsak:

Bemor: Doktor, dori ichsam, sog`ayib ketamanmi?

Shifokor: Aytgan dorilarimni qoldirmay ichib, ovqatlanish tartibiga amal qiling, doimiy sport bilan shug`ullaning (jonli nutqdan). Birinchi gapda undalma, to`ldiruvchi, kesim, kesim gap bo`laklari mavjud. Ikkinchi gapda esa to`ldiruvchi, hol, kesim, aniqlovchi, to`ldiruvchi, kesim, hol, to`ldiruvchi, kesim bo`laklari mavjud. Gapimizning tahlili jarayonida eganing mavjud emasligini ko`rdik, chunki suhbtlashuvchilar bir-biriga ma`lum shaxslar.

So`z tartibi gap tuzilishining bir vaqtning o`zida ikki sathida sintaktik tuzilish va aktual tuzilish sathida funksiyalashadi. I.I.Kovtunova takidlaganidek, so`z tartibining roli gap tuzilishining yuqoridagi ikki sathida bir xil emas. Sintaktik tuzilishdagi so`z tartibi aktual tuzilish uchun ham xizmat qiladi.

Uzoq vaqtlardan buyon so`z tartibi sintaktik tuzilishga nisbatan o`rganib kelingan. Ya’ni qolipga solingan so`z tartibi. Nazariya mavjud va shu nazariya asosida so`z tartiblash va gap tuzish qolipi. Bu holat badiiy adabiyotlarda ham yaqol seziladi. Natijada uning haqiqiy vazifasi tadqiqotchilar nazaridan chetta qoladi. Ba'zi tillarda nisbatan qat’iy so'z tartibi qo'llaniladi, ko'pincha grammatik ma'lumotni yetkazishda tarkibiy qismlarning tartibiga tayanadi. Bu esa tilshunosligimizda kuzatilgan holat bo`lib, grammatik ma’lumot emas, jonli nutqning ko`rinishlarini ham nazariy bilimlarga taynib tahlil qilingan. Bu noto`g`ri, albatta. Jonli nutq qanday holatda bo`lsa shunday talqin va tahlil qilinishi kerak va bu badiiy asarlardan ham shu holicha joy olishi zarur.

Turkiy tillarda ham gap bo`laklarining tartibi erkindir. Tartibning grammatik vazifa bajarishi juda cheklangan. Chunki har bir gap bo`lagining grammatik shakli uning grammatik vazifasini ko`rsatib turadi. Masalan. Men kecha Moskvadan keldim – Kecha men Moskvadan keldim – Moskvadan men kecha keldim – Moskvadan kecha men keldim. Gap bo`laklari tartibi erkin bo`lgan tillarda tartibning haqiqiy vazifasi shu jumla tartibidagi bo`laklardan birining yoki bo`laklar kompleksining mazmuniy ahamiyatini ajratib ko`rsatishdir (3.106).

O‘zbek tilida so‘zlar tartibi erkin bo‘lsa ham, soda gapda har bir gap bo‘lagining odatda qo‘llanadigan o‘z o‘rni bor. Bu gapning srukturasi, gap bo‘lagining sintaktik ifodalanish usuli, u bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa so‘zlarning o‘rni kabi hodisalar bilan belgilanadi. Shu asosda so‘zlarning to‘g‘ri (odatdagi) va teskari (odatdagidan chekinish) tartibi farq qilinadi (3).Tog`ri tartib asosan adabiy tilga xos bo`lib, jonli nutqda ma’lum soha vakillari shu tartibda kommunikatsiya qilishadi. Teskari tartibda suhbat quruvchilar ko`pchilikni tashkil qiladi. Teskari tartib inversiya deb ham yuritiladi.

Inversiya (lot. unversio — o‘rnini almashtirish) (tilshunoslikda) — ran bo‘laklari odatdagi tartibining o‘zgarishi. Tilda inversiya ikki xil vazifa bajaradi: semantik va asemantik. Inversiyaning semantik vazifasi gapning biror bo‘lagini alohida ta’kidlash yo‘li bilan nutqqa emotsional-

ekspressiv ruh baxsh etishda (masalan, Bu chol shu ahvolda qayoqqa boradi? — Shu ahvolda qayoqqa boradi bu chol?!), asemantik vazifasi esa surok, ran (ayniqsa, roman va german tillarida), she'riyatda kompozitsiya, ritm, vazn, qofiya hosil qilishda namoyon bo'ladi (masalan, ketdimi u?; ilk bor rozilik so'rashim mening). Inversiya, faqat uslubiy emas, balki sintaktik-uslubiy (sintaktik-poetik) hodisadir. Badiiy adabiyotda, she'riyatda ko'p uchraydi. Bugunga kelib esa jonli tilning asosi bo`lib xizmat qilmoqda.

Jonli nutqda suhbatdoshlar o'zlarini erkin kundalik odatiy tillarida fikrlashadilar, mushohada yuritadilar. Quyidagi parchaga e'tibor beraylik.

Boy. Ko'zlaring qizargan?

Gulbahor. Shunday, o'zim. Boy. Yig'ladingmi?

Gulbahor. Yo'q (ko'ziga jiqqa yosh oldi) Xonzoda. Xojionam biroz koyib berdilar. Boy. Nima deb, koyadi onam.

Gulbahor. Yo'q! Xojionam koyisalar axir, onam haqlari bor.

-Men nima qilay?! –dedi Bashirjon dag'g'-dag' titrab, o'zini eshik pardasi bilan to'sar ekan. E xudoyim –ey!

-Kiraveraymi?

-Uyda singlim bor! Deb pichirladi Qirmizxon -Yolg'on, kiray...

-Rasvo bo'lasiz, keting!

Keltirilganlardan ko'rinadiki, so'zlashuv nutqini ana shu odatiy so'zlashuv tashkil etadi, ammo bu ham jonli insonlar nutqining yaqqol namunasi emas, muallif tomonidan sayqallangan shakli.

Sarvinoz: Kecha darsga kelmading?

(hol, hol, kesim)

Dilbar: Uyda onam dugonalari bilan gap qildilar. Ish qildim.

(hol, ega, to`ldiruvchi, ega, kesim. to`ldiruvchi,kesim).

Sarvinoz: Dars qildingmi? Imtixonchi?

(to`ldiruvchi, kesim. ega).

Dilbar: Yo`q, Bir amallab o`tarman. Qo`ymasa o`zi biladi.

(hol, kesim. kesim, ega, kesim).

Sarvinoz: Yuraging kattayeeee!!!

(ega, aniqlovchi).

Dilbar: Boshimni og`ritma. Yur choy ichamiz (jonli nutqdan).

(to`ldiruvchi, kesim, kesim,to`ldiruvchi, kesim) .

Jumlalarni o`qigan o`quvchi so`zlarning bir - birga mos tushmaganligini, g`alizligini anglaydi. Ammo bu - haqiqat. Insonlar orasiga kirib, ularning suhbarlarini eshitsangiz, shevaga xos so`zlari-u, ma`lum guruhlarga oid bo`lgan jumlalarni eshitasiz. Shuning o`zi tilshunosligimning materiali emasmi? Biz shu kunga kelib jonli nutqni tinglab, tahlil qilib, shu asosda grammatik qoidalar yozishimiz kerak emasmi?

Yuqoridagi dialogni so`z tartibi bo`yicha tahlil qilganimizda, tilshunoslarimizning gap bo`laklari yuzasidan tahlil qilgan hech bir nazariyaga mos kelmaganini, noodatiy tartib hukm surganini anglaymiz. So`z tartibida gapning markazi hisoblangan kesim bo`lagining ko`p qo`llanilishini kuzatamiz.

Jonli nutqda insonlar o`rtasidagi kommunikatsiyaga yordam beruvchi vositalar ham mavjuddir. Bular intonatsiya, imo-ishora hamda insonlarning bir-birini idrok etish va anglash (pertseptsiya) tamoyilidir.

Savdogarlar nutqi:

Ravshan: Oka, kecha olib kelgan qovunlariz zo`r chiqdida!

(undalma, aniqlovchi, ega, hol, kesim).

Mulla: Hmmm, pulga qiziqib, uyga ham olib bormabman.

(to`ldiruvchi, kesim, hol, kesim)

Ravshan: Yog`eee!!! Qayerniki?

(so`z gap, hol)

Mulla: Jizzaxning Shotisidan.
(aniqlovchi, hol).
Ravshan: Bir xabar olib kelishim kerak ekanda.
(kesim).
Mulla: Sen borsang, u yerni ham tinchitib kelasan (jonli nutqdan).
(ega, kesim, aniqlovchi, hol, kesim).

Suhbatdoshlar o`z nutqi bilan bir qatorda, kommunikativ vositalardan ham foydalangan. Bu esa ular o`rtsida qo`llanilmagn so`zlarning o`rnini bosishga yordamchi vositadir.

Xulosa qilib aytganda jonli nutq sof lingvistik hodisadir. Uni bo`yoqlarsiz, aslicha o`rganish kerak. Shundagina jonli nutqda so`zlarning qo`llanilishini, qanday ma'no anglatayotganligini, so`z tartibini to`g`ri tahlil qilishga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonov G '. O'zbek tili grammatikasi. II tom. Sintaksis. - Toshkent: O'qituvchi, 1976. – 178-179 -betlar.
2. Shomaqsudov A. So'zlashuv stili. VKN: O'zbek tili stilistikasi masalalari. (VKN), № 427, Toshkent, 1972.
3. Nurmonov A., Mahmudov N.,Ahmedov A., Solixo`jayeva S. O`zbek tilining mazmuniy sintaksisi. – Toshkent: Fan,1992.-106-b.
4. Xayitmetov K. Hozirgi zamon o'zbek tilida inversiya. KD. – Toshkent, 1967. 154-b.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Фарҳоджон Солиев
Фарғона давлат университети
Психология кафедраси мустақил изланувчи
solievfarhod97@gmail.com
Шерали Омонов
Фарғона давлат университети
Психология кафедраси мустақил изланувчи

ШАХСНИНГ ХУЛҚ-АТВОРИНИ ТАШҚИ БЕЛГИЛАРИГА КЎРА ИНДИВИДУАЛ ЎЗИГА ХОСЛИГИ ВА ЯШИРИН ПОТЕНЦИАЛИНИ АНИҚЛАШ

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-7

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада шахснинг ўзига хослигини визуал диагностика қилиш орқали унинг доминнатасини тадқиқ этиш ёритилган бўлиб, хулқ-атвор моделига ташхис қўйишда жинсий тафавут мавжуд ёки мавжуд эмаслиги Вилкоксон(W) мезонидан фойдаланган холда исботлаб берилган.

Калит сўзлар: профайлинг, психодиагностика, визуал психодиагностика, новербал диагностика, шахс доминантаси.

Фарҳоджон Солиев
Ферганский Государственный
Университет старший преподаватель
solievfarhod97@gmail.com
Шерали Омонов
Ферганский Государственный Университет.
Преподаватель кафедры психологии.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И СКРЫТОГО ПОТЕНЦИАЛА ПОВЕДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА ПО ВНЕШНИМ ПРИЗНАКАМ

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы результаты доминант, установленных путем визуальной диагностики особенностей личности и доказывается гендерная разница в диагностике поведенческой модели с использованием критерия Вилкоксона (W).

Ключевые слова: профайлинг, психодиагностика, визуальная психодиагностика, невербальная диагностика, доминанта личности.

Farhodjon Soliev
Senior Lecturer, Fergana State University

solievfarhod97@gmail.com
Sherali Omonov
Teacher Fergana State University

TO DETERMINE INDIVIDUAL SPECIFICITY AND HIDDENPOTENTIAL OF THE PERSONALITY ACCORDING TO EXTERNAL SIGNS OF BEHAVIOR

ABSTRACT

The article explores the studi of an individuai`s dominance through visual diagnostics, proving whether therebis gender difference in diagnosing a behavioral model using the Wilcoxon (W) criterion.

Keywords: profiling, psychodiagnostics, visual psychodiagnostics, noverbal diagnostics, personality dominance.

Кириш

Дунё миқёсида профайлинг йўналиши кўплаб соҳаларда жорий этилмоқда. Профайлинг методи кузатиш ва махсус сўров усули ёрдамида хавф туғдириши мумкин бўлган, ноадекват хатти-ҳаракатга мойил шахсларни аниқлаш билан бирга, криминалистика соҳасида жиноятчининг психологик портретини тузиш, махсус йўналиш соҳасида жосусларни ва бузғинчи хоинларни фош қилиш, авиация соҳасида “ҳавфли” йўловчиларни дастлабки текширувда профайлинг технологияларидан фойдаланиш, фан соҳасида юздаги микро ифодалар ва эмоцияларни талқин этишда кенг қўлланилмоқда. Шунингдек, аудиторлик профайлинги, HR профайлинги, банк ёки суғурта профайлинги, оилавий профайлинг, рақамли ва интернет профайлингни жадал тадқиқ этиб борилмоқда. Шу нуқтаи назардан ҳам профайлинг хизматини шакллантириш ва ривожлантириш доирасидаги ижтимоий-психологик тадқиқотлар муҳим илмий-амалий аҳамият касб этади.

Ўзбекистоннинг бугунги ривожланиш босқичида ижтимоий соҳага оид кадрларни танлаш, уларни замонавий технологиялар билан таъминлаш, халқаро стандартларга оид билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш, фаннинг илғор соҳаларига оид кадрларни тайёрлаш муҳим жиҳат ҳисобланади. Бу эса, меҳнат бозоридаги замонавий касблар меҳнат жараёнига ўзгача ёндашувни юзага келтирмоқда. Жумладан, промоутер, байер, мерчандайзер, контент-менеджер, баннермейкер касблари билан бир қаторда профайлерларга бўлган эҳтиёж давр талабига айланган. XXI аср бошларида кечаётган глобал ижтимоий-иқтисодий ва геосиёсий жараёнлар, дунёнинг ғоявий-мафкуравий қиёфасини ўзгартириб, янгича тафаккур ва дунёқарашни шакллантиришни тақозо этмоқда. Бу борада инсонни ўрганиш ва ташхис қўйишга мўлжалланган янги технологияларни жорий этиш, қисқа адекват методикаларнинг визуал диагностикаси ёрдамида шахс психотипини аниқлаш, унинг психологик портретини тузишга кўмаклашувчи профайлинг методини ижтимоий соҳанинг барча жабҳаларига тадбиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

Асосий қисм.

Ҳар қандай профайлинг йўналишида шахснинг вербал ёки новербал сигналлари таҳлил этилиб, унинг хулқи ва типологиясини аниқлаш мумкин. Буни ахборотларни кузатиш орқали аниқлаш мумкин.

Психологик ахборотни ўқиш қобилияти (маҳорати) нафақат кузатувчанлик ва диққатни машқ қилдириш ҳамда психологик кузатиш бўйича барқарор кўникмалар ҳосил қилишни, балки кинестетика (тана тили ҳақидаги фан)нинг асосий қонунларини тушуниш билан боғлиқдир. Профайлерларнинг олдига қўйиладиган муҳим талаблардан бири ҳам шудир.

Дастлабки тана ҳаракатлари тили атрофдагилар фикрини ўқий олиш ҳақидаги назарияни Аллан Пиз илк бора фанга олиб кирган олим ҳисобланади. Унинг фикрига кўра, ҳар қандай инсонни сўзларсиз унинг имо-ишорасига кўра тушуниш мумкин. Инсон онги унинг вербал мулоқотини бошқаради, новербал мулоқот эса онг ости билан боғлиқдир [4,91].

Биз сўз ёрдамида тушунчани, гап орқали аниқ маълумотларни етказамиз, имо-ишоралар ёрдамида эса ҳис-туйғуларни ифодалаймиз, шунинг учун ҳам профайлер узатилаётган янги маълумотларни тўлиқ маъносини англаб етиши учун новербал воситалардан фойдаланишимиз зарур.

Ана шу асосда одамлар ўртасидаги мулоқотнинг бир вақтда амалга ошадиган икки даражаси фарқланади:

–мазмун даражаси, у сўзларда ифодаланган рақамли (вербал) ахборотни, яъни гапирувчи айтишни истаган нарсани узатади;

–муносабатлар даражаси, у аналог (новербал) ахборотни узатади ва унда сўзловчининг ўзи айтаётган сўзларга ёки эшитувчига муносабати ифодаланади.

Профайлер маълум бир шахснинг юзидаги англаниши қийин бўлган микромикани қайд этиши ва англанган тўғри хулоса чиқаришни билиши зарур. Профайлинг методи ушбу муаммони хал этишга ёрдам беради. Микромимика – инсон юзидаги эмоционал кечинмаларнинг тез, онгли назорат қилинмайдиган ҳолат ҳисобланиб, микромимиканинг давомийлиги 40-200 миллисонияни ташкил этади. Микромимикада онгли назоратнинг бўлмаслиги инсоннинг ҳаққоний эмоционал дунёсини очиб беради. Мижознинг эҳтиёжлари ва йўналганлигини ҳамда унинг ёлғонини фош этишда микромиканинг аҳамияти катта.

Профайлинг методида микромимикани талқин қилишга ўргатувчи бир қанча техникалар ишлаб чиқилган. Тўғри, турмушда микромимикани англаб олиш жуда қийин. Микромимикани англаш учун суҳбатдошга синчиклаб қараш зарур бўлади, аммо бу аҳмоқона кўринишдек туюлади. Лекин шундай бўлса-да, микромимик ҳолатни кўра олиш қийин. Шунинг учун профайлер қуйидаги техникалардан фойдаланиш лозим: 1. Фотосуратга қараш орқали машқ қилиш; 2. Юздаги турли микромимик ўзгаришларни ўзида синаб кўриш; 3. “Стоп кадр” машқи (транспортда кетаётганда кўчадаги инсонларнинг юзларини эслаб қолиш ва қайта эсга тушириш) [5, 121].

Мураккаб, лекин самарали бўлган бундай машқлар мижозлар билан бўладиган ижтимоий муносабатларни самарали кечишига имкон беради. Мижознинг ботиний дунёсини тушунишга ёрдам беради.

Визуал диагностика методи ёрдамида нутқнинг психологик ва физиологик кўрсаткичларини кузатиш ва назорат қилиш мумкин. Унинг ёрдамида шахснинг хулқидаги мавжуд ёлғон элементларини фош қилиниш билан бирга унинг характер доминанталарини очиб берилади. Ушбу йўналишга оид маълумотлар Пол Экман, Олдерт Фрай, Жоу Наварро, Марвин Карлинс, Ден Крам ишларида учратишимиз мумкин.

Шахс психотипини ўрганишда визуал диагностикадан кенг фойдаланилади.

Диагностика – ҳолат идентификацияси деб талқин қилинади. Новербал психодиагностика – инсонни кузатувчи томонидан кўриб идрок этиш асосида унинг психологик ҳолатини аниқлаш (идентификациялаш). Бошқача айтганда, психологик ахборот тўплашнинг қандайдир тест ёки инструментал усулларидан фойдаланмай туриб диагностика қилишдир. Шундай қилиб, кузатувчининг ўзи – психометрик асбоб ҳисобланади ва ҳар қандай асбоб сингари муайян тарзда калибрлаштирилиши ва созланиши лозим. Кузатув усули билан психологик ахборотни идрок этиш ва тўплаш хусусиятларини билиш ана шундай созлаш ҳисобланади. Маълумки, кузатув – аввало муайян тарзда ташкил қилинган идрок бўлиб, у кузатувчи олдида турган вазифа ҳамда кўриб чиқилаётган ҳодисанинг моҳияти билан боғлиқ, яъни кузатув мақсадга қаратилган фаолият ҳисобланади.

Профайлинг технологиясининг асосида визуал психодиагностика ётади. Визуал психодиагностика – инсоннинг психологик ҳолатини кузатувчининг уни ташқаридан идрок этиши асосида аниқлаш (идентификациялаш)дир [1, 7]. Идрок этиш мулоқот жараёнининг таркибий қисми сифатида ижтимоий психологияда батафсил кўриб чиқилган. Инсон идрок этиш жараёнини очиб бериши учун инсон образининг ва унинг шахси ҳақидаги тушунчанинг у билан мулоқот қилаётган индивидда шаклланиши хусусиятларини кузатиш керак.

Визуал психодиагностика – бу инсон психологиясини ташқи белгиларига асосан аниқлаш усули ҳисобланади.

Визуал психодиагностика таянадиган асосий принцип бу инсон психикаси унинг жисмоний танасида намоён бўлади. Психикани англаш қийин, лекин тананинг жисмоний ҳаракатларида уни тез пайқаш мумкин [2, 171].

Визуал психодиагностика психологиянинг янги мустақил тармоғларидан бири ҳисобланади. Визул психодиагностиканинг вазифаси шахснинг "ички" психологик тузилмасини очиб бериш мақсадида унинг "ташқи" хулқ-атвор характеристикаси ва қиёфасини тадқиқ этиш орқали ҳар бир кишининг индивидуал ўзига хослигини ва яширин потенциалини рўёбга чиқаришга кўмаклашишдан иборатдир.

Ушбу муаммонинг долзарблиги шундан иборатки, барча ижтимоий соҳаларининг ривожланишида инсон факторининг роли ва аҳамиятининг ошиб бориш шароитида одамлар билан ишлашнинг психологик муаммоларини ҳал этишда профессионал психологлар хизматидан фойдаланиш зарурати туғилмоқда. Тезкор адекват методикалар эса ушбу муаммоларни ечимини топишда муҳим аҳамият касб этади. Визуал диагностика тезкор ахборот даврида вақтни тежаш имконини беради.

Новербал психодиагностика – инсонни кузатувчи томонидан кўриб идрок этиш асосида унинг психологик ҳолатини аниқлаш (идентификациялаш). Бошқача айтганда, психологик ахборот тўплашнинг қандайдир тест ёки инструментал усулларидан фойдаланмай туриб диагностика қилишдир. Шундай қилиб, кузатувчининг ўзи – психометрик асбоб ҳисобланади ва ҳар қандай асбоб сингари муайян тарзда калибрлаштирилиши ва созланиши лозим. Кузатув усули билан психологик ахборотни идрок этиш ва тўплаш хусусиятларини билиш ана шундай созлаш ҳисобланади. Маълумки, кузатув – аввало муайян тарзда ташкил қилинган идрок бўлиб, у кузатувчи олдида турган вазифа ҳамда кўриб чиқилаётган ҳодисанинг моҳияти билан боғлиқ, яъни кузатув мақсадга қаратилган фаолият ҳисобланади.

Шахс психотипини визуал диагностика қилиш мақсадида профайлинг методидан фойдаланилди. Профайлинг методининг методологик асоси бўлиб айнан инсонларнинг ноодатий ҳаракатлари, ташқи кўринишидаги баъзи белгилари, ўзларини тутишлари, гапириш оҳанги, темпи ва бошқа хабар берувчи аъзоларнинг ўзига хос хислатлари ҳисобланади. Профайлернинг ўрганиш объекти сифатида қуйидагиларни эътироф этиш мумкин: мимика, ишоралар, хатти -ҳаркатларнинг ўзига хос хусусиятлари, нутқнинг психолингвистик қонуниятлари, вербал мулоқотнинг паралингвистик аломатлари ва бошқалар.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, шахс психотипини визуал тадқиқ этиш учун профайлингнинг ўрганиш объектини ўзида тўлиқ жамлаган А.Павлов томонидан таклиф этилган "Шахснинг ўзига хослигини визуал диагностикаси: 8 доминант асосида" методи қўлланилди.

Тадқиқотда турли касб ва ёшдаги Фарғона вилоятида истиқомат қилувчи сифатида 18 ёшдан 62 ёшгача бўлган 308 нафар синалувчи иштирок этди**.**

А.Павлов томонидан таклиф этилган "Шахснинг ўзига хослигини визуал диагностикаси: 8 доминант асосида" методининг кўрсатмасига мувофиқ тадқиқотда объектив кузатиш, суҳбат, интервью методларидан фойдаланилди. Тадқиқот давомида синалувчиларнинг хулқ-атворлари уларнинг кийиниши, мимикаси, имо-ишораси, нутқи каби мезонларни кузатиш ва баҳолаш асосида ташкилланди.

Ушбу методика шахснинг ўзига хослигини визуал диагностикаси характер хусусиятлари тўғрисидаги илмий изланишларга асосланади. Доминантларнинг номланиши психиатрияда қўлланиладиган терминлардан олинган бўлиб, шахснинг психик оғишлари ҳақидаги тавсиф берувчи терминларга таянади [3].

Методикада 8 доминант (асосий, устун белги) берилган.

Ушбу доминаталарнинг намоён бўлиши синалувчиларнинг хулқидаги асосий хусусиятлар асосида йиғилди. Ҳар бир мезон бўйича ҳисоблаб чиқилиб, устун доминант аниқланди. Аниқланган доминанталар асосида синалувчиларнинг умумий сонидан келиб чиқиб, 1-жадвал шакллантирилди.

1-жадвал.

№	Асосий, устун белги	Синалувчилар сони	%
1	Паронаял доминант (мақсадга интилувчи)	126	40,9
2	Истероид доминант (намойишкорона)	18	5,8
3	Эпилептоид доминант (тутилиб, ушланиб қолувчи)	35	11,4
4	Эпилептоид доминант (таъсирчан, қўзғалувчан)	56	18,2
5	Шизоид доминант (ғалати, ғайриоддий)	11	3,6
6	Гиппертим доминант (ҳаётни севувчи)	38	12,3
7	Эмотив доминант (сезгир)	11	3,6
8	Хавотир доминант (қўрқоқ)	10	3,2
9	Аралаш	3	1,0
	Жами:	**308**	**100**

1-жадвал. “Шахснинг ўзига хослигини визуал диагностикаси: 8 доминант асосида” методининг натижалари.

1-диаграмма.

1-диаграмма. “Шахснинг ўзига хослигини визуал диагностикаси: 8 доминант асосида” методининг натижалари.

Жадвал ва диаграммадан кўриниб турганидек, синалувчиларнинг энг кўп доминант вакиллари паронайял доминант (мақсадга интилувчи) (40,9%), 2-ўринда эпилептоид доминант (таъсирчан, қўзғалувчан) (18,2%), учунчи ўринда гиппертим доминант (ҳаётни севувчи) (12,3%), тўртинчи ўринда эпилептоид доминант (тутилиб, ушланиб қолувчи) (11,4%), бешинчи ўринда истероид доминант (намойишкорона) (5,8%), 6-7 ўринларда энг кам учраган доминант вакиллари шизоид доминант (ғалати, ғайриоддий) ҳамда эмотив доминант (сезгир) (3,6%) ва хавотир (қўрқоқ) (3,2 %)ни ташкил этди.

Тадқиқотда иштирок этган синалувчиларнинг асосий устун белгиларга хос доминантлар ўртасида жинсий тафовут аниқланди. 2-жадвалда асосий, устун белгиларга хос доминантлар ўртасидаги жинсий фарқ берилган.

2-жадвал.

№	Асосий, устун белги	Аёллар	Эркаклар	Аёллар %	Эркаклар %	Фарқ
1	Паронаял доминант (мақсадга интилувчи)	51	75	32,9	49,0	-16,1

2	Истероид доминант (намойишкорона)	9	9	5,8	5,9	-0,1
3	Эпилептоид доминант (тутилиб, ушланиб қолувчи)	16	19	10,3	12,4	-2,1
4	Эпилептоид доминант (таъсирчан, қўзғалувчан)	34	22	21,9	14,4	7,6
5	Шизоид доминант (ғалати, ғайриоддий)	9	2	5,8	1,3	4,5
6	Гиппертим доминант (ҳаётни севувчи)	23	15	14,8	9,8	5
7	Эмотив доминант (сезгир)	7	4	4,5	2,6	1,9
8	Хавотир доминант (қўрқоқ)	4	6	2,6	3,9	-1,3
9	Аралаш	2	1	1,3	0,7	0,6
Жами:		155	153	100,0	100,0	

2-жадвал. Синалувчиларнинг асосий устун белгиларга хос доминантлар ўртасида жинсий фарқ.

2-диаграмма.

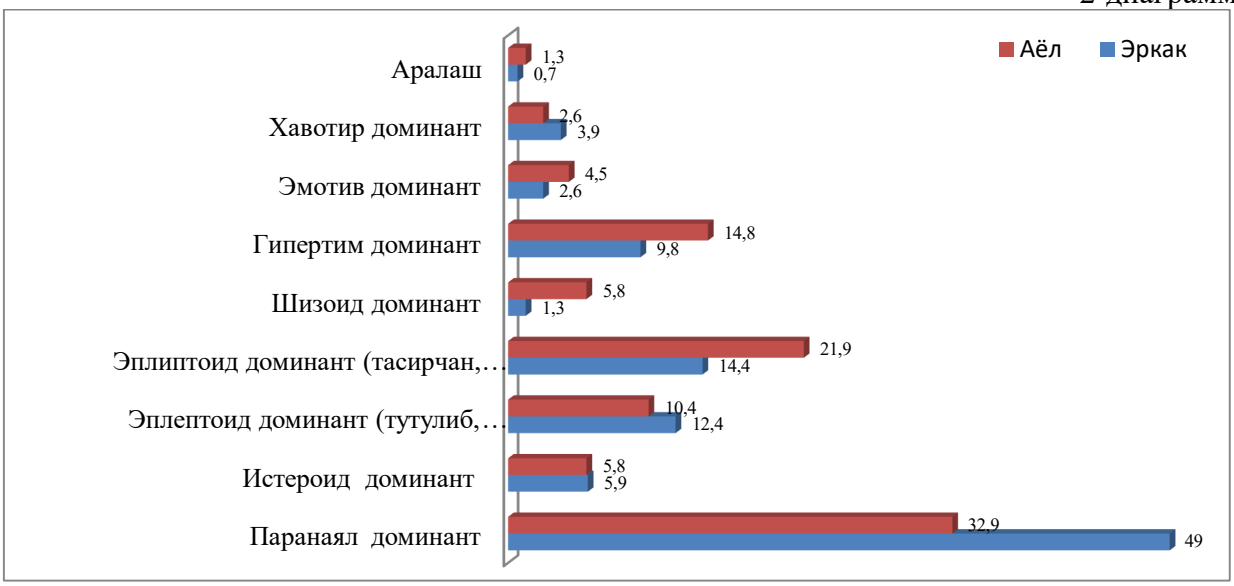

2-диаграмма. Синалувчиларнинг асосий устун белгиларга хос доминантлар ўртасида жинсий фарқ.

“Шахсни ўзига хослигини визуал диагностикаси: 8 та доминант асосида” методи бўйича қўлга киритилган натижаларнинг ўртасида жинсий тафавут мавжуд ёки мавжуд эмаслигини аниқлаш мақсадида Вилкоксон(W) мезонидан фойдаландик.

Вилкоксон мезонига кўра 3-жадвал тузилди.

3-жадвал.

Асосий, устун белги	**Аёллар**	**Эркаклар**	**Фарқ**	**Фарқ модули**	**Фарқ модули ранги**	**Ишорали ранглар**
Истероид доминант (намойишкорона)	9	9	0	0		
Аралаш	2	1	1	1	1	1

Хавотир доминант (қўрқоқ)	4	6	-2	2	2	2
Эмотив доминант (сезгир)	7	4	3	3	3,5	3,5
Эпилептоид доминант (тутилиб, ушланиб қолувчи)	16	19	-3	3	3,5	-3,5
Шизоид доминант (ғалати, ғайриоддий)	9	2	7	7	5	5
Гиппертим доминант (ҳаётни севувчи)	23	15	8	8	6	6
Эпилептоид доминант (таъсирчан, қўзғалувчан)	34	22	12	12	7	7
Паронаял доминант	51	75	-24	24	8	-8
Жами:	155	153				**13,5**

3-жадвал. Вилкоксон мезонига кўра “Шахсни ўзига хослигини визуал диагностикаси: 8 та доминант асосида” методи бўйича қўлга киритилган натижаларнинг ўртасида жинсий фарқ.

Бизда ҳисоблаб топилган кўрсатгич W=13,5 Вилкоксон ишончлилик жадвалидаги кўрсатгич (3) дан катта бўлганлиги учун шахс доминанталари ўртаси 95% лик ишонч эҳтимоли билан статистик жиҳатдан аҳамиятли фарқ топилмади (W=13,5; r>0,05). Демак, ташқи белгиларга асосланган (визуал психодиагностика) ҳолда шахс характерининг ўзига хос томонларини аниқлашда, яъни унинг доминантини аниқлашда ҳар иккала жинс вакилларининг хулқ модели бир хилда намоён бўлади.

Хулоса.

Шахс психотиплари асосан шкалали тестлар ёрдамида тадқиқ этилган. Шахснинг ташқи кўриниши, маълум вазиятларда намоён бўладиган хатти-ҳаракатлари, яъни хулқ модели кам тадқиқ этилган. Ташқи аломатларга кўра шахс типини аниқлаш Кречмер ва Шелдон назарияларига мувофиқ ўрганилган. Шахснинг характер акцентуацияларини унинг ташқи аломатлари, мимикаси, нутқи, имо-ишораси, кийиниш услулуби кўра доминант хусусиятини визуал тарзда ўрганиш кўп илмий изланишларни талаб қилади.

Мақолада психологик тестларсиз шахснинг психологик ва коммуникатив томонларини унинг хулқ-атвори, суҳбатни олиб бориш манераси ва ташқи кўринишига қараб доминант шахс типологияси аниқланди.

Тадқиқотда қайд этилган маълумотларга асосланиб, зарурат бўлганда шахснинг доминантларини диагностика қилинганда доминантлар фақатгина характернинг кучли хусусиятлари эканлигини ҳисобга олиш зарурлиги яққол намоён бўлди. Ҳаётда аксарият холларда индивидда бир неча доминантлар учраши мумкин, лекин уларнинг намоён бўлиши ноаниқ бўлиши мумкин, чунки инсонга бир неча хулқ-атвор моделини бажаришга тўғри келади.

Методикага асосланган ҳолда ташхис қўювчи маълум бир психотипга аниқ вазиятда қандай хулқ модели тўғри келишига эътибор бериши керак. Бунинг учун хато баҳолашни олдини олиш мақсадида ташхис қўювчи доимо ташқи кўриниш алдамчилигини эътибордан қочирмаслиги зарур. Шунинг учун вазиятга нисбатан қилинган хати-ҳаракатни баҳолаш кўпроқ ижобий натижа беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Анисимова Н.Н. Особенности визуальной психодиагностики личности террориста. Обнаружение криминального искажения информации: Учебно-методическое пособие. – Д., 2007. – С.7.
2. Ерёмина Т.И. Визуальная психодиагностика: практическое пособие. Ростов н/Д.: Феникс, 2010. 171 с.
3. Павлов А. Визуальная диагностика особенностей личности: 8 доминант. -2014. diplus. ru
4. Пиз Б., Пиз А. Новый язык телодвижений. Москва: Эксмо. 2010. –91 с.
5. Солиев Ф.С. Хорижий оғзаки нутқ сифатида рус тилини ўзлаштиришда ноодатий репрезентатив ёндашув. ФарДУ. Халқаро илмий амалий конференция. 2019. 1-китоб.
6. Солиев Ф. С. и др. ИЗУЧЕНИЕ ЗАВИСИМОСТИ ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ОТ КОНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО СТРОЕНИЯ ЛИЧНОСТИ //Психологическое благополучие современного человека. – 2019. – С. 255-259.
7. Хмелевская Е., Солиев Ф. С. СПОСОБЫ ИЗУЧЕНИЯ ДОМИНАНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ //Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества. – 2020. – С. 180-182.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Усмонов Шерзод Ахмаджонович
Фарғона давлат университети
Психология кафедраси ўқитувчиси
tolerantlik@mail.ru

ТАЛАБАЛАРНИНГ ЎЗЛАШТИРИШ КЎРСАТГИЧЛАРИГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-8

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада иқтидорли талабаларни аниқлаш методи орқали ақлий қобилияти юқори талабаларни саралаш ҳамда уларда номаён бўлувчи ўзаро боғлиқ сифатларни статистик таҳлил ёрдамида ўрганилган. Шунингдек, ўзлаштириш кўрсатгичларига таъсир қилувчи ижтимоий-психологик омиллар ўрганилган.

Калит сўзлар: Иқтидор, қобилият, интеллект, ижодкорлик, социометрия, ташкилотчилик, истеъдод, талант, корреляция, ижтимоий фаол.

Усмонов Шерзод Ахмаджонович
Ферганский государственный университет
Преподаватель кафедры Психология
tolerantlik@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РЕЗУЛЬТАТ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТА

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуется отбор одаренных студентов с использованием метода выявления талантливых ученых и статистического анализа взаимосвязанных качеств, которые в них проявляются. Также были изучены социально-психологические факторы, влияющие на успеваемость.

Ключевые слова: талант, способности, интеллект, творчество, социометрия, организация, талант, талант, соотношение, социальная активность.

Usmonov Sherzod Ahmadjonovich
Fergana State University
Teacher of the Department of Psychology
tolerantlik@mail.ru

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING RESULT OF STUDENT'S LEARNING

ABSTRACT

This paper examines the selection of gifted students using the method of identifying talented academics and statistical analysis of the interrelated qualities that are manifested in them. Socio-psychological factors influencing mastery rates were also studied.

Keywords: Talent, ability, intellect, creativity, sociometry, organization, talent, talent, correlation, social activism.

Ҳар қандай жамиятнинг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маданий барқарорлиги ўша жамият фуқороларининг маънавий-ахлоқий, ақлий интеллектуал ва касбий салоҳияти даражасига боғлиқ. Шундай экан, маънавий-ахлоқий ва касбий жиҳатдан тўлақонли шаклланган шахсда ўз ватани, миллати, эгаллаган касб-кори билан фахрланиш туйғуси юқори бўлади.

Бугунги кунда келажак авлодларимиз бўлган ёшларга алоҳида эътибор берилиб, уларни ҳар томонлама ривожланган комил шахс ҳамда рақобатбардош кадрлар сифатида шаклланиши учун барча шарт-шароитлар яратилмоқда. Интеллектуал салоҳиятга эга иқтидорли ёшлар эса жамиятнинг ривожланишига ўзининг билими ва ютуққа эришишга интилувчанлиги билан катта хисса қўша олади. Кўпгина психолог олимларнинг фикрига кўра, шахснинг яратувчанлиги муаммоси – аср муаммоси бўлиб, қобилият ва унга яқин бўлган тушунчалар (иқтидор, истеъдод, талант, доҳо) ҳар бир давлатнинг, жамиятнинг стратегик заҳираси сифатида эътироф этилган.

Ўтган асрнинг 70-йилларидаёқ бир қатор ривожланган давлатлар иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат дастурларини ишлаб чиққанлар. Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Муҳаммад ал Хоразмий” номидаги мактабда ёшлар билан бўлган учрашувдаги сўзлаган нутқида “Бугун барча соҳаларда билимли, ижтимоий фаол, ҳалқ манфаатини ўз шахсий манфаатидан устун қўядиган, ҳалол ва жонкуяр ёш раҳбарларга бўлган эҳтиёж ортиб бормоқда. Биз дунёқараши кенг, креатив фикрлайдиган, муаммоли вазиятларда тўғри қарор қабул қила оладиган ёшларни масъулиятли вазифаларга тайёрлаяпмиз. Аммо мамлакатимизда ёш раҳбарларни саралайдиган уларнинг лаёқатига мос лавозимлар таклиф этадиган самарали механизм мавжуд эмас” лиги ҳақида фикр юритган эди. Шу нуқтаи назардан жамиятимиздаги ёшлар орасидан қобилиятлтларини саралаш уларнинг самарали ва ишончли ҳамда миллий минталитетга мос ташхис методларини ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир.

Олиб борилган тадқиқотлар ва амалиёт шуни кўрсатдики, иқтидор шахс ривожланишининг айрим босқичларида кечикиши ва бу аниқланмаган ёки эътибор берилмаган ҳолларда йўқ бўлиб кетиши ҳам мумкин. Бундай ҳолатда шахсни иқтидорини эртароқ аниқлаш ва уларни ривожлантириш учун педагогик-психологик ёрдам зарур.

Шу ўринда қобилият ва иқтидор масалаларида илмий тадқиқотлар олиб борган бир қатор олимларни кўриб чиқсак; хорижий психолог олимлардан Ф.Галтон қобилиятнинг ирсий хусусиятларини, Ж.Локк қобилиятни таълимни натижаси сифатида ўрганган, Ж.Фрееман, Ж.Рензулли, К.Хеллер, К.Перлетлар иқтидор концепсияларини ишлаб чиққанлар; Н.С. Лейтс, А.М. Матюшкин, А.В.Савенков ва бошқа олимлар иқтидорли болалар хусусиятлари, Л.С.Выготский, Л.С.Рубинштейн, Б.М.Тепловлар фаолиятни муваффақиятли амалга оширишни таъминловчи индивидуал психологик хусусият сифатида, Б.Ф.Ломов, А.Б.Брушлинский, Н.С.Лейтес, М.Холоднаялар истеъдоднинг асосини ташкил этувчи фаоллик ва ўз-ўзини бошқариш сифатида, В.С.Мерлин, Е.А.Климов Н.И.Чуприковалар таълим ва тарбия таъсирида ўзгарадиган ва ривожланадиган ақлий фаолиятнинг индивидуал услуби сифатида, А.Бине, Ж.Пиаже, Ч.Спирмен, Тёрстоун, Гильфорд, Г.Айзенк, Р.Б.Кеттелл, Р.Стернберглар чет эл психологиясида ақлий қобилият кўп факторли мураккаб психологик тузилма сифатида тадқиқ этилган. Ўзбекистонда М.Воҳидов, М.Давлетшин, Э.Ғозиев ва бошқа олимларнинг илмий ишларида интеллект ёш даврларининг ўзига хос жиҳатларини ёритганлигини, Б.Р.Қодиров, А.Ф. Азимовалар ўқувчиларнинг ақлий қобилиятини аниқлаш

методикалар ишлаб чиққан, аммо иқтидорли ёшларни танлаш ва уларнинг кейинги таълимини ташкил этиш жуда кам ўрганилган.

Биз тадқиқотимиз давомида Фарғона давлат университетининг психология йўналиши талабаларининг ақлий қобилиятларини ўрганиш мақсадида профессор Б.Р.Қодиров томонидан ишлаб чиқилган, интеллектуал салоҳияти билан ажралиб турган ёшларни аниқлашга қаратилган "Иқтидорли талабаларни аниқлаш" номли олтита саволдан иборат методикасидан фойдаландик.

Ушбу методика олтита саволдан иборат бўлиб, ҳар бир саволга жавобан респондентларлар ўз гуруҳидан 3 нафар талабанинг исм-фамилиясини(даражалаб беради) ёзишлари сўралади. Саволга берилган жавобларнинг кетма-кетлик ўринлари муҳим аҳамият касб этади. Методикани ўтказишга қўйиладиган талаблардан энг муҳими гуруҳ бир-бирини яхши биладиган ва шаклланган бўлиши лозим.

Тадқиқотда иштирок этувчи респондентларлар қуйидаги даражаларда сараланади:

- энг зукко, доно, камтарин ҳамда хотираси теранлар;
- яхши ташкилотчи, кўпчиликни ўзига эргаштира оладиган, ўз таъсирини ўтказа оладиган, ташкилий фаоллиги билан бошқалардан ажралиб турадиганлар;
- мустаҳкам иродали, ўз устида тинмай ишлайдиган, меҳнатдан, қийинчиликлардан қочмайдиганлар;
- ўз одоби, ўзини тута билиши билан, чиройли хулқи ва муомаласи билан бошқалардан ажралиб турадиганлар;
- ўзининг ижодкорлиги, янги-янги ғоялар, фикрлар бериш қобилияти, ҳозиржавоблиги билан ажралиб турадиган, муаммоли вазиятлардан ечим топа оладиганлар;
- келажакда етук олим, юқори малакали мутахассис ёки катта ташкилот раҳбари бўлишни асосий мақсад қилиб, ўзини ўзи ҳар томонлама ривожлантираётганларни саралаш имкониятини очиб беради.

Ушбу тадқиқотда 3 та гуругҳнинг жами 73 нафар талабаси иштирок этди. Ҳар бир гуруҳдан олинган натижалар алоҳида хисоблаб чиқилиб, улар учта мезон асосида яъни, паст, ўрта ва юқори даражада баҳоланди. Шундан сўнг барча гуруҳнинг натижалари умумлаштирилди. Респондентларлардан олинган натижалар қуйидаги 1-жадвал кўринишида акс этди.

1-жадвал

"Иқтидорли талабаларни аниқлаш" социометрия методининг умумий натижаси.

№	Даража	Сони	Фоиз
1	Паст	10	14
2	Ўрта	50	68
3	Юқори	13	18
Жами:		73	100

Олинган натижаларни таҳлил қиладиган бўлсак, жами 73 нафар респондентларнинг 10 таси яъни 14 фоизи ўз гуруҳларида кам овозга эга бўлиб, қобилияти "паст" даражада баҳоланганлигини кўришимиз мумкин. Жами 73 нафар респондентларнинг 50 таси яъни 68 фоизининг қобилияти ўз гуруҳларида "ўрта" даражада баҳоланган бўлиб, улар кўпчиликни ташкил қилади. Жами 73 нафар респондентларнинг 13 таси яъни 18 фоизининг қобилияти ўз гуруҳларида "юқори" даражада баҳоланганлигини кўришимиз мумкин. Шунингдек, ўртача кўрсатгич респондентларнинг умумий сонига нисбатан 68 фоиздан юқорисини қамраб олганлиги, ўтказилган тадқиқот натижаларини нормал тақсимланиш қонунига мослигини кўрсатади.

"Иқтидорли талабаларни аниқлаш" социометрия методининг умумий натижаларини диаграммага солганимизда қуйидагича кўринишга эга бўлди(1-диаграмма).

1-диаграмма

“Иқтидорли талабаларни аниқлаш” социометрия методининг умумий натижаси

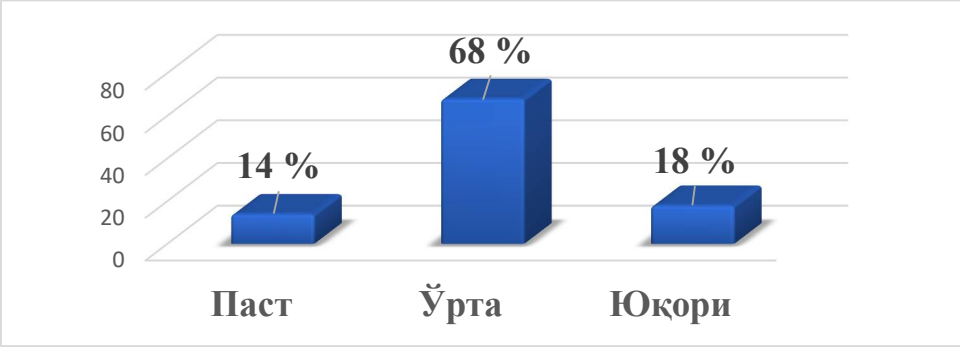

Олиб борган тадқиқотимизни жинслар бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, жами 73 нафар респондентдан 54 нафари эркаклар, 19 нафари аёлларни ташкил қилади. Бу кўрсатгичларни фоиз хисобида оладиган бўлсак 74 фоизи эркаклар, 26 фоизи аёллар ташкил қилади(2-жадвал).

2-жадвал

“Иқтидорли талабаларни аниқлаш” социометрия методининг жинслар бўйича олинган натижалар.

№	Даража	Эркак		Аёл	
		Сони	Фоизи	Сони	Фоизи
1	Паст	8	15	2	10
2	Ўрта	36	67	14	74
3	Юқори	10	18	3	16
Жами:		54	100	19	100

Жами 54 нафар эркак респондентларнинг 8 таси яъни 15 фоизи ўз гуруҳларида кам овозга эга бўлиб, қобилияти “паст” даражада баҳоланган. Жами 54 нафар респондентларнинг 36 таси яъни 67 фоизининг қобилияти ўз гуруҳларида “ўрта” даражада баҳоланган бўлиб, улар кўпчиликни ташкил қилади. Жами 54 нафар респондентларнинг 10 таси яъни 18 фоизининг қобилияти ўз гуруҳларида “юқори” даражада баҳоланган.

Жами 19 нафар аёл респондентларнинг 2 таси яъни 10 фоизи ўз гуруҳларида кам овозга эга бўлиб, қобилияти “паст” даражада баҳоланган. Жами 19 нафар респондентларнинг 14 таси яъни 74 фоизининг қобилияти ўз гуруҳларида “ўрта” даражада баҳоланган бўлиб, улар кўпчиликни ташкил қилади. Жами 19 нафар респондентларнинг 3 таси яъни 16 фоизининг қобилияти ўз гуруҳларида “юқори” даражада баҳоланган (2-диаграмма).

“Иқтидорли талабаларни аниқлаш” социометрия методининг жинслар бўйича олинган натижалар

2-диаграмма

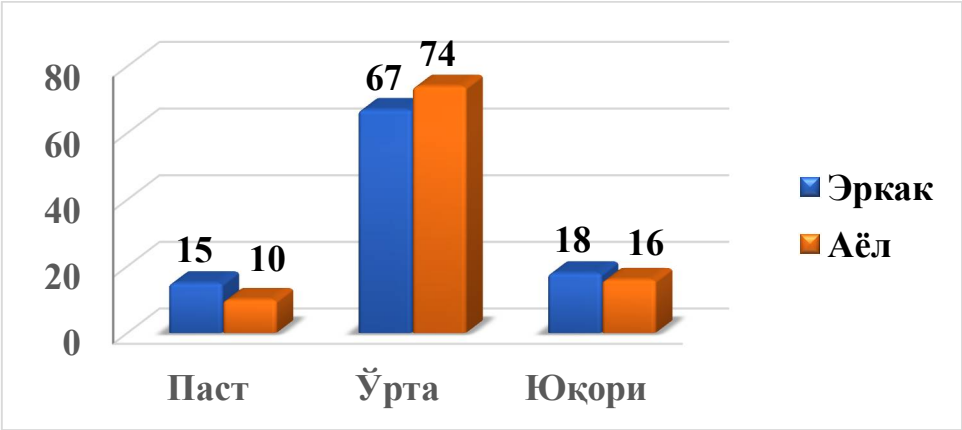

Олинган натижалардаги жинслар орасидаги орасидаги фарқлар фоиз хисобида мавжуд бўлса ҳам(3-жадвал) лекин, стюдент мезони ёрдамида фарқни аниқлаш учун статистик таҳлил ўтказганимизда улар орасида ишончли даражада статистик фарқ аниқланмади.

“Иқтидорли талабаларни аниқлаш” социометрия методи натижаларининг жинслар ўртасидаги фарқ

3-жадвал

№	Даража	Эркак	Аёл	Фоиз хисобидаги фарқ
		Фоиз	Фоиз	
1	Паст	15	10	5
2	Ўрта	67	74	-7
3	Юқори	18	16	2
Жами:		100	100	0

+ эркак респондентларнинг кўрсатгичидаги устунлик.

- аёл респондентларнинг кўрсатгичидаги устунлик.

Тадқиқот давомида “Иқтидорли талабаларни аниқлаш” социометрия методининг саволлар орасидаги корреляцион муносабатлар статистик таҳлил қилиб чиқилди (2-жадвал). Унга кўра “Иқтидорли талабаларни аниқлаш” социометрия методининг саволлар орасидаги корреляцион муносабатлар фақат ишончлиликка эга бўлган ва мусбат кўрсатгич коэффицентлари етакчилик қилганлигини кўришимиз мумкин.

2-жадвал.

“Иқтидорли талабаларни аниқлаш” социометрия методининг саволлар орасидаги корреляция коэффицентлари

	1-савол	2-савол	3-савол	4-савол	5-савол	6-савол
1-савол	1					
2-савол	-0,001	1				
3-савол	0,722***	0,006	1			
4-савол	0,171	-0,083	0,364**	1		
5-савол	0,589***	0,355**	0,298*	-0,068	1	
6-савол	0,602***	-0,096	0,785***	0,316**	0,169	1

*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Талабалардаги ақлий сифатлар “зукколик, донолик, камтаринлик ҳамда хотираси теранлик” кабилар “мустаҳкам ирода, ўз устида тинмай ишлайдиган, меҳнатдан, қийинчиликлар бардошлилик” каби сифатлари билан (r=0,722, p<0,001), “ижодкорлик, янги-янги ғоялар, фикрлар бериш қобилияти, ҳозиржавоблик, муаммоли вазиятлардан ечим топа олиш қобилияти” билан (r=0,589, p<0,001), “ўз олдига юқори мақсад қўйиш ва ўзини шу мақсад йўлида ривожлантириш” каби сифатлар билан (r=0,602, p<0,001) мусбат муносабатли корреляция коэффицентларини ҳосил қилди. Демак, зукколик, донолик, камтаринлик ҳамда хотираси теранлик каби сифатларга эга бўлган талабалар, ўзларида мустаҳкам ирода, меҳнатга ва қийинчиликка бардошлилик, ижодкорлик, янги-янги ғоялар, фикрлар бериш қобилияти, ҳозиржавоблик, муаммоли вазиятлардан ечим топа олиш қобилияти билан биргаликда ўз олдига юқори мақсад қўйиш ва ўзини шу мақсад йўлида ривожлантириш билан бошқалардан ажралиб турар экан.

Талабалардаги “ташкилотчилик, бошқаларга ўз таъсирини ўтказа олишлик, ташкилий фаоллик” каби сифатлар, “ижодкорлик, янги-янги ғоялар, фикрлар бериш қобилияти, ҳозиржавоблик, муаммоли вазиятлардан ечим топа олиш қобилияти” билан (r=0,355, p<0,01) мусбат муносабатли корреляция коэффицентларини ҳосил қилди. Демак, ташкилотчи, бошқаларга ўз таъсири ўтказа оладиган ташкилий фаол талабалар, ўзларида ижодкорлик,

янги-янги ғоялар, фикрлар бериш қобилияти, ҳозиржавоблик, муаммоли вазиятлардан ечим топа олиш қобилиятлари билан бошқалардан ажралиб турар экан.

Талабалардаги “мустаҳкам ирода, меҳнатга ва қийинчиликлар бардошлилик” каби сифатлар, “чиройли хулқи ва муомала” билан (r=0,364, p<0,01), “ижодкорлик, янги-янги ғоялар, фикрлар бериш қобилияти, ҳозиржавоблик, муаммоли вазиятлардан ечим топа олиш қобилияти” билан (r=0,298, p<0,05), “ўз олдига юқори мақсад қўйиш ва ўзини шу мақсад йўлида ривожлантириш” каби сифатлар билан (r=0,785, p<0,001) мусбат муносабатли корреляция коэффицентларини ҳосил қилди. Демак, мустаҳкам ирода, меҳнатга ва қийинчиликлар бардошлилик каби сифатларни ўзида намоён қилган талабалар, ўзининг ижодкорлиги, янги-янги ғоялар, фикрлар бериш қобилияти, ҳозиржавоблиги, муаммоли вазиятлардан ечим топа олиш қобилияти ҳамда ўз олдига юқори мақсад қўйиш, ўзини шу мақсад йўлида ривожлантириш ва шу билан биргаликда чиройли хулқ намуналари билан бошқалардан ажралиб туришини кўришимиз мумкин экан.

Талабалардаги чиройли хулқ ва муомалага эгалик, “ўз олдига юқори мақсад қўйиш ва ўзини шу мақсад йўлида ривожлантириш” каби сифатлар билан (r=0,316, p<0,01) мусбат муносабатли корреляция коэффицентларини ҳосил қилди. Демак, ўз олдига юқори мақсадларни қўйган талабалар, ўзларининг чиройли хулқи ва муомаласи билан ҳам бошқалардан ажралиб турар экан.

Юқоридаги “Иқтидорли талабаларни аниқлаш” социометрия методининг саволлар орасидаги корреляция коэффицентлари таҳлили асосида қуйидаги модулни таклиф қилишимиз мумкин(1-расм).

1-расм

Иқтидорли талабаларни саралашда асос бўлувчи хусусиятлар.

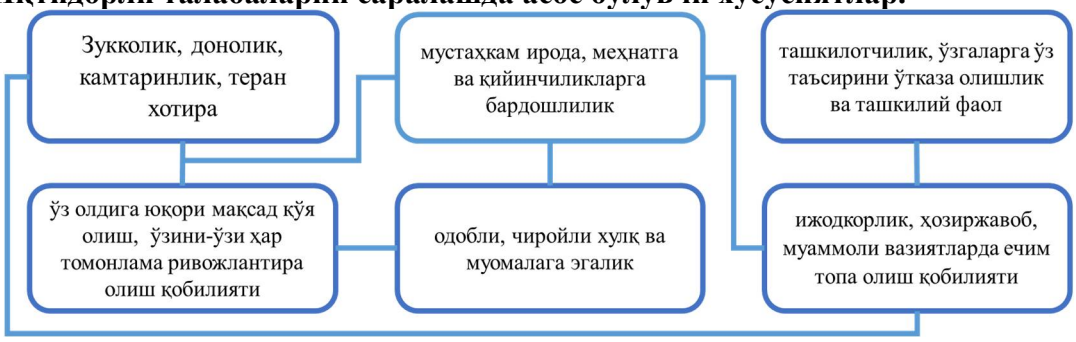

Барчага маълумки, талабалар ўқув фанларини ўзлаштиришда бир хил кўрсатгичга эга бўла олмайди. Чунки ҳар бир инсоннинг индивидуал хусусиятлари турлича хисобланади. Психолог ва педагоглар ушбу ҳодисани кўпинча ўқувчиларнинг интеллект даражаси, таълим мотивацияси, қобилиятлари, ўзини-ўзи юқори баҳолаш ҳамда психологик хусусиятлар билан изоҳлашадилар. Агар қобилиятни оладиган бўлсак, демак, кўп нарса унинг шахсий хусусиятларида, унинг ҳаётий қадриятлар тизимида қобилиятларнинг қандай жой эгаллашига ва унинг бошқа шахсий фазилиятларининг ривожланишига қандай таъсир қилишига боғлиқ. Ушбу ҳолатда, қобилиятлар таркибида умумий интеллект, ижтимоий интеллект ва махсус қобилиятлар каби нисбатан мустақил таркибий қисмларни ажратиб кўрсатиш лозим. Қобилиятнинг юқори даражаси ўқув фаолиятини муваффақиятига ижобий таъсир қилиши мумкин. Қобилиятнинг паст даражаси эса аксарият ҳолларда ўқув фаолиятини муваффақиятли ўлаштиришга салбий таъсир қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Galton, F. (1962). Hereditary genius: An inquiry into its laws and consequences. Meridian Books.
2. Some Thoughts Concerning Education, 1693
3. Матюшкин А.М. Познавательная активность личности // Журнал вопр.психологии – Москва. 1984. - № 6. – 43 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. - 5-е изд., испр. - М.: Лабиринт, 1999. - 351 с.

5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - М.: Педагогика, 1989. – 64 с
6. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. -М.: 1961. – 45 с
7. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия. - М.:Воронеж, 1997. – 56 с.
8. Давлетшин, М.Г. Психология технических способностей школьников / М.Г.Давлетшин. - Ташкент: Фан, 1971. - 176 с.
9. Ғозиев Э.Ғ., Усмонова Ш. Интеллект психологияси. -Тошкент: 2003. - Б. 13-24
10. Қодиров Б.Р, Азимова А.Ф. Ўқувчиларни қобилиятларини аниқлаш методлари. –Т.: 2017 . Б-7.
11. Abdulazizova X. M., Usmonova M. D. PSYCHOLOGICAL HEALTH IN CHOICE OF PROFESSION //Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества. – 2020. – С. 234-236.
12. Usmonova, M. D., & Parpiyev, O. A. (2020). PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL HEALTH IN EDUCATION. In Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества (pp. 287-289).

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Алибекова Маҳзуна Алишер қизи
Гулистанский Государственный Университет
kiriyeshki17@mail.ru

КОЛЕБАНИЯ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-9

АННОТАЦИЯ

Эта статья рассматривает, как уровень внимания и интереса учащихся колеблется в период выполнения задания и что может вызвать такие колебания. Некоторое временное снижение интереса учащихся может быть вызвано факторами, не зависящими от нас - например, необходимостью учащегося сделать небольшой перерыв, или отвлекающими факторами извне, - но есть также определенные формы поведения учителя, которые могут быстро улавливать или терять интерес учащегося, и важно быть чутким к их действию.

Ключевые слова: колебание интереса, наблюдение, размышление, организационная деятельность.

Alibekova Mahzuna Alisher qizi
Guliston Davlat Universiteti
kiriyeshki17@mail.ru

TALABA QIZIQISHIDAGI TEBRANISHLAR

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'quvchilarning diqqat va qiziqish darajasi topshiriq davomida qanday o'zgarib turishi va bunday tebranishlarga nima sabab bo'lishi mumkinligi ko'rib chiqiladi. Talabalar qiziqishining vaqtincha pasayishi bizdan tashqarida bo'lgan omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin - masalan, talaba qisqa tanaffus qilishi kerak yoki tashqaridan chalg'itadigan narsalar - ba'zi bir o'qituvchilarning xatti-harakatlari ham ularning harakatlariga o'quvchilarning qiziqishini tezda ushlashi yoki yo'qotishi hamdard bo'lish mumkin.

Kalit so'zlar: qiziqishning tebranishi, kuzatish, aks ettirish, tashkiliy faoliyat

---

Alibekova Mahzuna Alisher qizi
Gulistan state university
kiriyeshki17@mail.ru

FLUCTUATIONS IN STUDENT'S INTEREST

ABSTRACT

This article looks at how students' attention and interest levels fluctuate over the course of an assignment, and what can cause such fluctuations. Some temporary decline in student interest may be due to factors beyond our control - for example, the student needing to take a short break, or outside

distractions - but there are also certain teacher behaviors that can quickly capture or lose student interest, and it is important to be empathetic to their action.
Keywords: fluctuation of interest, observation, reflection, organizational activity

Колебания интереса, связанные с учителем, более очевидны в классах младших или менее самостоятельных учеников, но в некоторой степени могут наблюдаться во всех классах.

Следующее задание предлагает вам изучить ваши собственные данные о взлетах и падениях очевидной мотивации учащихся на уроке; если вы не можете самостоятельно провести необходимое наблюдение, то продолжайте читать отчет о моем собственном наблюдении.

Задача наблюдения

Повышается и понижается интерес учащихся

Этап 1: Наблюдение

Для этого вам нужно будет выполнить один урок. Поместите себя в такое место, где вам будет хорошо видно одного или двух учеников. Внимательно наблюдайте за ними и замечайте колебания уровня их интереса; в то же время отметьте, что происходило в классе. Я обнаружил, что это проще всего сделать, отметив время, классные события, а затем «+ +» для «высокого внимания», «» для «очень низкого внимания» или соответствующих промежуточных символов. Ваше восприятие того, когда интерес растет или падает, будет в значительной степени интуитивным, но обратите особое внимание на направление взгляда ученика, его наклонную или прямую позу, настороженное или апатичное выражение лица, физическую активность, которая направлена или не направлена на задача в руке

Этап 2: Резюме и выводы. Когда вы закончите свое наблюдение, попытайтесь определить некоторые из очевидных причин подъемов и падений внимания и то, что вы могли бы извлечь из них для своего собственного обучения. Если другие члены вашей группы также сделали такое наблюдение, вам может быть интересно сравнить записи.

Я пробовал это в классе для двенадцатилетних школьников; результаты описаны ниже.

Колебания интереса учащихся: наблюдения и размышления

Я наблюдал за двумя мальчиками в первом ряду разнородного двенадцатилетнего класса в моей школе. Они были учениками среднего или немного выше среднего уровня, но не отличались особой послушностью и самодисциплиной. Ниже приведены слегка отредактированные заметки из первой половины урока, которые я наблюдал, а также некоторые из моих размышлений.

Некоторые размышления

- В целом учитель, обращающийся ко всему классу, привлек наибольшее внимание; когда она обращалась к отдельным людям, другие иногда теряли интерес, особенно если она вдавалась в подробные исправления и объяснения индивидуальных ошибок. Одно из возможных объяснений может заключаться в том, что зрительный контакт учителя с людьми привлекает их внимание; длительное отсутствие зрительного контакта снижает его. Отсюда важность постоянного «сканирования» класса? - Написание на доске в целом привлекало внимание студентов, особенно когда она писала то, что они сказали сами. - Когда студентам приходилось что-то читать или записывать, они концентрировались; когда им нужно было только слушать, они посещали меньше. Возможно, и этот, и предыдущий пункты связаны с активацией визуального канала: студенты, которым есть на что посмотреть, лучше посещают? - Организационная деятельность (например, раздача и сбор бумаг) обычно сопровождалась понижением внимания; поэтому такими процессами необходимо управлять как можно быстрее и эффективнее. - Работа в паре и в группе иногда приводит к очень высокому уровню концентрации и активности учащихся, но может и наоборот. Здесь требуется высокая степень чувствительности учителя, а также очень четкие инструкции, простые и хорошо структурированные задания и тщательный контроль.

Заметки

Задача: вспомнить характеристики хорошего учителя

Большинство моих учеников вспоминали своих хороших учителей, которые каким-то образом «подталкивали» их к тому, чтобы они хотели отдавать все, что в их силах, хотя ни в коем случае не было единого мнения о наиболее распространенных или успешных методах.

Например, очевидно, что вовсе не обязательно верно, что мотивирующее поведение со стороны учителя подразумевает возрастающее удовольствие или удовольствие.

Люди, которые хотели отозвать учителей на уровне средней школы, как правило, описывали своих хороших учителей как требующих неизменно высоких стандартов, часто проводящих, возможно, стрессовых, тестов, наказывающих за бездействие и т. Однако этим учителям, несмотря на (или благодаря?) Строгость и бескомпромиссные требования, очевидно, удалось передать своим ученикам веру в их способность достичь желаемых стандартов и уважение к ним как к личностям, так и к ученым. Типичным комментарием было что-то вроде: «Я бы никогда не поверил, что могу это сделать - мой учитель показал мне, что я могу, и подтолкнул меня, пока я не добрался до этого». Другие вспоминали, что их учителя мотивировали их более мягкой и теплой личной поддержкой; это особенно те, кто решил вспомнить учителей начальной школы. «Я чувствовал, что она заботится обо мне, и мне нравилось учить меня, поэтому мне нравилось учиться с ней и я хотел делать все возможное». Еще одна категория - это те учителя, которые мотивировали учеников, делая задания и уроки интересными, и, таким образом, в конечном итоге, предмет изучения в целом. Интерес был вызван не только тщательным планированием стимулирующих тем и заданий, но и собственным энтузиазмом и рвением учителя: учителя, которые увлечены своим предметом или просто любят преподавать, похоже, сообщают своим ученикам о своей мотивации.

Список использованной литературы:

1.Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике. М.: Педагогика, 1971
2.Щукина Г.И. Познавательный интерес в учебной деятельности школьника. М.: Просвещение, 1972.
3.Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. -- М.,1996.
4. Подласый И.П. Педагогика начальной школы: Учеб. пособие студ.пед. колледжей. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Равшанов Маҳмуд,
филология фанлари доктори,
Навоий давлат кончилик институти профессори

ГРАММАТИК –ЛАР СОН КАТЕГОРИЯСИДА НАНОСЕМИОЛОГИК ТАДҚИҚОТ МАСАЛАЛАРИ

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-10

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада ҳозирги ўзбек тилидаги кўплик қўшимчасининг кўпфункционаллик хусусиятлари дадқиқиқ қилинган. Мақола мазмунида –лар аффиксининг наносемиологик тадқиқот масалалари ҳам ҳозирги замонавий тадқиқотлар доирасида таҳлил этилган. Семиотиканинг уч йўналиши мукаммал тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: грамматик-семантик категориялар, наносемиологик тадқиқот йўналишлари.

Равшанов Махмуд,
доктор филологических
наук, профессор Навоийского
государственного горного института

ПРОБЛЕМЫ НАНОСЕМИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ГРАММАТИЧЕСКИЕ –ЛАР КАТЕГОРИИ

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются многофункциональные особенности современного узбекского суффикса множественного числа. В контексте статьи вопросы наносемиологического исследования аффиксов -лар также анализируются в современных исследований. Изучены три аспекта семиотики в современнқх требований.

Ключевые слова: грамматико-семантические категории, направления наносемиологических исследований.

Ravshanov Mahmud,
Doctor of Philology,
Professor of Navoi State Mining Institute

PROBLEMS OF NANOSEMIOLOGICAL RESEARCH IN THE NUMBER CATEGORY OF GRAMMAR -LAR

ABSTRACT

The article examines the multifunctional features of the modern Uzbek plural suffix. In the context of the article, the issues of nanosemiological research of -lar affixes are also analyzed in modern research. Three aspects of semiotics in modern requirements are studied.

Keywords: grammatical and semantic categories, directions of nanosemiological research.

Ҳозирги ўзбек адабий тилида грамматик сон категорияси асосан от туркумига хос сўзларнинг грамматик хусусиятларини семантик, структуравий ва функционал жиҳатдан тавсифлаш имкониятига эга. Грамматик сон категорияси флектив тилларнинг барчасида бир неча туркумдаги сўзларга хос. Бу масала ҳозирги ўзбек тилида фақат от туркумидаги сўзларнинг кўплик грамматик категориясини ифодалайди.

Акад. В.В. Виноградовнинг фикрича "грамматика" икки маънода ишлатилади, яъни тил қурилиши ҳақидаги таълимот, иккинчиси "тил қурилишини"ифодаловчи синоним сифатидаги тушунча каби[1.10]. Демак, грамматикани фақат тил қурилиши ҳақидаги таълимот дейилса, ундаги маъно хусусиятлари, сўзларнинг лексик маъноси ва грамматик маънолари ўртасидаги корреляция масалалари очилмасдан қолар эди[4.139].

Семантика ва грамматика кўпчилик назарий манбаларда, илмий -тадқиқот ишларида бир-бири билан фарқланадиган икки йўналишдаги лингвистик категория сифатида тавсифланади[2.21-41]. Лекин сўз туркумлари ва лексик маъно корреляциясида бир-бири билан уйғунлашадиган ҳолатлар мавжуд[4.139].

Проф. Ш.Раҳматуллаевнинг фикрича сон категориясининг қуйидаги илмий тушунчаси мавжуд " ...Мантиқий миқдор билан грамматик миқдор ўзаро фарқ килади. Мантиқий миқдор атоқли ва якка предметни англатиб туради: Собир, Тўйтепа каби. Айни шу исм билан бир неча предмет англатилиши мумкин, аммо шунда ҳам исм ҳар гал якка, индивидуал предметни атайди.

Турдош от эса, турнинг номи сифатида. Ўз-ўзидан, мантиқан биттадан ортиқ предметни номлайди. Шу билан бир вақтда турдош от якка предметни англатиб ҳам келади. Масалан, Кўчат экдим деганда нутқ ситуациясига қараб битта кўчатни ҳам, кўп кўчатни ҳам тушуниш мумкин. Кўринадики, атоқли отнинг якка предметни аташи лексеманинг семантик хусусиятига боҳлиқ: турдош отнинг якка ёки кўп предметни англатиши эса, лексеманинг семантик хусусиятидан ташқари, нутқ ситуациясиги, контекстга боғлиқ"[5.125].

Демак, Ш.Раҳматуллаев отлардаги сон категориясининг грамматик ва семантик хусусиятларини контекстуал семантик хусусиятларига қараб очишга ҳаракат қилган. Грамматик сон категорияси сўзларнинг лексик маъносига тўлиқ таъсир кўрмсатади. -лар аффикси барча грамматик манбаларда фақат грамматик сон категорияси ифодаланади деган тушунчалар мавжуд, лекин уларнинг сўз туркумлари ва лексик маъно корреляцияси (бу ҳақда қуйида фикр юритаман М.Р.), нутқ ситуацияси, контекстуал семантика каби илмий лингвистик тушунчалар асосида бу муаммони ҳал этиш зарурати бор. Контекстуал семантика ҳам семантик йўналишларнинг бошқа тури каби тавсифланади, лексик семантика, грамматик семантика ва б. Семаантик тадқиқотлар доирасида тавсифланишга алоқадор. Лекин контекстуал семантиканинг айнан отлардаги сон категориясида ва уларнинг сўз туркумлари корреляцияси ва контекстуал семантика масаласида сўзнинг лексик маъноси торайиши ва кенгайишига таъсир кўрсатиши мавжуд ҳодиса[5.125].

Яна проф. Ш. Раҳматуллаевнинг -лар аффиксининг контекстуал маъно(семантика) алоқалор фикрини келтиришни лозим топдик. Проф. Ш.Раҳматуллаевнинг фикрича -лар аффикси кўплик маъносини ифодалашдан ташқари, у ҳозирги ўзбек тилида ҳурмат маъносини ифодалашга ҳам хизмат қилиши тадқиқ этилган. Бу масаланинг контекстуал семантика масаласига қандай алоқаси бор? Тўғри, -лар аффикси грамматик категория сифатида кўплик миқдор маъносини ифодалайди деган илмий хулоса мавжуд, яъни бу масала дунёдага бошқа тилларда ҳам, флектив ва агллютинатив тилларда мавжуд грамматик категория. Лекин ҳурмат маъносини ифодалаши бу грамматик кўрсаткич эмас, балки сўзнинг лексик маъносидаги кенгайиш ёки торайиш, сўзнинг коннотатив маъно компоненти(семемаси, семаси)ни ташкил этиши илмий манбаларда етарлича тадқиқ этилган. "...Адабиётларда –лар аффикси кўп маъноли битта аффикс сифатида талқин қилинади. Бундай ёндошув тарихий-этимологик нуқтаи назардангина тўғри. Ҳозирги тил грамматик системасидан келиб чиқсак, ягона –лар аффиксиники деб келтириладиган баъзи маънолар ҳам мазмунан, ҳам вазифада мустақиллик кашф этганини кўрамиз. Ана шундай маънолардан бири ғҳурмат маъноси.мисолларни таҳлил қилиш кўрсатадики, ҳурмат маъносини ифодаловчи –лар алоҳида аффикс деб, сон

категорияси ва эгалик категорияси системасидан ташқарида турувчи мустақил форма деб қаралалиши лозим”[5.125], деб таъкидланади.

Тўғри, проф. Ш.Раҳматуллаевнинг илмий хулосалари асосли. Чунки –лар аффикси орқали ифодаланган маъно грамматик маънога тааллуқли эмас, балки лексик маъно компонентларидан бири, коннотатив маъно компонентини ташкил этмоқда.

Коннотатив маъно ва контекстуал маъно компонентлари ҳақида “Ўзбек тили лексикологияси” номли монографияда етарлича илмий хулосалар берилган. Жумладан, коннотатив маъно эса, муайян сўз шаклининг ўзгармаган ҳолатида лексик маъноси ҳажмига қўшимча маъно оттенкаси сифатида қатнашади. Бу –лар аффикси билан орттирилдган маъно оттенкаси илмий манбаларда айтилган коннотатив маъно компонентидан шаклий ўзгариш жиҳатидан фарқланади. Коннотатив маъно (ҳурмат маъноси)ни ташкил этувчи -лар аффиксининг коннотатив лексик маъно компонети ҳам шаклсиз маъно оттенкасига тенглашади. Масалан, менинг додамлар, менинг амакимлар, менинг акамлар,(Тошкент шевасида) кабиларда маъно ташувчи –лар аффикси лексик маънонинг коннотатив хусусиятини тавсифлашга яқинлашган. Тўғри, “Ўзбек тили лексикологияси”да контекстуал маъно –лар аффикси ташувчи контекстуал маъно компонетидан оз бўлсағда фарқланади.
“Контесктуал маъно контекстга боғлиқ бўлса-да, лекин уни “контекстга хос маъно” деб тушунмаслик керак. Бу маъно ҳам сўзнинг ўзига хос бўлади. Контекстуал маънонинг потенциал имконияти шу сўзнинг ўзида бўлади ...Контекст сўзидаги ана шу имкониятни рўёбга чиқаради, бу имконият контекст доирасида воқелик ҳолатида бўлади. Лексик маъно эса рўёбга чиқадиган, воқеликка айланадиган нарса эмас, балки бор нарса”[6.208-209].

Демак, -лар аффикси билан ифодаланган қўшимча маъно оттенкаси юқорида тавсифланган илмий хулосага умумлашса-да, **структура (шакл)даги ўзгариш,** яъни қўшимча орқали коннотатив ва контекстуал (ҳурмат) маъноси шаклланиши фарқланади. -лар аффикси орқали ифодаланадиган ҳурмат маъносини фақат контекстда мазкур лексик бирликнинг нутқ жараёнида реаллашган (синтагматик) ҳолатдаги маъно компоненти орқалигина аниқлашимиз мумкин. Контекстдан ташқари –лар аффикси орқали ифодаланган маъно компоненти синтагматик муносабатларсиз ҳеч қачон ҳурмат белгиси маъно компонентини ифодалашга имконияти йўқ, балки мазкур бирликнинг кўплик маъно компонентини ташкил этиш имкониятига эга бўлади. Бундан ташқари (контекстдан ташқари) улардаги эгаллик аффикси ҳам –лар қўшимчаси орқали ҳурмат маъносини ифодалайди. 1 шахс эгалик қўшимчас орқали -лар аффикси ҳам контекстуал семантик қуршовда коннотатив маънони ташкил этмоқда. Контекстуал маъно, коннотатив маъно семема, сема кабилар орқали семантик компонент таҳли ўтказиш ХХ асрда мавжуд бўлган илмий манбалар асосида лексик-семантик тадқиқотлар сирасига киради деб аташимиз мазкур маъно компонентининг етарли тадқиқ этилмаганидан дарак беради. Компонент таҳлил методи ҳозирги лингвистик талаблар асосида, улардаги семема ва семалар асосида маъно компонентлари ва маъно оттенкаларини алоҳида-алоҳида таҳлил этилиши замонавий лингвистик тадқиқотлардаги йўналиш наносемантик компонент таҳлил методини ташкил қилади. Нанотехнология илмий-техникавий жараёнларга кириб келгани сингари, ХХ1 асрда лингвистик тадқиқотларга ҳам кириб куелмоқда. Наносемантик компонент таҳлил методи орқали семантик тадқиқотнинг кўп қиррали эканлигига ишонч ҳосил қиламиз. Наносемантик компонент таҳлил методи –нано атамасининг мазмуни билан боғлиқ, яъни “нано” атамаси “карлик” қўшимча, пакани, майда ва шу каби маъноларни беради[3.31].

-лар аффиксининг ҳурмат маъноси компоненти грамматик-семантик категория орқали эмас, балки наносемантик компонент таҳлил (майда заррачаларга бўлинган таҳлил асосида) потенциал имкониятга эга бўлар эди.

Замонавий семиологик тадқиқот методлари асосида ёндошадиган бўлсак, структура(синтактика)да –лар аффикси кўрсаткичга эга, яъни менинг додамлар жумласида –лар компоненти ҳурмат маъносидаги бир қанча семема ва семалар борлиги уларнинг контекстуал маъно компонетларидаги ва оттенкаларидаги хусусиятлари орқали билиб олишимиз ҳеч бир қийин масала эмас.

-лар аффикси компоненти фақат шаклда аффикс сифатида лексик бирликка эгалик аффикси орқали қўшилиб шакл (синтактикани) юзага келтирган бўлса, унинг маъно компонентларидаги “концепт” тушунчаси семантик тадқиқотни шакллантириш муаммосини юзага келтиради. Бизда анъанавий тусга кирган “лексик-семантик”, “семантик – функционал” каби атамалар орқали таҳлил этилиши лозим бўлган тадқиқот жараёнларидан мутлақо фарқ қиладиган бир масала бор, яъни “концепт” масаласи. “Концепт” масаласини “додамлар” тушунчасига нисбата наносемиологик компонент таҳлил қилиниши учун унинг барча компонент ва оттенкаларини концепт доирасида “дунёнинг лисоний қиёфаси” («языковая картина мира») таҳлил жараёни орқали тавсифланилганида тарихий-этимологик талаб қўйилади, яъни ҳурмат маъносини ифодаловчи –лар аффикси диахрон планда (тарихий илдизи орқали) “дунёнинг лисолний қиёфасига” кирган вақти ва яратилган этимологик муҳит ҳам эътиборга олиниши зарур. “Боботил реконструкция”си деган жараён ҳам («праязыковая реконструкция») –лар аффиксининг диахрон асосга эга эканлигини тавсифлайди. Ҳинд – европа тиллари доирасидаги тадқиқотларда “боботил реконструкция”си орқали асос тил манбаси кўрсатилган тадқиқотлар мавжуд. Лекин “боботил реконструкция”си бўйича олтой-туркий тилларда етарли тадқиқотлар амалга оширилмаганлиги наносемиологик тадқиқотнинг компонент таҳлилини диахрон планда мураккаблаштиради. Демак, -лар аффиксининг иккинчи компоненти таҳлили семантик (концептуал) йўналишдаги тадқиқот имкониятларига ҳам мос келиши унинг тарихий –этимологик, этник-концептуал асосларга эга эканлиги асосли деб ҳисоблаймиз[2.21-39].

Семиотиканинг иккинчи муҳим йўналиши, синтактикада –лар аффиксининг таҳлили юқоридаги бир абзац доирасида тадқиқ этиладиган масала эмас. –лар аффиксининг семантик-концептуал асосларини тадқиқ этиш учун бир қанча илмий хулосалар чиқариш ҳамда мазкур лисоний манба устида тадқиқотлар олиб бориш зарур. Демак, -лар аффиксининг иккинчи муҳим бир йўналиши умум семиотика нуқтаи назаридан концепт лисоний тушунчаси билан боғлиқ бўлса, унинг семантик тавсифида “лексик-семанттик” ҳамда “семантик-функионал” атамалари тавсифланган манбалардан иқтибос олиб, таҳлил этишимиз наносемиологик тадқиқотлар нуқтаи назаридан юқорида қайд этганимиздек етарли эмас.

Семиотиканинг учинчи муҳим бир йўналиши, прагматикада –лар аффиксининг тадқиқи ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки –лар аффиксининг формал –структур хусусияти, семантик –концептуал маъно комполнентлари ва оттенкалари бўйича тадқиқот натижалари умум семиотика даражасидаги тадқиқотни тўлиқ қамраб оломайди. Семиотикадаги учинчи бир муҳим йўналиш, прагматик аспекти етарли ҳисобланмайди. Прагматик тадқиқотлар даражасига сўзларнинг коннотатив маъно компонентларини, шунингдек, сўз ва сўз бирикмаларидаги тасвирий ифода воситаларини ҳам айрим тадқиқотчилар томонидан киритилмоқда. Бу тадқиқот натижалари ҳам прагматика бўйича тадқиқотни қамраб оломайди. Прагматика айрим манбаларда амалий, татбиқий ва бошқа атамалар билан тавсифланмоқда. Барча тил элементлари ва бирликлари нутқ жараёнида актуаллашади ва реаллашади. Демак, прагматика бўйича тадқиқот олиб борилганда тил элементлари ва бирликларининг реаллашиш ҳолатидаги адресант ва адресат, субъект ва объект мутоносиблигида олиб қарашимиз, уларнинг адресатга таъсир доирасини етказувчи модаллик категорияларига мансуб элементлар тавсифида прагматик аспектларни кўрсатишимиз зарур.

Бу иккита –лар аффиксининг семантикасида умумий нуқта бор: ҳар иккиси модал маънони ифодалайди. Аммо бу модал маънолар ўз мунадарижаси билан кескин ажралиб туради: биринчиси ҳурмат маъносини ифодаласи, иккинчиси сизлашни ифодалаш учун хизмат қилади. Илмий лингвистик адабиётларда бу икки модал маъно бир-бирига зид қўйилмайди”[5.125].

Демак, ҳурмат маъносини ифодаловчи –лар аффикси модал маъно оттенкаларини ифодалашга хизмат қиладиган лексик восита сифатида қаралмоқда. Модал оттенкаларни ҳосил қилиниши формал-грамматик феъл категорияларида эмас, балки отлардаги ҳурмат маъносини ифодалашга хизмат қилувчи –лар фукционал аффикси ёрдамида ҳам ҳосил бўлиши мумкинлиги қайд этилган. -ми? Албатта, йўқ. Чунки фақат модал оттенка тавсифи билан эмас,

балки бу ерда матннинг контекстуал имконияти доирасида адресант ва адресат тавсифида исботлаш зарурати мавжуд бўлади.

Демак, -лар аффиксининг модал маъно оттенкалари ҳам контекстуал маънода фақат бир йўналишда, битта модал оттенкани эмас, контекстдаги адресант ва адресат диспозициясига асосан ҳам наносемиологик компонетларига эга бўлар экан.

Хулоса

1.Грамматик кўплик категориясини ифодаловчи –лар аффикси формал –грамматик хусусиятларига кўра грамматик маъно компонентида атоқли, турдош отлар ва отлашган лексемаларда миқдор жиҳатдан бирдан ортиқ миқдордаги лекситк бирликлар маъносини ифодалайди.

2. Грамматик кўплик маъносини ифодаловчи –лар аффикси умумсемиологик жиҳатдан наносемиотик таҳлилда структуравий(синтактика) ва концептуал (семантика) жиҳатдан компонент таҳлил доирасидаги маъно компонентларини ўзида мужассамлаштиради.

3. -лар кўплик аффикси билан ифодаланган сўзлар ҳозирги ўзбек адабий тилида ҳурмат маъносини атовчи лексик-семантик категория сифатида фақат наносемиологик комполнент тадқиқ методлари асосидаги бир қанча семема ва семалар қуршовидаги мураккаб структуравий, семантик ва прагматик аспектларда таҳлил объектига кирадиган лексик бирлик сифатида қаралиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Виноградов В.В.Русский язык (грамматическое учение о слове). М.: 1972. С.10
2. Равшанов М. Толковый словарь по семиотике.Навои: НГГИ.2017.
3. Равшанов М. Наномасштабное исследование лексики. // Лингвистика и межкультурная коммуникация. Навои: НГГИ. Сб. статей. Часть 111. С.31
4. Степанова М.Д. Части речи и корреляции лексических единиц//Теория языка. М.: 1976 «Наука» С.139
5. Ўзбек тили грамматикаси. 1 том. Морфология. “ФАН” нашриёти, Тошкент:, 1975. 125-бет
6. Ўзбек тили грамматикаси. 1 том. Морфология. “ФАН” нашриёти, Тошкент:, 1975. 187-бет
7. Ўзбек тили лексикологияси. Тошкент: “ФАН”, 1981. 208-209 бетлар.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Баўетдинов Раўаж Аяпбергенович
Тарийх илимлери кандидаты, доцент.
Қарақалпақстан Республикасы халық билимлендириў хызметкерлерин
қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин арттырыў аймақлық
орайы, Социал-экономикалық пәнлер методикасы кафедрасы

ТАРИЙХ ПӘНИН ОҚЫТЫЎ НӘТИЙЖЕЛИЛИГИН АРТТЫРЫЎДА КЛАССТАН ТЫС ЖУМЫСЛАРДЫҢ ОРНЫ

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-11

АННОТАЦИЯ

Мақалада, класстан тыс жумыслар барысында хәмде оқыўшылардың тарийхый билимлерин тереңлестириўде, мектеп олимпиадаларының орны ҳәм әҳмийети мәселелери көрип өтилген. Соның менен бирге, пән бойынша шөлкемлестирилген мектеп олимпиадалары, жаслардың логикалық пикирлеўин, көз-қарасларын, керекли жуўмақларды бере алыўын, улыўмаластырыўын, тарийхый процесслердиң избе-излиги, анаў яки мынаў ўақыялардың келип шығыў себеплерин түсинип жетиўин анықластырыўдағы әҳмийети көрсетип өтилген.

Гилт сөзлер: Тарийх сабағы, класстан тыс жумыс, оқытыў, билиў искерлиги, тарийхый процесс, тарийхый билим, тарийхый ой-пикир, логикалық ойлаў, мектеп олимпиадасы, тест сораўлары, салыстырыў, синхрон таблица, хүжжетлер менен ислеў.

Баўетдинов Раўаж Аяпбергенович
Кандидат исторических наук, доцент.
Кафедра методики социально-экономических дисциплин
Региональный центр переподготовки и повышения квалификации
работников народного образования Республики Каракалпакстан

МЕСТО И РОЛЬ ВНЕКЛАССНЫХ РАБОТ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются место и роль школьных олимпиад по истории в углублении исторических знаний учащихся в ходе внеклассных работ. Вместе с тем, освещается значение школьных олимпиад по истории в развитии у молодёжи способностей к логическому мышлению, формулировке выводов, обобщений, определению последовательности исторических процессов.

Ключевые слова: Урок истории, внеклассные работы, обучение, познавательная деятельность, исторический процесс, исторические знания, историческое мышление, школьные олимпиады, тестовые вопросы, сравнение, синхронная таблица, работа с документами.

Bauetdinov Rauaj Ayapbergenovich
Candidate of historical sciences. associate professor.
Department of Socioeconomic Disciplines Methodology
Regional Centre for Retraining and Training
of public education workers of the Republic of Karakalpakstan

THE PLACE AND ROLE OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN INCREASING THE EFFICIENCY OF LEARNING HISTORY

ABSTRACT

The article is about the place and role of school history Olympiads in deepening the historical knowledge of pupils in the course of extracurricular activities. At the same time, the importance of school Olympiads in history subject in the development of youth's abilities for logical thinking, the formulation of conclusions, generalizations, and the determination of the sequence of historical processes is highlighted.

Keywords: History lesson, extracurricular activities, learning, cognitive activity, historical process, historical knowledge, historical thinking, school Olympiads, test questions, comparison, synchronous table, work with documents.

Бүгинги күн мектеби жаңаша ойлайтуғын, пикирлейтуғын, дөретиўши, өз бетинше батыллық пенен шешим қабыллайтуғын шахсларды қәлиплестириўи керек. Бул мақсетлер улыўма орта билимлендириўдиң мәмлекетлик билимлендириў стандартының тийкарғы мақсети, ўазыйпа ҳәм принциплеринде өз көринисин тапқан [1].

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёев өзиниң 1-октябрь “Муғаллимлер ҳәм устазлар күни”не бағышланған байрам қутлықлаўында оқыўшы жасларды тәрбиялаўда үлкен ҳәм мүнәсип үлес қосып атырған муғаллим-устазларымызға қарата “Жаңа Өзбекстан-мектеп босағасынан басланады” деген пикирди билдирген еди [2]. Бул билдирилген үлкен исеним ертеңги келешегимиз болған жас әўладты ҳәр тәреплеме жетик етип тәрбиялаў, оларды дүнья аренасында өз теңлеслери менен теңдей бәсекиге түсе алатуғын билимли, ақыл-закаўатлы жаслар етип жетилистириўде мектеп тәлиминиң орны гиреўли екенлигин көрсетеди. Сондай-ақ, бул нәтийжеге ерисиўде, әлбетте мектепте оқытылатуғын пәнлердеги сабақ барысы менен бир қатарда кластан тыс жумыслардың да сапа ҳәм нәтийжелилигиниң орныда айрықша есапланады.

Тарийх пәнинен өткерилетуғын класстан тыс жумыслар билим бериўшилик, тәрбиялық ҳәм раўажландырыўшылық мәселелерин шешип, сабақ барысынан парықлы тәрепи бул мақсетке басқаша материаллар ҳәм жоллар менен ериседи [3, 6-б]. Сонлықтанда, тарийх пәнинде алып барылатуғын кластан тыс жумыслар өзине тән өзгешеликке ийе. Бул өзгешеликлерди төмендеги түрде келтирип өтсек болады:

Бириншиден, егер сабақ ўақыт пенен шегараланған, оқытыўдың шәртли түри болып есапланса, класстан тыс жумыс ықтыярый характерге ийе болып, оның ўақты оқытыўшы тәрепинен белгиленеди. Сабақтан тыс жумыстың ықтыярый характерде екенлиги оқыўшыларды қызығыўшылығына қарап шөлкемлестириў мүмкиншилигин берип, оқыўшылардың билиў искерлигин, жеке қызығыўшылықларын және де раўажландырыўда унамлы тәсир көрсетеди.

Екиншиден, кластан тыс жумысларда оқытыўшы тарийхый материалларды қосымша дереклерден кең пайдаланған ҳалда мағлыўматларды тереңлестирип жеткерип бериў арқалы оқыўшылардың еле де еркинирек жумыс ислеўине мүмкиншилик береди. Бул тарийхый билимлердиң және де кеңирек көлемде өзлестирилиўи ушын қолайлы шараят жаратады. Әсиресе, бүгинги күни жәмийеттеги тез пәтлер менен болып атырған өзгерислер, оқыўшылар ушын хабарлардың ҳәдден зыят көп ушырасып атырған жағдайында кластан тыс жумыслардың әҳмийети үлкен. Мектепте пән бойынша сабақтан тыс алып барылатуғын жумыслар сабақтан яки класстан тыс деп аталады. Бул атамалар бир-бирине жақын болып, оларды бирдей қоллаў мүмкин. Тарийх пәнинен кластан тыс жумыслар оқытыўшы тәрепинен

бағдарланылатуғын, оқыўшылар тәрепинен ықтыярый ҳәм өзбетинше әмелге асырылатуғын искерлик түри болып, тарийхый өтмишти ҳәм ҳәзирги заманды аңлаў мазмунына ийе. Соның ушын тарийх пәнинен алып барылатуғын кластан тыс жумыслардың алдында бир қатар ўазыйпалар қойылған. Бул бәринен бурын оқыўшылар тәрепинен сабақта алынған билимлерди тереңлестириў ҳәм беккемлеў арқалы олардың пәнге қызығыўшылығын оятыў ҳәм билиў процессин және де жетилистириў ўазыйпасы болып табылады. Класстан тыс жумысларда айрықша дыққат-итибар, сезимлерди тәрбиялаў, шахстың мәнаўий раўажланыўы, мийнет сүйиўшилик, тапсырылған жумысқа жуўапкершилик, өз-ара жәрдем ҳәм бирге ислесиў, тәртиплиликке тәрбиялаўға қаратылады. Пән бойынша өткерилетуғын кластан тыс жумыслар барысында оқыўшыларда әдебиятлар менен ислесиў, пикирлеў уқыплылығын, реферат жумысларын таярлаў, түрли дереклерден жыйналған материалларды улыўмаластырыў, баянатлар менен шығып сөйлеў көнликпелерин қәлиплестириў мүмкиншиликлери оғада жоқары ҳәм бул ҳалат оқыўшыларда пәнге тийисли тарийхый дереклер ҳәм әдебиятлар менен ислесиў компетенциясында раўажландырыўға тийкар болады.

Үшиншиден, түрли рәң-бәрең жумыс түрлерин қоллаў есабынан оқыўшылардың жас айырмашылығы ҳәм психологиялық өзгешеликлерине қарай өзине тәнлигин анықластырыў ушын қолайлы жағдайлар жаратылады. Киши классларда жумыстың актив ислесиў түрлери, үлкен классларда болса – илимий ҳәм көркем әдебиятлар менен өзбетинше ислеў жумыслары басым келеди.

Төртиншиден, оқыўшылардың китапханада ҳәм интернет арқалы изертлеў жумысларын алып барыўы нәтийжесинде оларда пикирлеў, ойлаў қәбилетлери ҳәм тапсырмаларды әмелий орынлаў көнликпелери қәлиплесиўи ушын кең мүмкиншиликлер пайда болады.

Класстан тыс жумысларда раўажланған уқыплылық, алынған билим сабақ барысындағы материалды толық өзлестириў ушын табыслы түрде қолланылыўы мүмкин.

Класстан тыс жумыслардың бир формасы бул олимпиадалар өткериў болып табылады. «Олимпиада пәнлерара ҳәм бир пән тийкарында бағдарланған болыўы мүмкин. Пән олимпиадасы – бул бир анық қәнигелик бойынша билимлерин көрсетиўге тийкарланған интеллектуал жарыстың түри болып табылады» [4, 51-б].

1) олимпиада – бул өз мақсети етип тереңлестирилген бағдарлама тийкарында билимлерди тексериўди мақсет қылыўшы жоқары дәрежедеги имтихан;

2) пән олимпиадасы – бул мектеп бағдарламасынан шығып кетпеген ҳалда өз билимлерин көрсетиўге бағдарланған билимлер жарысы. Олимпиаданың баслы мақсети – оқыўшының билимин тексериў емес, ал оны негедур үйретиў. Олимпиада – бул ненидур тексериў емес, ал оқытыўдың бир методы есапланады. «Оқыўшылардың олимпиадаларға ҳәм таңлаўларға қатнасы баланың пән бойынша таярлығы, оның билимлериниң тереңлесиўи және толықтырылыўы менен ғана пайдалы болып қалмайды. Ал бул түрдеги сынақлар оқыўшыны ҳақыйқый турмыс жағдайына да таярлайды» [5, 125-б]. Ҳақыйқатында да, басқа пәнлер қатары тарийх пәнинен олимпиадалар өткериў мектепте пәнди үйрениў дәрежесин және де арттырыў мақсетинде шөлкемлестириледи. Олимпиаданың баслы ўазыйпасы күшли, билимли, тек тарийхый емес, ал улыўма дүньялық көлемде кең дүньяқарасқа ийе оқыўшыларды анықлаў болып есапланады. Класстан тыс илаждың бул түриниң және бир әҳмийетли тәрепи, онда тапсырмалардың жоқары дәрежесиниң берилиўи болып, оған ерисиў ушын ҳәр бир оқыўшы талпыныўы керек. Қурамалы сораўларды шешиўге умтылыў оқыўшыларда өзбетинше қызығыўшылықты оятып, жаңа шеклерге умтылыўға жетелеўи зәрүр. Солай етип, олимпиада оқыўшылардың тарийх пәнине болған қызығыўшылығын раўажландырыўды жанландырыўшы болып хызмет етиўи керек.

Мектеп олимпиадасына сораўлар таярлаў қандай тәризде орынланыў керек?

Тапсырмалар тарийх пәнинен мектеп бағдарламасы көлеминде дүзилиўи керек, бирақ материаллар сабақлыққа қарағанда еле де кеңирек, тереңирек берилиўи тийис. Бул әлбетте тәбийий, себеби бул олимпиада, ал мектептеги имтихан яки қадағалаў жумысы емес ҳәм оған тек пәнге қызығыўшы оқыўшылар ғана қатнасады. Сол себепли, тек сабақлық темаларын

ядлап алған оқыўшыларды анықластырыў дәрежесине шекем тапсырмаларды аңсатластырыў керек емес.

Мектеп олимпиадасы тәртиби бойынша тест сынақлары түринде өткериледи. Бул басқышта оқыўшылардың теориялық билими тест сораўлары жәрдеминде анықланады. Бул сораўлар қыйынлық дәрежесине қарай дүзилип, оқытыўшыға тек оқыўшылардың билимин тексерип қоймай, ал олардың логикалық пикирлеўин, көз-қарасларын, керекли жуўмақларды бериўин, улыўмаластырыўын, тарийхый процесслердиң избе-излигин, анаў яки мынаў ўақыялардың келип шығыў себеплерин түсинип жетиўин анықластырыў мүмкиншилигин бериўи керек болады. Тест тапсырмалары оқыўшылардың мәмлекетлик билимлендириў стандарты ҳәм оқыў бағдарламалары көлеминде материалларды билиў дәрежесин анықлаўға жәрдем береди. Бул арқалы оқыўшылар хронологиялық избе-изликти, тарийхый ўақыя ҳәм ҳәдийселерди заман ҳәм мәкан контекстинде анализлеў, салыстырыў, жуўмақ шығарыў, тарийхый атамалар, терминлердиң мазмунын, мәмлекет уйымларының хызмети, уллы тарийхый тулғалардың дөретиўшилигине баҳа береди.

Пән олимпиадасының кейинги басқышларында тест сораўлары менен бирге жазба жумыс тапсырмалары берилип, бул оқыўшылардың когнитив қәбилетлерин және де раўажландырады.

Тарийх – түрли қәнигеликлер бойынша билимлерге ийе болыўды талап ететуғын ҳәм интеграцияласқан пән есапланады. Сонлықтанда тест сораўларында география, философия, экономика, сиясаттаныў ҳәм көркем-өнер тараўларынан да сораўлар сәўлелениўи керек. Сондай-ақ, тарийхты образлар арқалы да билиў зәрүр, усы мақсетте олимпиадаға сүўретли тапсырмаларды да киритиў шәрт болып, ол тарийхый тулғалар, мәмлекетлик ҳәм илим-пән ғайраткерлерин, көркем-өнер шығармаларын, архитектура естеликлерин анықлаў, тарийхый карталар менен ислесиў ҳәм т.б. көринисинде болыўы мақсетке муўапық.

Ал олимпиаданың әмелий, яғный, жазба жумыс тапсырмаларында Өзбекстан аймағында жайласқан тарийхый-мәдений естеликлер, ўатанымыз аймағында өмир сүрген ҳәм жәҳән мәмлекетлери, тарийхый шахслар хызмети ҳаққында мағлыўматларды топлайды. Бул бөлимде оқыўшылар берилген тапсырмалар тийкарында тарийхый ўақыялықты түсиниў ҳәм логикалық избе-изликте түсиндирип бериўге ҳәрекет етеди. Бул арқалы оқыўшы билимлерин сынақтан өткерип өзиниң күшли ҳәм еле де әззи тәреплеринен хабардар болады.

Жуўмақлап айтқанда, тарийх пәнинен класстан тыс жумысларда пән олимпиадаларын шөлкемлестириў арқалы оқыўшылардың тарийхый материалды тереңнен өзлестириўине, билим дәрежесин еле де кеңейтиўине ғана имканият жаратып қоймастан, олардың мағлыўматларды анализлеўге, өз пикирлерин жәмлестирип жуўмақлар жасаўына ҳәм тарийхый ўақыя-ҳәдийселердиң келип шығыўы, пайда болыўы бойынша түсиниклерин айдынластырыўына жәрдем береди.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги № 187-сонли Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. (30.09.2020) http://uza.uz/posts/3452
3.А.Ф.Родин. Массовые формы внеклассной работы по истории. М.1961, стр.6.
4. Тарасенко Ю. А. Роль предметной олимпиады в формировании профессиональных компетенций // Образование и воспитание. 2017. № 1 (11). С. 50-53.
5. Коломоец К. С. Организация и проведение олимпиады в средней общеобразовательной школе // Аспекты и тенденции педагогической науки: материалы III Международной научной конференции (г. Санкт-Петербург, декабрь 2017 г.). СПб.: Свое издательство, 2017. С. 124-126.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Xakimova Shaxnoza
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети
Хитой тили назарияси ва амалиёти кафедраси ўқитувчиси
Shahnozakhakimova51@gmai.com

ХИТОЙ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ОҲАНГ АСОСИДА СЎРОҚ МАЪНОСИНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШИ

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-12

АННОТАЦИЯ

Сўроқни ифодалаш ҳар қандай тилда бўлгани каби, хитой тилида ҳам турли усуллар орқали изҳор этилади. Шунинг учун уларни ўрганиш маълум тилнинг хусусиятларига чуқурроқ кириш ва бошқа тиллар билан қиёслаб, фарқлаб ўрганган ҳолда унинг ички тузилмаларини янада чуқурроқ ўрганишни тақозо этади. Хитой тилида сўроқ гапларни ўрганишимизда бизни жуда катта қизиқтиргани, хитой тилшунослари томонидан ёзилган манбалар бўлди. Ушбу мақолада биз хитой ва ўзбек тилларида оҳанг асосида сўроқ маъносининг юзага келиши масалаларини таҳлил қилдик.

Калит сўзлар: оҳанг, сўроқ гап, ундов гап, грамматик восита, талаффуз, диалог.

Хакимова Шахноза
Узбекский государственный университет мировых языков
Преподаватель кафедры теории и практики китайского языка
Shahnozakhakimova51@gmai.com

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ВОПРОСИТЕЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ ТОНА В КИТАЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

АННОТАЦИЯ

Выражение вопроса на китайском языке выражается по-разному, как и на любом другом языке. Следовательно, их изучение требует более глубокого понимания особенностей конкретного языка и более глубокого изучения его внутренних структур путем сравнения и противопоставления их другим языкам. Большой интерес для нас при изучении вопросительных местоимений в китайском языке вызвали источники, написанные китайскими лингвистами. В данной статье мы проанализировали вопросы возникновения значения допроса на основе тона в китайском и узбекском языках.

Ключевые слова: тон, вопросительное предложение, восклицательное предложение, грамматические средства, произношение, диалог.

Khakimova Shakhnoza
Uzbek State University of World Languages
Teacher at the Department of Theory
and Practice of the Chinese Language

Shahnozakhakimova51@gmai.com

THE EMERGENCE OF INTERROGATIVE MEANING BASED ON TONE IN THE CHINESE AND UZBEK LANGUAGES

ABSTRACT

The expression of a question in Chinese is expressed in different ways, as in any other language. Consequently, their study requires a deeper understanding of the features of a particular language and a deeper study of its internal structures by comparing and contrasting them with other languages. Sources written by Chinese linguists aroused great interest for us in the study of interrogative pronouns in the Chinese language. In this article, we have analyzed the origins of the meaning of tone-based interrogation in the Chinese and Uzbek languages.

Keywords: tone, interrogative sentence, exclamatory sentence, grammatical means, pronunciation, dialogue.

Товуш ва бўғин нутқнинг моддий томонини ташкил этса, интонация ва урғу нутқнинг мазмун томонига даҳлдордир. Товуш ва бўғин нутқнинг доимий бирликлари саналади. Шунга кўра улар сегмент бирликлар ҳисобланади.

Нутқнинг синтактик маъноларни ва таъсирчанликни ифодалаш учун хизмат қилувчи ритмик-мелодик томони; овознинг баланд пастлиги; оҳанг ёки интонация деб юритилади. Интонация нутқ қисмларининг талаффуз меъёрларини белгилаб берувчи восита сифатида хизмат қилади. Интонация нутқ мелодикаси, нутқ ритми, нутқ интенсивлиги, нутқ темпи, мантиқий урғу, фраза урғуси каби бирликлардан таркиб топгандир. Бу бирликларни нутқдан ажратилган ҳолда тасаввур қилиб бўлмайди. Улар нутқда алоқадор, боғлиқ бўлган ҳодисалардир. Нутқнинг ўзгариши билан улар ҳам ўзгариб туради. Шунга кўра улар суперсигмент бирликлар ҳисобланади. Интонация гапнинг ифода мақсадига ва таъсирчанлигига кўра турларини фарқлашга ёрдам беради. Шунга кўра гапнинг барча турлари: дарак гап, сўроқ гап, ундов гап, буйруқ гап, уюшиқ бўлакли гапларнинг ҳар бири ўзига хос оҳанг, интонация билан талаффуз қилинади.

Содда ёки мураккаб эканлигидан қатъий назар, гап бир сўз ёки тақлид сўздан иборат бўлиши билан бирга ушбу гапда доим хабар интонацияси мавжуд бўлиши табиийдир. Предикативлик билан бирга интонация ҳам гапнинг муҳим асосий белгиси вазифасини ҳам бажаради. Интонацияни фарқлаш билан бирга гап турларини ажратиш мумкин бўлади: дарак, сўроқ ва ундов гап.

Ҳозирги ўзбек тилида сўроқ гаплар махсус лексик грамматик воситаларсиз, ёлғиз интонациянинг ўзи билан ҳам тузилиши мумкин. Яъни, сўроқ гаплар баъзан ҳеч қандай грамматик воситасиз, фақат оҳанг ёрдамида ҳосил бўлиши ҳам мумкин. Бундай ҳолатларда олдинги дарак гап тўлиқлигича ёки унинг бирор бўлаги такрорланиб, сўроқ гап хосил қилинади. Масалан:

Соат ўн бўлди. – Соат **ўн** бўлди? – **Ўн**?

Биз музейга **эртага** борамиз? – **Эртага** борамиз?

Бу ишни бугун **бажара олмаймиз**. – **Бажара олмаймиз**? каби.

Бу ҳодиса кўпроқ оғзаки нутқ учун характерлидир. Махсус интонациялик сўроқ гаплар асосан икки ҳолда рўй беради:

1. Сўроқ маъносини англатиш учун хизмат қиладиган лексик-грамматик воситалар ўрнида интонация ёрдамида сўроқ гап ҳосил қилинади.
2. Гумон, таҳмин маъносини англатадиган гаплар интонация ёрдамида сўроқ гапга ўтади.

Хитой тилида сўроқ гап ларга бағишланган тадқиқод ишларини олиб борган россиялик олима А.Ф.Котованинг тадқиқод натижаларига кўра, хитой тилида интонация орқали сўроқни ифодалаш кўпроқ оғзаки нутқда учраши билан ўзига хосликка эгадир. Чунончи, интонация воситаси билан ифодаланган сўроқ гаплар асосан альтернатив сўроқ гапларнинг улушига тўғри келди. Масалан, А.Ф.Котованинг эътироф этишига кўра, Цао Юйнинг “Пекинликлар” номли пьесасида сўроқ гапларни аниқлаш орқали қуйидаги тўхтамга келади, яъни ушбу

манбада жами 230 та сўроқ гап иштирок этган бўлиб, улардан 106 та гапда сўроқ интонация орқали ифодаланган экан, бу эса асардаги жами сўроқ гапларнинг 46%ни ташкил этишини кўрсатади.

Сўнгги йилларга қадар хитой тили грамматикасига бағишланган манбаларда сўроқ гапларни ифодалашда интонацияга аҳамият берилмас эди. Айрим хитой тилшуносларининг фикрларига кўра, хитой тилида оҳанг тизими мавжудлиги боис, интонация орқали саволни ифодалаш мумкин эмас деб ҳисобланган.

Бироқ хитой тилшуносларининг сўнги изланишларида интонацияни сўроқни ифодалашда энг муҳим восита сифатида эътироф этилганлигини кўришимиз мумкин.

Ҳозирги хитой тилида интонация орқали сўроқни ифодалашда, сўроқ гапнинг исталган аъзосига тегишли бўлишини кузатишимиз мумкин. Бунда ажратиб кўрсатувчи восита интонация ҳам, 是shì ажратувчи сўзи ҳам бўлиши мумкин. Масалан:

是你要找李先生说话？- 是。

shìnǐyàozhǎolǐxiānshēngshuōhuà ？- shì。

Жаноб Ли билан сиз гаплашмоқчимисиз? –Ҳа.

Ёки яна бир мисол,

你还没有忘记你爸爸？

Nǐháiméiyǒuwàngjìnǐbàba?

Сен ҳали отангни унутмадингми?

Интонация сўроқни ифода этувчи восита сифатида гапда турли ҳил маънони ҳам англатиши умкин. Диалогда интонация динамикани акс эттиради ва кучайтиради. Интонация билан ифодаланган сўроқ гаплар асосан қисқа ва баъзан бир сўзли булади. Интонацион сўроқ гаплар одатда қайта сўров пайтида ишлатилади.

Шундай қилиб, ўзбек тилида ва хитой тилида интонация воситасида сўроқ гаплар асосан диалог орқали ифодаланади. Интонацион сўроқ гаплар асосан альтернатив сўроқ гапларда кўпроқ учрайди. Интонация орқали ифодаланган сўроқ гапларда асосан бирон нарса ёки ҳодиса ҳақида қайта сўроқ амалга оширилади, яъни айнан шундай эканлигига ишонч ва таъкид акс эттирилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Горелов В. И. Грамматика китайского языка. - М. : Наука, 1984.
2. 王汉生。现代汉语实用教程。中国科学技术出版社。2009 年。
3. Курдюмов В.А. Курс китайского языка. Теоритическая грамматика. –М.: цитатедель-трейд; лада, 2005. -576с.
4. Хашимова С.А. Носирова С.А. Хитой тили грамматикаси. -Тошкент, 2012
5. Каримов А.А. Хитой тилининг асосий грамматик бирликлари Т. 2001

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Акбарова Муаттархон Тилаволдиевна
Тошкент вилоят Чирчиқ Давлат Педагогика
Институти, “Кимё” кафедраси ўқитувчиси
Назмиддинова Бинафша Фарходовна
Тошкент вилоят Чирчиқ Давлат Педагогика
Институти, 1-курс талабаси

КЕЙС–СТАДИ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ КИМЁ САНОАТИ БИЛАН БОҒЛИҚ ЭКОЛОГИК МУАММОЛАРНИ ҲАЛ ҚИЛИШДАГИ ЎРНИ

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-13

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада кимё фанини ўқитишда Кейс–стади технологиясини қўллаш орқали таълим жараёнида кимё саноати билан боғлиқ экологик муаммолар ва уларни ҳал қилиш йўллари ҳақида ўқувчи - талабаларнинг янги мавзуни ўзлаштиришлари ҳамда мустақил фикрлашлари ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: Кейс – стади технология, экология, ўсимлик, ҳайвонот дунёси, чиқинди, минерал ўғит, пестицид, тупроқ.

Акбарова Муатархон Тиллаволдиевна
Ташкентская область, Чирчикский государственный
педагогический институт, преподаватель кафедры "Химия"
Назмиддинова Бинафша Фарходовна
Ташкентская область, Чирчикский государственный
педагогический институт, студентка 1 курса

РОЛЬ ТЕХНОЛОГИИ KEYS–STADI В РЕШЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ, СВЯЗАННЫХ С ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТЬЮ

АННОТАЦИЯ

В этой статье было высказано представление об экологических проблемах, связанных с химической промышленностью, в образовательном процессе за счет применения технологии Cass–stadi в преподавании химии и путях их решения, а ttакже овладения студентами новой темой и их самостоятельного мышления.

Ключевые слова: Технология Keys–stadi, экология, растительный, животный мир, отходы, минеральное удобрение, пестицид, почва.

Akbarova Muattarkhon Tilavoldievna
Tashkent region Chirchik State Pedagogical
Insitute, teacher of "Chemistry"

Nazmiddinova Binafsha Farkhodovna
Tashkent region Chirchik State Pedagogical
Insitute, 1st year student

THE ROLE OF KEYS–STADI TECHNOLOGY IN SOLVING ENVIRONMENTAL PROBLEMS ASSOCIATED WITH THE CHEMICAL INDUSTRY

ABSTRACT

In this article, an idea was made about the environmental problems associated with the chemical industry in the educational process through the application of Cass – stadi technology in the teaching of chemistry and the ways to solve them, as well as the acquisition of a new topic by the students and their independent thinking.

Keywords: Keys–stadi technology, ecology, plant, animal world, waste, mineral fertilizer, pesticide, soil.

Мустақил Ўзбекистонимизда турли соҳалардаги ўзгаришлар жамиятимиз олдига ўсиб келаётган авлод билими, маънавияти, илмий дунёқарашини бойитишнинг самарали воситаларини излаш заруриятини қўймоқда. Шундан келиб чиқиб, таълим жараёнида ҳам дарс самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи таълим технологияни қўллашга тўғри келади. Шундай усуллардан бири Кейс – стади технологияси бўлиб, бу технология таълим, ахборотлар, коммуникация ва бошқарувнинг қўйилган таълим мақсадини амалга ошириш ва кейсда баён қилинган амалий муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнида прогноз қилинадиган ўқув натижаларига кафолатли етишишни воситали тарзда таъминлайдиган бир тартибга келтирилган оптимал усуллари ва воситалари мажмуидан иборатдир. Қуйида кимё фанини ўқитишда Кейс – стади технологиясини қўллаш услубиётини ҳавола этамиз.

"Кимё саноати билан боғлиқ экологик муаммолар ва уларни ҳал қилиш йўллари ҳақида".

XXI аср бўсағасида инсоният олдида турган энг муҳим муаммолардан бири табиатни асраш ва экология муаммолардан бири табиатни асраш ва экология муаммоси бўлиб қоляпти. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримовнинг "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари" номли асарида шундай дейилган: "Экологик муаммо Ер юзининг ҳамма бурчагида ҳам долзарб. Фақат унинг кескинлик даражаси дунёнинг турли мамлакатларида ва минтақаларида турличадир". Марказий Осиёда экологик хавфнинг ғоят хатарли ҳудудларидан бири вужудга келганлигини айтиб ўтиш жоиздир. Бу хавфнинг моҳияти шундан иборатки, бу ҳолат, аввало, деярли ярим аср мобайнида мазкур муаммо борлигини инкор этиш ва тан олмаслик натижасида келиб чиқди.

Муаммоли вазият

1. XXI асрга келиб инсониятни ташвишга солувчи глобаль муаммолар юзага келди. Кимё заводларидан атроф-муҳитга чиқарилаётган зарарли чиқиндилар муаммоси, қишлоқ хўжалигини кимёлаштириш, ҳосилдорликни ошириш мақсадида турли кимёвий ўғитлардан фойдаланиш ва унинг зарарли таъсири, кимё комплексларидан чиқариб ташланаётган зарарли оқова сувлар атрофдаги ўсимлик ва ҳайвонот дунёси учун хавфлилиги, инсоният учун зарур бўлган ичимлик суви муаммосини келтириб чиқармоқда.

Ўзбекистонда атроф – муҳитга чиқарилаётган зарарли чиқиндилар кўрсатгичлари

2. Бугунги кунда 1 миллиард тоннадан ортиқ ишлаб чиқариш ва маиший хўжалик чиқиндилари йиғилиб қолган. Масалан, фақат Олмалиқ ва Самарқанддаги кимё заводларида 60 миллион тоннадан ортиқ фосфогипс чиқиндичи тўпланган. Республикамизда ҳар йили 30 миллион тонна маиший-коммунал чиқиндилар, чорвачилик комплексида 20 миллион тоннага яқин чиқиндилар вужудга келади. Улар ер усти сувларини ифлослантирувчи асосий манбалар ҳисобланади.

3. Қишлоқ хўжалигини кимёлаштириш, ҳосилдорликни ошириш мақсадида турли кимёвий ўғитларнинг зарарли оқибатларини тасаввур қилмай туриб қўллаш жиддий салбий экологик муаммоларни келтириб чиқарди. Ўғитларнинг қўллаш чегараси ва зарарли

таъсирини англамаслик, йилига 1га ерга 20-25 кг гача, айрим вилоятларда эса 40-45 кг гача заҳарли кимёвий моддалар, 400-450 кг гача минерал ўғитлар солинишига олиб келди. Ҳозирда республикамизда мавжуд хўжаликлар йилига 1,3-1,4 миллион тонна минерал ўғитлар ва 80-85 минг тонна пестицид ишлатмоқдалар

4. Минерал ўғитлар таркибида, масалан, фосфоритда кўп миқдорда фтор, оғир металлар мавжуд. Заҳарли кимёвий моддалар ва минерал ўғитлар тахминан 20-25 йил давомида назоратсиз ишлатилиб келинди. Аниқланишича, пестицидларнинг фақат 0,1% мақсадли ишлатилади, қолганлари сув, тупроқ, ҳавони ифлослантиради, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсини беаёв йўқотади, инсон ва ҳайвонлардаги зарарли ирсий ўзгаришларга сабаб бўлади.
5. Тупроққа солинган минерал ўғитларнинг 30-40 фоизи ўсимликлар маҳсулдорлиги учун фойдали бўлиб, қолган қисми тупроқни парчалайди, натижада тупроқнинг ҳосилдорлиги йил сайин пасайиб бораверади. Булардан ташқари, минерал ўғитлар, пестицидларни ташиш ва сақлашда ҳам жиддий хатоликларга йўл қўйилиши кузатилмоқда.

Шундай қилиб, кимё дарсларини ўтишда кейс–стади таълим технологиясидан фойдаланиш ўқувчи-талабаларнинг янги мавзуни ўзлаштиришлари ҳамда мустақил фикрлашига мустаҳкам замин тайёрлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Paul T. Anastas, Julie B. Zimmerman. Innovations in Green Chemistry and Green Engineering. Hardcover, Springer. Germany, 2013.
2. Teaching Chemistry – A Studybook A Practical Guide and Textbook for Student Teachers, Teacher Trainees and Teachers 2013.
3. Н.Г.Раҳматуллаев, Х.Т.Омонов, Ш.М.Миркомилов Кимё ўқитиш методикаси. Тошкент "Ўқитувчи"-2013
4. Н.А.Парпиев, Ҳ.Р.Раҳимов, А.Г.Муфтахов, Анорганик кимёнинг назарий асослари, Тошкент, 2000.
5. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: Молия, 2003. – 192 б.
6. Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2009.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Тураева Фотима Бахтияровна
Рузумова Гулбахор Матякуббаевна
Преподаватель китайского языка
Кафедры теории и практики перевода
китайского языка УзГУМЯ
ladycat87-87@mail.ru
1904chunhua@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РУССКИХ И КИТАЙСКИХ ТИПОЛОГИЯ СКАЗОК

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-14

АННОТАЦИЯ

В статье проводятся сравнительная характеристика русских и китайских типология сказок. Понимание традиционных сюжетов и образов помогает осознать образ мышление народа, приоритеты, убеждения. Рассматриваются сходства и различия восприятий разных образов, поступков и выводов на примере китайской и русской культур.

Ключевые слова: Сказки; басни; животные; сюжет; литература; фантастика; Россия; Китай; небылицы.

Тураева Фотима Бахтияровна
Рўзумова Гулбаҳор Матякуббаевна
Ўзбекистон Давлат Жаҳон Тиллари Университети
Хитой тили назарияси ва амалиёти
кафедраси ўқитувчиси, Тошкент шаҳар
ladycat87-87@mail.ru
1904chunhua@mail.ru

ЭРТАКЛАРНИНГ РУС ВА ХИТОЙ ТИПОЛОГИЯСИНИНГ ҚИЁСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

АННОТАЦИЯ

Мақолада эртакларнинг рус ва хитой типологиясининг қиёсий хусусиятлари келтирилган. Анъанавий сюжетлар ва образларни тушуниш одамларнинг фикрлаш тарзини, устуворликларини, эътиқодларини тушунишга ёрдам беради. Турли хил образларни, ҳаракатларни ва хулосаларни идрок этишдаги ўхшашлик ва фарқлар хитой ва рус маданияти мисолида кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: Эртаклар; масаллар; ҳайвонлар; сюжет; адабиёт; фантастика; Россия; Хитой; афсоналар.

Turayeva Fotima Baxtiyarovna
Ruzumova Gulbakhor Maytakubbaevna
Chinese language teacher
Departments of Theory and Practice of
Chinese language, UzSWLU
ladycat87-87@mail.ru
1904chunhua@mail.ru

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF RUSSIAN AND CHINESE TYPOLOGY OF FAIRY TALES

ABSTRACT

The article presents a comparative characteristic of Russian and Chinese typology of fairy tales. Understanding traditional stories and images helps to understand the way people think, priorities, beliefs. The similarities and differences of perceptions of different images, actions and conclusions are considered on the example of Chinese and Russian cultures.

Keywords: Fairy tales; fables; animals; plot; literature; fiction; Russia; China; tall tales.

Поскольку одной единой научной классификации для сказки до сих пор не существует, жанры или группы сказок, исследователи выделяют по-разному. В известной работе «Психология народов» Вундт предлагает нам следующее деление:

1) Биологические сказки и басни;
2) Мифологические сказки-басни;
3) Моральные басни;
4) Сказки «о происхождении»;
5) Чистые басни животных;
6) Чистые волшебные сказки;
7) Шутливые сказки и басни. [1, 1938]

Но в то же время Э.В. Померанцева подразделяет сказки на следующие категории:

1) О животных;
2) Волшебные;
3) Авантюрно-новеллистические;
4) Бытовые.

Владимир Яковлевич делит сказки следующим образом:

1) Волшебные сказки;
2) Кумулятивные сказки;
3) Сказки о животных, растениях, неживой природе и предметах;
4) Бытовые или новеллистические сказки;
5) Небылицы.

Некоторые исследователи немного упрощают такую классификацию сказок и предлагают подразделить их на 3 категории:

1) Сказки о животных;
2) Сказки со следами мифологии;
3) Сказки бытовые.

Теперь мы попробуем проанализировать каждый вид сказок отдельно.

Сказки о животных – это самый древний вид сказок.

Сказки о животных или еще как их называют животным эпосом — это такие виды сказок, в которых действующими героями являются дикие звери, иногда, но очень редко – домашние животные.

Этот тип сказок возник в эпоху, когда основная деятельность заставляла человека часто сталкиваться с животным миром, т.е. это было в эпоху звероловства и скотоводства. В эту эпоху борьба с животными имела в себе опасность, потому что человек не имел достаточно большого количества средств. Именно поэтому человек казался слабым, по сравнению с тем

животным миром, который его окружал. Вследствие всего этого многие звери представлялись человеку необыкновенно могучими, и человек давал им качества, которые им не были присущи. Наблюдая за животными, человек, человек постепенно стал приходить к выводу, что не все животные могущественные и обладают сверхсилой. В связи с этим фактором человек стал приписывать животным человеческие свойства в преувеличенных размерах. Например, если человек не понимал крик зверя или птицы, в то время как они понимали человеческую речь, то человек считал, что звери и птицы имеют особую мудрость. Именно тогда у человека возникло убеждение в возможности превращения в зверя и обратно, которое потом стало мотивом сказок, принадлежащим различным культурам.

Следует отметить, что развитие человека и рост человеческого могущества постепенно ослабил эти взгляды и убеждения. Все это не могло отразиться на содержании сказок о животных. Именно в этот период появляются сказки, которые рассказывают о человеке как о герое, способный победить сильных и могущественных животных. [2, 1999]

Известный литературовед В.Я. Пропп выделяет не только сказки о животных, но и объединяет их в тип сказок о животных, растениях, неживой природе и предметах.

Сказки о животных, растениях, неживой природе и предметах составляют небольшую часть русских сказок. Например, русские сказки: «Война грибов», «Ветер, мороз, солнце» и «Лапоть, соломинка, пузырь, уголек». Наиболее популярными героями являются ловкие обманщики в образе животных – заяц, паук, лиса, койот и т.д.

Следующий вид сказок – это волшебные сказки. Как подчеркивал В.Я.Пропп, волшебные сказки «выделяются не по признаку волшебности или чудесности… а по совершенно четкой композиции». [3, 1998]

Основу волшебной сказки составляет фантастический сюжет. Многие литературоведы отмечают, что волшебная сказка содержит элементы инициации.

Сюжеты волшебных сказок довольно похожи между собой. Герою в основном следует попасть в «иное царство» для приобретения невесты или сказочных ценностей, после чего он должен вернуться домой.

Также в основе сюжета находится повествование о преодолении смерти, при помощи чудесных средств и волшебных помощников.

Следующий вид сказок – это кумулятивный. В основе этого типа сказок лежит несколько основ:

- «цепь» - в народной сказке «Репка»;
- «последовательный ряд встреч» - знакомая нам всем сказка «Колобок».

Часто в содержании сказок встречается борьба светлого божества с темным при помощи фантастических образов. Например, замирание природы в осенний и зимний период представляется в образе похищения красавицы какими-нибудь чудовищами, драконами, или в образе усыпления, колдовства красавицы. Герои мифологических сказок ставят перед собой цель возвращения похищенных красавиц или их оживление. Эта цель всегда достигается при помощи волшебных предметов или диковинных существ. В таких видах сказках часто встречаются – золотые яблоки, конь златогривый, жар-птица, все они намекают на золотые лучи солнца. Для достижения своих целей герои используют – сапоги-скороходы, ковер-самолет.

Бытовые сказки или новеллистические сказки – это сказки, где отражаются черты народного быта. Такой вид сказок делится на два разряда. К первому относятся сказки, где присутствуют следы мифических или древних воззрений. Ко второму относятся – сказки, где присутствуют следы христианских воззрений и которые относятся к более поздней эпохе.

Бытовые сказки включают в себя – брак близких родных, падчерица и мачеха, младший брат и старшие братья и т.д. В таких видах сказках мы можем встретить – ловких и умных отгадчиков, мудрых советчиков, ловких воров, злых жен и т.д.

Что касательно китайских сказок, то она обозначается тремя понятиями

- волшебная сказка (сяньхуа);
- сказка, миф (гуши);

- детская сказка (тунъхуа).

Особый интерес представляют волшебные сказки (шэньхуа), которые нередко коррелируются с такими понятиями как «миф», «легенда», «вымысел». Издревле люди пытались объяснить доступными средствами непонятные человеку явления природы. Мифы полны пафоса создания мира, пылкости самоотдачи, полны силы и отваги. Именно поэтому этот миф является в действительности фиксированной формой образного мышления человека, основанной на воображении. [4, 1987]

«Гуши» — это реальные или вымышленные события, описывающие предметы, обладающие притягательной силой. Народные сказки в китайском языке называются «миньцзянь гуши».

В отличии от русских народных сказок, повествование начинается с описания конкретной местности в сказке. Например:

«Давно это было, в маленькой деревне Хотун, что на берегу реки Хэйлунцзян…»; «Есть в Китае маленькая деревушка Хань…». [5, 2012]

Большинство народных сказок имеют интернациональный характер. Это говорит о том, что народы прошли единый путь развития. Основной целью сказок, является решение проблем, которые тревожили народ много времени.

Список использованной литературы:

[1] Никифоров А.И. Жанры русской сказки // Ученые записки ЛГПИ Факультет языка и литературы. Л., 1938. Вып. 1. – 248 с.

[2] Мелетинский Е.М. Язык и миф. – М.: Филология, 1999. – 58 с.

[3] Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки. Исторические корни волшебной сказки. – М.: «Лабиринт», 1998. – 278 с.

[4] Костюхин Е.А. Типы и формы животного эпоса. – Москва, 1987. – 140 с.

[5] Синь 365 хао гуши. 365 сказок на ночь. – Шанхай: Изд-во «Жэньминь мэйшу чубаньшэ», 2012. – 67 с.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Namazova Shaxnoza Nematulla qizi
Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumani
33 - o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi
shaxnozadusbaeva91@gmail.com

KIMYO FANINI MATEMATIKA, FIZIKA, BIOLOGIYA FANLARI BILAN BOG'LAB DARS O'TISHNING SAMARADORLIGI, AXAMIYATI VA AFZALLIKLARI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-15

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kunda oliy va o'rta ta'lim muassasalarida kimyo fanini o'qitishda boshqa fanlar (matematika, fizika va biologiya) bilan bog'lab o'tishning samaradorligi, axamiyati, afzalliklari haqida fikrlar yuritilgan. Hamda bu fanlarning kimyo faniga uzviy bog'liqligi uzasidan misollar berilgan.

Kalit so'zlar: kimyo, matematika, fizika, biologiya, tenglama, formula, kislorod, makroelement, microelement, fotosintez.

Намазова Шахноза Нематулла кизи
Ташкентской область Куйи Чирчикский район
Учительница средний школы № 33
shaxnozadusbaeva91@gmail.com

ЭФФЕКТИВНОСТЬ, ЗНАЧЕНИЕ И ПРЕИМУЩЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ В МАТЕМАТИКЕ, ФИЗИКЕ, БИОЛОГИИ

АННОТАЦИЯ

В этой статье обсуждается эффективность, важность и преимущества объединения химии с другими дисциплинами (математикой, физикой и биологией) в современном высшем и среднем. Есть также примеры того, как эти науки неразрывно связаны с химией.

Ключевые слова: химия, математика, физика, биология, уравнения, формулы, кислород, макроэлементы, микроэлементы, фотосинтез.

Namazova Shakhnoza Nematulla qizi
Kuyi Chirchik district of Tashkent region
Teacher of secondary school number 33
shaxnozadusbaeva91@gmail.com

EFFICIENCY, SIGNIFICANCE AND ADVANTAGES OF TEACHING CHEMISTRY IN MATHEMATICS, PHYSICS, BIOLOGY

ABSTRACT

This article discusses the effectiveness, importance, and benefits of combining chemistry with other disciplines (mathematics, physics, and biology) in modern higher and secondary education. There are also examples of how these sciences are inextricably linked with chemistry.

Keywords: chemistry, mathematics, physics, biology, equations, formulas, oxygen, macroelements, microelements, photosynthesis.

"Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi"[1]

Shavkat Mirziyoyev

Ilm fan, texnika va sanoat jadal rivojlanayotgan ijtimoiy ekologik xolat keskinlashib borayotgan bir paytda maktablarda va oliy ta'lim muassasalarida kimyo fanini talab darajasida yangicha o'qitish zaruriyat xamda zamon talabi bo'lib qolmoqda.

Kimyo fanini boshqa fanlar bilan bog'lab o'tish darslarida kompetensiyalarni shakllantirish maktab o'quv fanlari o'rtasidagi aloqadorlikni namoyon etadi. O'quvchilarda fanlararo kompetensiya rivojlantiriladi, mantiqiy fikrlash yuzaga keladi.

Kimyo fanidan o'quv dasturining asosiy vazifasi kimyoviy tushunchalar va qonunlar asosida kimyo fanining axamiyati , zamonaviy texnologiyalaridan foydalanib yangi moddalarni olish va ulardan sanoat , qishloq xo'jaligi , kundalik turmushda , oilada foydalanishi O'zbekistonni ijtimoiy - iqtisodiy saloxiyatiga katta ta'sir ko'rsatishi xakida o'quvchilarga puxta bilim berishdan iborat.

Kimyo fani tabiiy fanlar tizimiga kirib matematika, fizika, biologiya, fanlari bilan uzviy bog'liqdir.

Ushbu maqolada kimyo fanining boshqa fanlar bilan qay darajada bog'liqligini va bu fanlar bilan kimyoni bog'lab o'tish natijasida samaradorlikning qay darajada yuksalishi haqida so'z yuritamiz.

"Matematika hamma aniq fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi" deb bejiz fikr yuritmagan Prezident Shovkat Mirziyoyev.[1]

Darhaqiqat matematika fani barcha fanlarning otasidir. Shu jumladan kimyoni ham matematikasiz tasavvur qila olmaymiz. Matematika fanini o'qitishda bir noma'lum tenglamalar, sistema asosida yechiladigan ikki noma'lum tenglamalar hamda proporsiya tenglamalar tuzish va unga oid masala va misollarning yetarli darajada o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi kimyo fanidan masalalar yechishda ham qiyinchilik tug'dirmaydi. Matematikani chuqur o'rganmagan o'quvchi albatta kimyo fanidan ham qiyinchiliklarga uchraydi. Aralashmalar, eritmalar, kimyoviy muvozanat mavzulariga oid masalalar matematik usullar bo'yicha ishlanadi.[2]

1. 12,4 g MeCO3 dan 16 g MeSO4 olingan bo`lsa shu miqdordagi MeCO3parchalanishi natijasida necha gramm MeO hosil bo`ladi?

12,4g 16g
MeCO3----------MeSO4
x + 60 x + 96
12,4 * (x+96) = 16 * (x+60)
12,4x + 1190,4 = 16x + 960
x = 64 (Cu)
12,4g xg
CuCO3----------CuO + CO2
124 g/mol 80 g/mol
m(CuO) = 80 g * 12,4 g / 124 g/mol = 8g
Javob: 8g (CuO).

2. Maltoza va saxaroza teng mol nisbatda olinib gidrolizlandi. Xosil bo'lgan glukoza kumush ko'zgu reaksiyasiga kirishib, 432g cho'kma olindi. Saxaroza massasi toping.

x mol x mol

maltoza saxaroza
M=342
Maltozadan 2mol glukoza, saxarozadan 1 mol glukoza va 1 mol fruktoza hosil bo'ladi.
x 2x
$C_{12}H_{22}O_{11} + H_2O = 2C_6H_{12}O_6$
1 2
3x
X x
$C_{12}H_{22}O_{11} + H_2O = C_6H_{12}O_6 + C_6H_{12}O_6$
1 1
3x----------432
$C_6H_{12}O_6 + Ag_2O = C_6H_{12}O_7 + 2Ag$
1----------216
3x = 1 * 432 / 21 = 2
x=0,667
$n(C_{12}H_{22}O_{11})$ = 0,667 mol saxaroza
$m(C_{12}H_{22}O_{11}) = n*M = 0,667 \cdot 342 = 228g$ Javob: 228g.
Quyidagi misollar matematikaning kimyo faniga uzviy bog'liqligini ifodalaydi.
Kimyo fanida 8 – sinfda "Atom yadrosi tarkibi" 7 - mavzu, "Izotop, izobarlar" 8 -mavzu, "Yadro reaksiyalari" 15- mavzuda berilgan. Bu mavzularni o'quvchilar fizika fanidan 9 - sinfning III - choragida takrorlashadi.
Eritmalarda elektr toki", "Elektroliz va uning ahamiyati, Faradey qonunlari" 9-sinfda kimyo fanida, Fizika fanida esa 8 - sinf II - chorakda berilgan. Bu ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki kimyo fizika fani bilan uzviy bog'liq. Fanlar orasidagi bog'liqlikni Mendeleyev – Klayperon tenglamasi va elektroliz mavzularida tushuntirib o'taman. Bu mavzu kimyo hamda fizika fanlarida yoritib berilgan.[2]

1. 2,5 atm bosimda 28 l NO_2 ni miqdori 2 mol bo"lsa, temperaturani (0C) ni toping. P=2,5atm; V=28l; n=2mol; R=0,082.

PV = nRT ; T =PV/nR T = t0 + 273
T = 2.5 * 28 / 2 * 0,082 = 426,83K
t0 = 426,83 – 273 = **153,83 0C** Javob: **153,83 0C**

2. Tarkibida 2 mol $AgNO_3$ va 5 mol $AgNO_3$ saqlagan elektrolizyorlardan 4 F tok o'tganda katodlarda ajralgan moddani massalarini ko'rsating

A) 216; 216 B) 108; 216
C) 216; 432 **D) 218; 432**
E ($AgNO_3$) = 170
M ($AgNO_3$) = nM = 2 · 170 = 340g

1. $m(AgNO_3) = nM = 5 \cdot 170 = 850g$

Izoh: Eritmadan 1F tok o'tganda elektrolizga uchraydigan moddaning massasi uning ekvivalentligiga teng bo'ladi.

1-idishda
1F--------170
x---------340
x=2F

Demak, 340g $AgNO_3$ uchun 2F tok ketgan. Qolgan 4 – 2=2F da suv elektrolizga uchragan. E (H_2O) = 9

1F--------9
2F--------x=18g H_2O elektrolizga uchragan
340------**x=216g** 18--------**x=2g**
$AgNO_3 \rightarrow Ag$ $2H_2O \rightarrow 2H_2 + O_2$
170-------108 36---------4

M (katodda jami)=216+2=**218g**

2-idishda

1F--------170

4F---------x x=680g

Demak, 850g AgNO3 ning hammasi elektrolizga uchramagan. (tok yetarli bo'lmagan)

680------**x=432g**

AgNO3→ Ag

170-------108

Javob: 218; 432

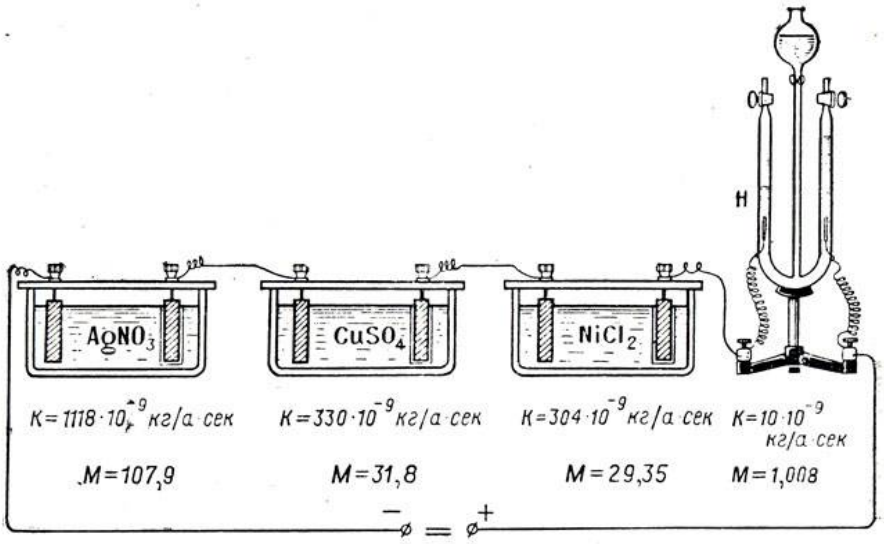

1-rasm. Elektroliz jarayoni.

Kimyo fani biologiyaning rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shgan, jumladan, hujayraning kimyoviy tarkibi, ya'ni anorganik va organik moddalarni aniqlash, oqsil, uglevod, lipidlarning o'ziga xos xususiyatlari, tarkibi, molekulyar tuzilishi, ularning hujayrada bajaradigan funksiyalarini aniqlash, modda va energiyaning saqlanish qonuni esa hujayrada modda va energiya almashuvini tadqiq etishga zamin yaratdi. Bundan tashqari xayotimiz uchun muhim bo'lgan kislorod elementi yashil o'simliklar tarkibidagi xlorofil donachalari asosida vujudga keladi. Bu jarayon ham kimyoning biologiyaga uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.[3]

2-rasm. Fotosintez tushunchasi.

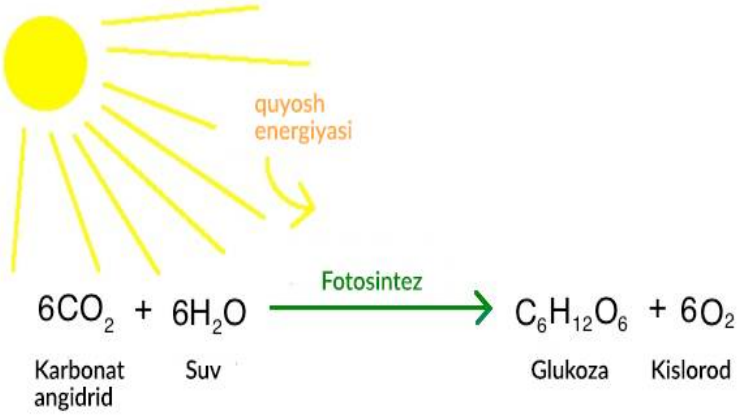

3-rasm. Fotosintez jarayoni.

Xulosa qilib aytganda kimyoni o‘qitishda fanlararo bog‘lanishni amalga oshirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim didaktik sharti bo‘lib, u o‘quvchilar asosiy bilim manbayi bo‘lgan o‘quv materiallarining ilmiyligi va izchilligini ta’minlaydi, o‘quvchilar tomonidan bilimlarni o‘zlash-tirishga bo‘lgan qiziqish ortadi va aqliy rivojlanish tezlashadi, tabiiy fanlarni o‘qitishda fanlararo bog‘lanishni bosqichma-bosqich va izchil amalga oshirish orqali o‘quvchilarning ilmiy dunyoqara-shini kengaytirish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. N.G.Rahmatullayev, H.T. Omonov, Sh.M. Mirkomilov. Kimyo o'qitish metodikasi: oliy o'quv yurtlarining «Kimyo» ixtisosligi talabalari uchun darslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. -Toshkent. Idqtisod-Moliya», 2013. -320 b.[2]
2. https://lex.uz/docs[1]
3. https://aim.uz/kitoblar/ilmiy-o-quv-adabiyotlar/46912-kimyo-o-qitish-metodikasi-n-rahmatullayev-va-b.html [3]

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Davron Mo'minov
Farg'ona davlat universiteti
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

MANIPULYATORLARNI INSON ONGIGA TASIRINI O'RGANISH

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-16

ANNOTASIYA

Ushbu maqola manipulyatsiya muammosini nazariy jihatdan o'rganish va shaxslar o'rtasidagi ommoviy axborot vositalarini tasir etish belgilarini aniqlash yo'llarini yoritib bergan. Ommaviy axborot vositalarida manipulyatsiya xususiyatlarini tadqiq qilish masalasini amaliy izohlagan. Ommaviy axborot vositalari shaxslarning xulqidagi o'ziga xos tomonlarini bilgan holda ularning psixik holatiga va ish harakatlariga tasir qilishi mumkinligi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: ommaviy axborot, manipulyatsiya, kommunikativ, regulyativ, axborot, aksiologik, internet.

Даврон Муминов
Ферганский Государственный Университет
Преподаватель психологии

ИЗУЧИТЬ ВЛИЯНИЕ МАНИПУЛЯТОРОВ НА ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ РАЗУМ

АННОТАЦИЯ

В этой статье исследуются способы теоретического изучения проблемы манипуляции и выявления признаков влияния социальных сетей между людьми. Он дал практическое объяснение проблемы изучения свойств манипуляции в СМИ. Сообщалось, что СМИ могут влиять на психическое состояние и поведение людей, зная конкретные аспекты их поведения.

Ключевые слова: медиа, манипуляция, коммуникативный, регуляторный, информационный, аксиологический, интернет.

Davron Muminov
Fergana State University
Lecturer in Psychology

STUDYING THE EFFECT OF MANIPULATORS ON THE HUMAN MIND

ABSTRACT

This article explores ways to theoretically study the problem of manipulation and identify signs of media exposure among individuals. The issue of studying the properties of manipulation in

the media has been practically explained. It has been reported that the media can influence the mental state and work behaviors of individuals by knowing specific aspects of their behavior.
Keywords: media, manipulation, communicative, regulatory, information, axiological, internet.

Ommaviy axborot vositalari bugungi kunda to‘rtinchi hokimiyat sifatida xalqning minbariga aylanib bormoqda. Xalq endilikda ommaviy axborot vositalari orqali o‘z fikrini emin-erkin ifoda etib, unga ishona boshladi. Shuning uchun ham so‘nggi paytlarda ommaviy axborot vositalariga bo‘layotgan murojaatlarning soni keskin oshdi. Ommaviy axborot vositalarida jonli efirlar, real voqealar, masalaning ildizigacha borib o‘rganilgan hayotiy haqiqatlar aks etmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 3-avgust kuni milliy madaniyatimiz namoyandalari, ijod ahli bilan uchrashuvi ommaviy axborot vositalari sohasida ham yangi bosqichni boshlab berdi.

Bugungi shiddatli o‘zgarishlar davrida yolg‘on gapirish, muammolarni xaspo‘shlash, balandparvoz gaplar bilan go‘yoki muammolarni bezash, kimgadir yoqish maqsadida ko‘rsatuv tayyorlash yoki maqola yozish davlatimiz rahbari ko‘p ta’kidlaganidek kelajagimizga qilingan xiyonat bo‘ladi. Chunki muammolarni ochiq, oshkora aytib, uni yechsak, kelajak oldida ham yuzimiz yorug‘ bo‘ladi. Misol uchun, “Munosabat” ko‘rsatuvida o‘quvchilarni paxtaga olib chiqish, ko‘cha supurtirish, daraxt oqlash kabi majburiy mehnat bo‘yicha o‘nlab ko‘rsatuvlar tayyorladik. Bu ko‘rsatuvlar xalqni qiynab kelayotgan og‘riqli dard edi va bu narsalar mamlakat siyosati darajasiga ko‘tarilib, oxir-oqibatda bartaraf etildi.

Bundan tashqari, mamlakatimiz oliy o‘quv yurtlariga kirish imtihonlari – test tizimidagi adolatsizliklar, bunkerlar, paravozlar haqida ko‘rsatuvlar qildik. Bu muayyan korrupsion elementlarning keskin qarshiligiga uchrasa-da, lekin xalqning e’tirofiga sazovor bo‘ldi va bu narsalar ham ommoviy axborot vositalari xalqqa ko‘prik bo‘lib, xalqning dardini ma’lum ma’noda hukumat darajasiga yetkazishga erishdik.

Odam bolasida ulg‘aygan sari ijtimoiylashuv jarayoni shakllanib, kengayib boradi va turli ijtimoiy muhit ta’siri ostiga tushadi hamda o‘zaro munosabatlarga kirishish mobaynida axborot almashinuvi jarayoni kechadi. O‘zaro munosabatlarga kirishish jarayonida esa, boshqa bir shaxsni ta’siri ostiga tushib, ongsiz ravishda boshqarilishi ham mumkin. Bu manipulyativ psixologiya deb atalib, axborot almashinuvi jarayoniga kirishishda psixologik manipulyasiyaning transformatsiyasi siyosat, diplomatiya, harbiy san’at, savdo-sotiq hamda ba’zi shaxslararo munosabatlarda ko‘zga tashlanadi. Manipulyasiya (lotinchadan tarjima qilinganda-hovuch ma’nosini anglatadi) asosan odamni sirli boshqarish bo‘lib, -aldov, ayyorlik deb ataladi. Bu yo‘nalish bilan ishlashda shu narsani ta’kidlab o‘tish joizki, Evropa va Amerika madaniyatlari Sharq mamlakatlariga qaraganda juda kech boshlangan, chunki buning oqibatlari va tarixiy malakaning yo‘qligidir. Sharq mamlakatlarida bu yo‘nalishning sir-asrorlari sir tutilib, maxfiy saqlangan va shaxsga bunday ta’sir o‘tkazish usullari qat’iy nazorat qilingan.

Axborotlashuv jarayoni jamiyatdagi iqtisodiy hamda ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. G‘arb sotsiologlari fikriga ko‘ra, axborotlashgan jamiyattexnika sohasida-ishlab chiqarish, iqtisodiyot, ta’lim va maishiy hayotga axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi; iqtisodiy hayotda-axborotning tovarga aylanishi; ijtimoiy hayotda-axborot turmush, hayot darajasi o‘zgarishining asosiy omiliga aylanishi; siyosiy sohada-keng miqyosda fikr almashishga zamin yaratuvchi xilma-xil axborotlarni erkin olishga yo‘l ochilishi; madaniyat sohasida-axborot almashinuvi davr ehtiyojlariga javob beradigan normalar va qadriyatlarning shakllanishi bilan xarakterlanadi.

Shubhasiz, zarur axborotlarga ega bo‘lishga intilish – davr talabi. Biroq, bugungi kunda, shaxs, ijtimoiy guruh, millat, jamiyat va davlatning o‘zi haqida axborotlarni tarqatishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Buning ikki asosiy jihati mavjud. Birinchidan, masalan, Internet tarmog‘i imkoniyatlari kengayib borayotgan hozirgi davrda, ulardan mamlakatimizning jahon hamjamiyatida tutgan o‘rnini mustahkamlashda keng foydalanish zarur. Chunki, jahonga tanilish uchun nafaqat real dunyoda, balki, axborot dunyosi (virtual olam)da ham harakatlar olib borish zarur. Respublikamiz birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganlaridek, «bu borada ishni to‘g‘ri tashkil etish uchun Internet

tizimidan samarali va oqilona foydalanish, uni o‘zimizning ma’lumotlar bilan to‘ldirish kerak…bizning zaif tomonimiz shundaki, Internetda O‘zbekiston bilan bog‘liq ma’lumotlar juda kam. Nega deganda, bizda bu jarayonning texnikasi va texnologiyasi talab darajasida emas. Milliy qadriyatlarimiz, tarix va merosimiz, bugungi fan, san’at va adabiyotimizning eng yaxshi namunalarini Internetga kiritish dasturi ishlab chiqilmagan». Ikkinchi muhim jihat shundaki, yurtimiz hayotiga doir ayrim noxolis, tor doiradagi manfaatlardan kelib chiqib tarqatilayotgan ma’lumotlarga javoban axborotlarni global miqyosda targ‘ib-tashviq etish tashqi axborot tahdidlariga qarshi o‘ziga xos qalqon vazifasini bajaradi. Bu esa, turli geosiyosiy manfaatlar doirasidagi axborot tahdidlari ta’sirini kamaytirish va milliy axborot makoni xavfsizligi ta’minlanishining muhim sharti hisoblanadi.

Buning uchun, kishilarda axborot iste’moli madaniyatini yuksak darajada shakllantirishga erishish zarur. Shundagina ma’lumotlarga ko‘r-ko‘rona ergashish, ularni noto‘g‘ri talqin etishning oldi olinadi. Eng muhimi esa, axborot iste’moli madaniyatiga ega inson, jamiyat, xalq va millat g‘arazli manfaatlar doirasidagi geoaxborotlar ta’siriga tushib qolmaydi. Albatta, axborot iste’moli madaniyatining shakllanishi murakkab jarayon bo‘lib, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tizimli ravishda sa’y-harakatlarni olib borishni taqozo etadi.

Axborot iste’moli madaniyati ham madaniyatning boshqa shakllari kabi bir qator funksiyalarni bajaradi. Kommunikativ, regulyativ (tartibga solish), axborot, aksiologik (baholash) kabi funksiyalar shular jumlasidandir. Biz tahlil etayotgan muammo doirasida axborot iste’moli madaniyatining baholash funksiyasi alohida ahamiyatga ega. Masalan, Internet orqali juda ko‘p ijobiy ma’lumotlar bilan birga, SHarq madaniyatiga, xususan, kishilarimiz xulqu odobiga salbiy ta’sir etuvchi axborotlar ham uzatilayotgani, tabiiyki, kishilarimiz, ayniqsa, yoshlarimiz g‘oyaviy tarbiyasiga salbiy ta’sir etishi mumkin. Axborot iste’moli madaniyatini shakllantirish orqaligina bunday ta’sirlarning oldini olish mumkin. SHuningdek, “biz ba’zan G‘arb madaniyati to‘xtovsiz kirib kelayotgani haqida taassuf bilan gapiramiz. Bu shunday kuchli oqimki, unga qarshi chiqish juda mushkul. Buning faqat bitta yo‘li bor. U ham bo‘lsa, Internetga o‘zimizga mos bo‘lgan ma’lumotlarni o‘z vaqtida kiritishdan iborat”.

Tadqiqotimizni amaliy qismida dastlabki faoliyatni ommoviy axborot vositalarini kuzatishdan boshladik. Buning uchun biz yurtimizda faoliyat olib borayotga tele kanallar ichidan eng ommabop bo’lib ulgurganlarini tanlab oldik. Bular quyidagi tele kanallardir:

1) Sevimli telekanali.
2) Mening yurtim telekanali.
3) Zo’r tv telekanali.
4) Milliy telekanali.

Yuqoridagi tele kanallar faoliyatini kuzatish maqsadida ular tomonidan berib borilayotgan tele dasturlar ro’yxatini taxlil qilib chiqdik. Buning uchun to’rttala telekanalning bir kunlik efirga uzatiladigan tele ko’rsatuvlar ro’yxati o’rganildi. Taxlilga ko’ra ko’rsatuvlarni kata qismini serial va filimlar tashkil qilmoqda. Undan quyi pog’onalarni esa ko’ngil ochar dasturlar va musiqa tashkil qilmoqda. Ommoviy madaniyatni targ’ib qiluvchi serial va filimlardagi saxna ko’rinishlari uni tomosha qilib turgan tomoshabinlar ruhiyatiga o’z ta’sirini ko’rsatmay qolmaydi albatta. Misol uchun telekanallar ichida Zo’r tv telekanali, serial va filimlarga qolganlaridan ko’ra ko’proq vaqt ajratib ro’yhatimizda birinchi o’rinni egalladi. Qariyb 880 minut vaqtni serial va filimlarga ajratgan bu telekanal, bizning mintalitetimizga yod bo’lgan g’oyalarni o’zida singdirgan saxna ko’rinishlariga boy bo’lgan filmlar begona millat g’oyalarini targ’ib qilishning asosiy qurollaridan ekanligini nahot bilmasalar. Bu kabi holatlarni yana bir qator ko’rib chiqilgani ma’qul bizning fikri ojizimizcha. Fikrlarimiz isboti sifatida quyidagi (1-jadval) jadvalda tele kanallarning bir kunlik (21.01.2019-yil) tele dasturlar taxlili keltirilgan.

Tadqiqot ishimizni so’ngiga kelib tele kanallar ustida olib borilga kichik taxlilimizni qayta o’tkazdik va quyidagi jadval (2-jadval) ga natijalarimizni kerakli qolipda joylashtirdik. Ushbu ma’lumot 18.05.2020 yil sanasida efirga uzatiladigan tele dasturlardan olindi. Taxlildan olinga natijalarni o’zingiz ko’rishingiz mumkun. Bu safargi taxlilimizni ham kata qismini serial va filmlar band qilib turibdi, kegingi

1-jadval.

TV kanallar	KINO	MUSIQA	YANGILIKLAR	KO' NGIL OCHAR DASTURLAR	BOLALARGA	SPORT	TARBIYAVIY
sevimli	695	240	75	310	-	-	-
MY 5	610	235	175	185	50	-	-
ZO'R TV	880	90	-	390	60	-	120
	450	155	-	30	45	-	70

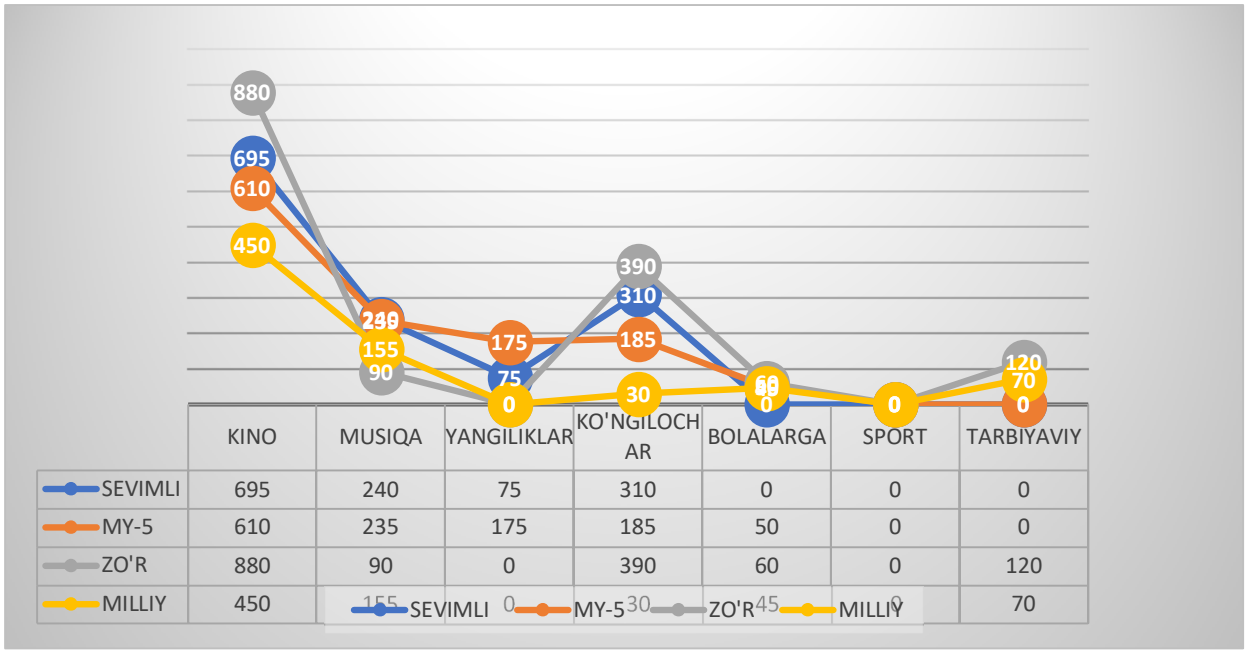

TV kanallar	KINO	MUSIQA	YANGILIKLAR	KO' NGIL OCHAR DASTURLAR	BOLALARGA	SPORT	TARBIYAVIY

sevimli	1000	40	115	90	100		30
MY 5	755	60	105	60	90		310
ZO'R	760	90	60	30	60		90
	855	110	70	70	165		175

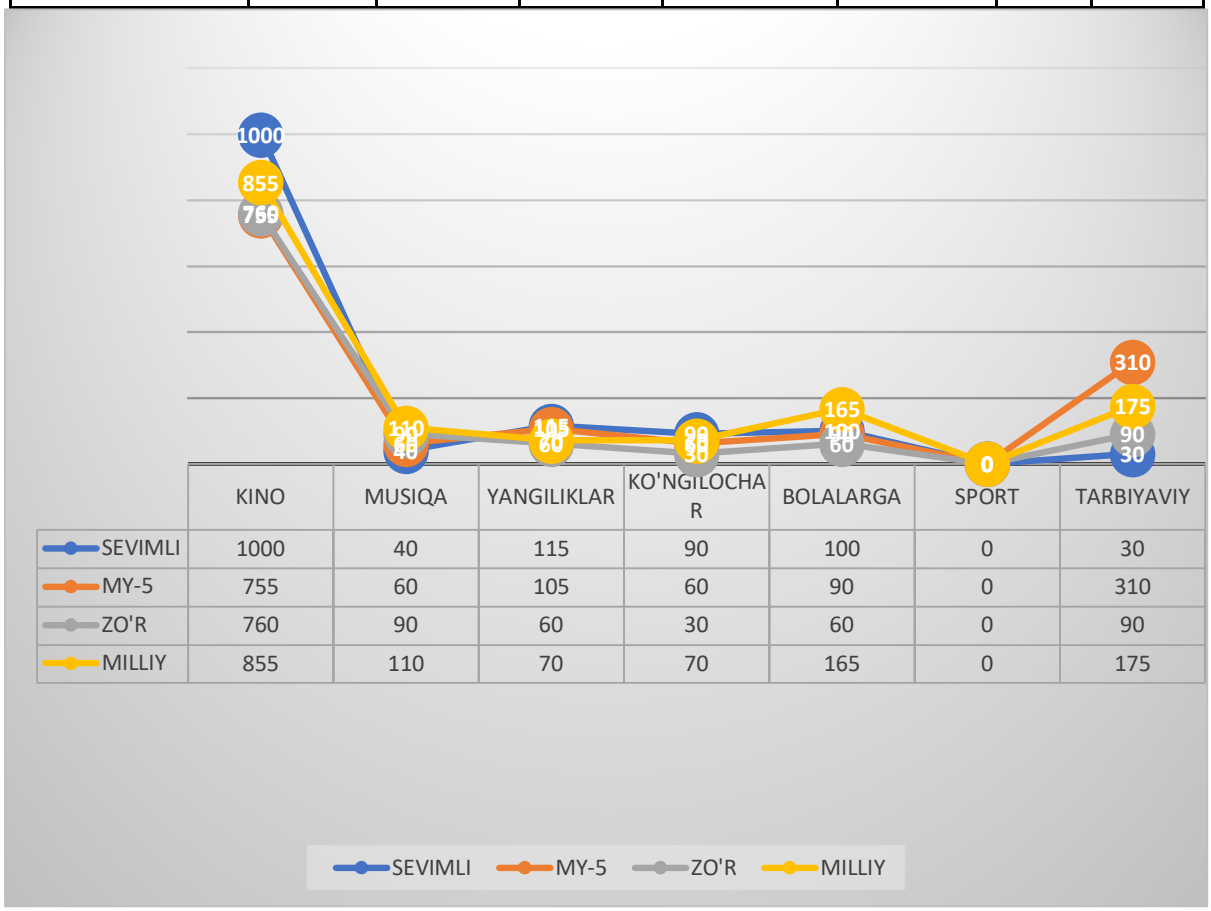

Tatqiqot ishimizning empirik qismini taxlil qilishda kuzatishlar bilan bir qatorda bir necha metodikalar yordamida ommoviy axborot vositalarini shaxs shakillanishiga ta'sirini taxlilini o'tkazdik. Buning uchun Shaxs aktsentuatsiyasini diagnostika qilish so'rovnomasi (K.Leongard), Bass – Darki so'rovnomasi va ijtimoiy fikr so'rovnomalaridan foydalanildi. Birinchi o'rinda ijtimoiy fikr so'rovnomasi orqali biz tatqiqotimiz obekti bo'lgan o'spirin yigit va qizlarimizni hayotlarida ommoviy axborotga yo'nalganlik darajalarini aniqladik. Ushbu metodikamizning natijalarini quyidagi jadval (3-jadval) orqali ko'rishingiz mumkun. "Ijtimoiy fikr" so'rovnomasida jami 196 ta boladan 189 tasi ishtirok etib o'z javoblarini berdilar. Metodikamizning tahliliga binoan 45 ta ishtirokchi bilan " tengdoshlariga bo'lgan munosabat " eng yuqori o'rinni egalladi, keying o'rinni esa 36 ta ishtirokchi bilan "ommoviy axborot vositalariga bo'lgan munosabat" hamda "o'ziga bo'lgan munosabat" bo'limlari egalladi. Qolgan bo'limlar ham shu tartibda o'rinlarga ajratildi. So'rovnomani taxlil qilish jarayonida bir narsaga duch keldik. Beshinchi bo'limning 5-savoliga yani Bugungi kunda ko'p miqdorda namoyish etilayotgan jangari va qo'rqinchli kinofilmlar inson ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi deb o'ylaysizmi? Degan savolga ishtirokchilarning 141 nafari qariyb 75% "Ha" deb javob

berganlar. Shaxsning shakllanishida ommaviy axborot vositalarning o'rni katta deb o'ylaysizmi? Degan savolga esa ishtirokchilarimizning 151 nafari ya'ni 80% "Ha" deb javob berganlar. Bundan ko'rinadiki yoshlarimiz bugungi kunda ommoviy axborot vositalarini shaxs kamolotida tutgan o'rnini juda yaxshi anglab yetganlar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, bu kabi holatlarning hosilasini bugungi kunda yoshlarimizni o'rtasida jinoyatchilikni o'sib ketayotganligi, yoki bo'lmasa o'zbek millatiga hos bo'lgan qadryatlarni yoshlarimiz bilmayotganliklari achinarli hol albatta. Shunday salbiy holatlarni oldini olish maqsadida tarbiyaviy axamiyatga molik bo'lgan habarlarni ommaga namoyish etilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi, zero yoshlar bizning kelajagimizdir!!!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. M. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". Toshkent : O'zbekiston, 2017 y
2. E. G'oziev. "Psixologiya metodologiyasi" Toshkent 2013 y
3. Волкогонов Д. А. Психологическая война. М., 1983.
4. Гарифуллин Р. Иллюзионизм личности как новая философско-психологическая концепция. Психология обмана, манипуляций, кодирования. Йошкар-Ола, 1997.
5. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор. Минск, 1992.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Xakimova Shaxnoza
Ro'zumova Gulbahor Matyakubbayevna
O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti
Xitoy tili nazariyasi va amaliyoti kafedrasi
xitoy tili o'qituvchisi,
Shahnozakhakimova51@gmai.com

O'ZBEKISTONDA XITOY TILI FONETIKASIGA BOSHLANG'ICH BOSQICHDA O'QITISHNING PRINSIPLARI VA O'QITISH METODLARI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-17

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekistonda xitoy tili fonetikasiga boshlang'ich bosqichda o'qitishning prinsiplari va o'qitish metodlari tahlil etiladi. Tilni o'rganishni boshlaganda qabul qilingan bilim, ayniqsa fonetika jihatidan talaffuz jarayonida olingan bilimlarni keyinchalik o'zgartirish juda qiyin bo'ladi. Shuning uchun ham mazkur jarayonda talabaga dastlabki fonetika bo'limini aniq-tiniq o'rgatish kerak, va albatta bu jarayondan qiynalmasdan o'tishlarida o'qituvchilarning yordamlari beqiyosdir. Talaba xitoy tilini o'rganishni boshlagan dastlabki davrdayoq talaffuz muammolarini hal qilish kerak. Shundagina talaba keyingi bosqichlarga qiynalmay o'ta oladi. Shu sabab xitoy tili fonetikasiga boshlang'ich bosqichda o'qitishning prinsiplari va metodlarini tadqiq etishni asosiy vazifamiz deb bildik.

Kalit so'zlar: metod, prinsip, ta'lim jarayoni, o'quvchi, fonetika, ton, shenmu, yunmu

---

Хакимова Шахноза
Рузумова Гулбахор Матякуббаевна
Преподаватель китайского языка
Кафедры теории и практики
китайского языка УзГУМЯ
Shahnozakhakimova51@gmai.com

ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КИТАЙСКОЙ ФОНЕТИКЕ НА НАЧАЛЬНОМ УРОВНЕ В УЗБЕКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются принципы и методы обучения китайской фонетике на раннем этапе в Узбекистане. Знания, полученные при изучении языка, особенно с точки зрения фонетики, может быть очень трудно изменить позже. Поэтому в этом процессе необходимо четко обучить ученика основам фонетики, и, конечно же, помощь учителей неоценима, помогая им пройти этот процесс без труда. Проблемы с произношением необходимо решать с самого начала, когда студент начинает изучать китайский язык. Только тогда ученик сможет

без труда перейти на следующий уровень. По этой причине мы сделали своей основной задачей изучение принципов и методов обучения китайской фонетике на ранней стадии.
Ключевые слова: метод, принцип, учебный процесс, ученик, фонетика, тон, шенму, юньму

Khakimova Shakhnoza
Ruzumova Gulbakhor Maytakubbaevna
Chinese language teacher
Department of Theory and Practice of
Chinese language, UzSWLU
Shahnozakhakimova51@gmai.com

PRINCIPLES AND METHODS OF TEACHING CHINESE PHONETICS AT THE ELEMENTARY LEVEL IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

The article analyzes the principles and methods of teaching Chinese phonetics at an early stage in Uzbekistan. The knowledge gained through language learning, especially in terms of phonetics, can be very difficult to change later. Therefore, in this process, it is necessary to clearly teach the student the basics of phonetics, and, of course, the help of teachers is invaluable, helping them go through this process without difficulty. Pronunciation problems need to be addressed from the very beginning when a student starts learning Chinese. Only then can the student easily move to the next level. For this reason, we have made it our main task to study the principles and methods of teaching Chinese phonetics at an early stage.
Keywords: method, principle, educational process, student, phonetics, tone, shengmu, yunmu.

Xitoy tilini o'qitish jarayonida, fonetikani o'qitish va amaliyotda qo'llanilishi natijalarining yaxshi yoki yomonligi, yana o'quv qo'llanmalarining tarqatilishi bilan muhim aloqalarga ega. Bunda fonetikaga doir darsliklarni tekshirish va qayta ko'rib chiqish, ayniqsa bundan keyingi fonetikaga doir materiallarni o'rganish va ularni amaliyotda qo'llash juda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur tizim xitoy tili talaffuzining usullari, pin inning tuzilishi bilan, bundan tashqari talabalarning tovushlarni aniq eshita bilishlari, ularni bir-biridan aniq ajrata olishlari, tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olishlari ustida doimiy izlanish olib boradi. Yana fonetikani mukammal egallash va so'z boyligini yanada oshirish, gaplarning tuzilish turlarini, o'zaro aloqalarini haqiqatga aylantirish va eng asosiysi uning bazasini tashkil qilishdan iboratdir. Aspirantlarni va bakalavrlarni xitoy tiliga o'qitishdan asosiy maqsad ham aynan xitoy tilida bemalol aloqaga kirisha olish va o'z ko'zlagan maqsadlariga yeta olishlari uchundir.

Aynan shu sababli ham, o'qitishda eng asosiysi bu talaffuzda yaxshi natijalarga erishish kerak bo'ladi. Agarda o'quvchi berilgan vazifani bajarib tovushlarni yaxshi yodida qoldirgan bo'lsa, bu tovushlarni yana qayta eshitganida qiynalmasdan darrov anglab olishi va aniq talaffuz qilib bera olishi mumkin bo'ladi.

Ba'zi bir manbalarda Yunmuni umuman 38 ta deya keltirib o'tib, yana 21 tasi shengmu deb ta'kidlab o'tishadi, lekin shuni ham aytib o'tish kerakki bunday darsliklarda bu ma'lumotlarning berilishi shart emas. Chunki birinchidan, yuqoridagi ma'lumotlar xitoy tilini o'rganayotgan talabalar uchun bunday ma'lumotlarning keragi bo'lmaydi; ikkinchidan ikkinchi til sifatida o'rganayotgan talabalar uchun bunday bilimlar juda og'irlik qiladi.Bunda nafaqat eshitib tushunishda , balki yana shu tilda so'zlasha olish jarayoniga qattiq ta'sir o'tkazishi mumkin. O'quvchilardan asosiy talab etiladigani bu iyerogliflarni ajrata olish, ularni aniq talaffuz qila olish, pin inni ham mukammal o'rganib olishsa, shularning o'zi kifoya..

Xitoy tili fonetikasiga boshlang'ich bosqichda o'qitishning prinsiplari

Chet tillarini o'rganishning insonlarga ta'siriga to'xtaladigan bo'lsak, bu avvalo uning tashqi ko'rinishiga, talaffuzning aniqligi, mazkur chet tilini o'rganish darajasi talablariga javob berish bera olmasligi kabilarga katta ahamiyat qaratiladigan bo'ldi. Shuning uchun ham fonetikaga o'qitish tillarni o'rgatishdagi eng asosiy maqsad qilib qo'yilmoqda. Bunda talabalardan asosiy talab

fonetikani, to'g'ri talaffuz qilishini o'rgatish bilan kifoyalanib qolinmayabdi, balki yana leksika, grammatikalarning ham o'qitilish va o'rganilish darajasiga katta ahamiyat qaratilmoqda. Ayniqsa xitoy tiliga o'qitishda, fonetika bo'limida eng katta ahamiyat beriladigani bu-ovoz tonidir. Demak, bundan shuni bilib olish mumkinki, xitoy tilida ovoz toni, va yana bundan tashqari ma'no birligiga ham katta ahamiyat beriladi. Statistikaga ko'ra, hozirgi zamon xitoy tilida ko'plab Yunmu, Shenmu va tonlar mavjud bo'lib, ular hisob-kitoblarga ko'ra 1265 tani tashkil etar ekan, ularni mukammal o'rganish juda qiyin hisoblanadi, shuning uchun u tillar sistemasida eng qiyin tildir. Tilni o'rganishni boshlaganda qabul qilingan bilim, ayniqsa fonetika jihatidan talaffuz jarayonida olingan bilimlarni keyinchalik o'zgartirish juda qiyin bo'ladi. Shuning uchun ham mazkur jarayonda talabaga dastlabki fonetika bo'limini aniq-tiniq o'rgatish kerak, va albatta bu jarayondan qiynalmasdan o'tishlarida o'qituvchilarning yordamlari beqiyosdir. Zhao Yuan Ren janob bir nutqlarida shunday degan edilar, talaba xitoy tilini o'rganishni boshlagan dastlabki 2-3 haftalikdayoq talaffuz muammolarini hal qilish kerak. Shundagina talaba keyingi bosqichlarga qiynalmay o'tadi.

Xitoy tili fonetikasining boshlang'ich bosqichda o'qitish metodlari

Avvalo, fonetikaga o'qitishdagi metodlar haqida qisqacha ma'lumot berib o'tsak. Metodlar quyidagilardan iborat:

1) O'xshatish (takror) metodi

Bu metod o'z ichida yana ommaviy o'xshatish va individual o'xshatish (takror)larga bo'linadi.

- Ommaviy o'xshatish (takror) metodida o'quvchilar o'qituvchi talaffuz qilgan so'zlarni takror talaffuz qilishadi. Bunda yaxshi tomoni o'quvchilarning barchasi ishtirok etadi va talaffuzda qatnashadilar. Lekin yomon tomoni o'qituvchi qaysi o'quvchi noto'g'ri talaffuz qilayotganini bilolmaydi.
- Individual o'xshatish (takror) metodida ham yuqoridagi holat takrorlanadi, ya'ni o'qituvchi biron so'zni talaffuz qiladi, o'quvchi esa takrorlaydi, farqi bunda o'qituvchi har bir o'quvchi bilan mustaqil shug'ullanadi. Albatta bu jarayonga juda ko'p vaqt sarflanadi, ammo o'qituvchi bu usul yordamida juda yaxshi natijaga erishishi mumkin bo'ladi.

2) Rag'batlantirish metodi

Bu metodda avvalo talaffuz qanday bo'lishi misol tariqasida talaffuz qilib aytiladi, o'quvchi eshitishda aniq,tiniq eshitishi uchun yo'nalish beriladi, tushuntiriladi. Bunda yana yordam tariqasida fonema bilan fonema o'rtasidagi, ton bilan ton o'rtasidagi farqlarni tushuntirib bersa hm katta yordam beradi. Shu orqali o'quvchi talaffuzda tushunib, aniqlikka erishishga muvaffaq bo'ladi.

Mazkur metod o'z ichida quyidagi turlarga bo'linadi:

- Artikulyatsiya – bu usul yordamida talaffuz jarayonini, ayniqsa og'iz bo'shlig'i, til,lablarning talaffuz jarayonida qanday harakatlanishini o'qituvchi tomonidan ko'rsatib berilishi kerak bo'ladi. Bunday qilinganda o'quvchilarning tezroq anglab yetishlari va takrorlashlari osonlashadi, bir vaqtning o'zida fonemalar orasidagi noo'xshashliklarni ham farqlab olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan a unlisini talaffuz qilayotganda, o'qituvchi og'zini kattaroq va dumaloqroq ochgan holda talaffuz qilib ko'rsatadi; i unlisini talaffuz qilayotganida esa og'izlarini nisbatan yon tomonga ochgan holda talaffuz qilsa, o'quvchilar oson anglab yetadilar va takrorlaydilar.
- Ovoz kuchi va ovoz darajasi – takror unlilarga ega bo'lgan so'zni talaffuz qilayotganda, aynan takror unli qismini yanada balandroq ovozda aytilsa, unlining so'zda qaysi qismda kelayotgani, ya'ni so'z boshidami, o'rtasidami yoki oxiridami aniq anglab yetsa bo'ladi. Agarda ko'p bo'g'inli so'zlarda takror unlilarni talaffuz qilib o'rgatish kerak bo'lsa, u holda bir necha marotaba takrorlash kifoya qiladi.

3) O'xshatish metodi

Bu metod o'z ichida quyidagilarga bo'linadi:

- Ichki his (sezgi) usuli – mazkur usul yordamida og'izlarni kattaroq ochib ko'rsatish, uni kattaroq yoki kichikroq ochish, dumaloq qilib yoki qilmay ochish, og'iz va lablarni qatnashtirib hammasini ko'rsatib berish orqali o'quvchilarga tushuntirib berish.
- Jadval orqali tushuntirish – mazkur usulda, masalan unlilarni – unlilar jadvali yordamida, undoshlarni – undoshlar jadvali orqali tushuntirib berish mumkin. Yana to'tta ohangni

anglatuvchi, rasmli jadvallar va pin inni tushuntirish uchun pin in jadvallaridan foydalanib tushuntirish mumkin bo'ladi.

- Predmet yordamida ko'rsatish – masalan qog'oz parchasi yordamida og'iz bo'shlig'idan chiqayotgan havo oqimining qanchalik kuchli yoki kuchsiz ekanligini tushuntirish mumkin.
- Doskaga yozish orqali tushuntirish – og'iz bo'shlig'i va til, talaffuz o'rni va talaffuz usuli, ohanglarning tushib chiqishi va shu kabilarni barini doskaga yozib ko'rsatish orqali ham tushuntirib berish mumkin. Doskaga yozib tushuntirishning afzalligi shundaki, unda harakat qatnashadi va xohlagan payt xohlagan narsani yozib tushuntirish mumkinligidadir. Unda qayerga yozishni xohlasak o'sha yerga yozishimiz va xohlagan usulda yozishimiz mumkindir. Umuman olib aytganda bu usul bir harakat usulining bir bo'lagidir. Masalan unlilar va undoshlarni o'rgatayotganda shu usuldan bemalol foydalansa bo'ladi, bunda unlilarni vertikal ko'rinishda, undoshlarni esa gorizontal ko'rinishda yozib chiqib, ularni bitta bitta talaffuz qilib o'rgatsa bo'ladi, shunday usuldan foydalanilsa o'quvchilar osonlik bilan yodda qoldiradilar va yod oladilar.

Xitoy tilini boshqa tillar bilan o'zaro solishtirayotganda , avvalo o'quvchining ona tilisi va xitoy tilining o'zaro o'xshash va farq qiladigan tomonlari izlab topilib, o'zaro solishtirib o'rganiladi. Bundan tashqari yana o'quvchining tilga munosabati, qobiliyati ham e'tiborga olinishi kerak bo'ladi.

Keling, avvalo xitoy va yapon tillarini o'zaro solishtirib o'rganishga misol keltirsak. Yapon o'quvchisiga u tovushini o'rgatayotganda ulardagi 巾 tovushi bilan solishtirib o'rgansa bo'ladi. Chunki yapon tilida mazkur iyeroglif xitoy tilidagi u tovushi bilan judayam o'xshash. Lekin, albatta, o'xshamaydigan tomonlari ham bor, bular yapon tilidagi 巾 ni talaffuz qilayotganda lablar dumaloq shaklga keltirilmaydi, og'iz va lablar oldinga chiqadi, og'iz muskullari nisbatan bo'shroq bo'ladi. Xitoy tilidagi u tovushini talaffuz qilayotganda lablar dumaloq shaklga keltiriladi, lablar va og'iz oldinga chiqadi, og'iz muskullari nisbatan kuchli bo'ladi. Yuqorida keltirilgan misol orqali o'quvchilar talaffuzda to'g'ri va aniq talaffuz qilish uchun nimalarga e'tibor berish kerakligini bilib olishlari mumkin bo'ladi.

Demak, yuqoridagilardan bilish mumkinki, tilni o'rganayotganda, boshqa tillar bilan yoki o'z ona tilisi bilan solishtirib o'rganish juda katta yordam berar ekan. O'rganilayotgan til va o'z ona tilisi grammatikasidagi o'xshashliklarni topib o'zaro solishtirib, o'rganilib chiqilsa, tez va oson yodda qoladi. Yuqorida biz xitoy tili bilan ingliz tili fonemasini o'zaro solishtirib o'rgandik, natijada bu har ikki til fonologiyasida juda ko'plab o'xshashliklarni guvohi bo'ldik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Дёмина Н.А. Методика преподавания практического китайского языка. [Текст]: Монография / Н.А.Дёмина – М.: Восточная литература, 2006. – 87с.
2. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. [Текст]: Монография / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 336с.
3. 对外汉语教学语法探索.中国社会科学出版社.2003
4. 刘晓明，《新中国汉字改革的迂曲历程与历史反思》，河北北方学院学报，2012年第3期.
5. Пособие по иероглифике к учебнику «Практический курс китайского языка» (в двух частях). Кондрашевский А.Ф. Москва. Издательство "Муравей", 2000 г
2. 6.黄伯荣，《现代汉语》，高等教育出版社，2002年第一期，125.
6. 丁树杞，科尔萨科娃.东方大学俄语 .北京;外语教学与研究出版社，2006年版.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

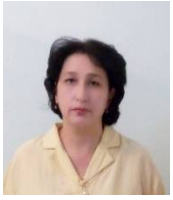

Zaripova Ma'mura Shaylovovna
TXVU akademik litseyi
I toifali o 'zbek tili fani o 'qituvchisi

KITOBLAR DUNYOSI. UYUSHIQ BO'LAKLI GAPLARDA UMUMLASHTIRUVCHI SO'ZLARNING QO'LLANISHI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-18

ANNOTATSIYA

Ushbu dars ishlanma ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan guruhlarda o 'zbek tilida kitoblar haqida ma'lumot berishda va uyushiq bo 'lakli gaplarda umumlashtiruvchi so 'zlarni qo 'llashda qo 'llanilishi mumkin bo 'lgan usullar va "Kim zukko-yu,kim topqir", "Maqollar bilimdonlari bellashuvi" interfaol mashg'ulotlarini o 'tkazish bo 'yicha tajriba almashiniladi .

Darsning maqsadi: Uyushiq bo'lakli gaplarda umumlashtiruvchi so'zlarning qo'llanishi haqida ma'lumot berish. Uumumlashtiruvchi so'zlarni va ularda tinish belgilarini to'g'ri qo'llash malakasini shakllantirish.

Kitob inson ma'naviyatini boyitishi ,madaniyatga o'rgatishi haqida , kitob orqali dunyo ilmlarini o'rganish mumkinligi haqida tushuntirish va o'zbek adabiyotiga muhabbat tuyg'usini shakllantirish.

Darsning rejasi:

1. Uyga vazifa yuzasidan mustahkamlash (10 daqiqa)
2. Uyushiq bo'lakli gaplarda umumlashtiruvchi bo'laklarning qo'llanishi haqida ma'lumot. (15 daqiqa)
3. Guruhlarda mustaqil ishlash. (10daqiqa)
4. "Kim zukko-yu,kim topqir" mashg'uloti. (5daqiqa)
5. 2-,4-,6- topshiriqlardagi matnlar ustida ishlash (15daqiqa)
6. Kitob va kutubxonalar haqida qiziqarli ma'lumotlar (15daqiqa)
7. "Maqollar bilimdonlari bellashuvi"(5daqiqa)
8. Uyga vazifa berish va guruhlarni baholash (5 daqiqa)

1-ilova. Erkin Vohidovning "Ona tilim o'lmaydi " she'rini yod olishadi va she'rda keltirilgan buyuk shoirlar haqida qisqa ma'lumot berishadi.

2-ilova. Grammatik mavzu bayoni. (Ona tillariga qiyoslagan holda)

Uyushiq bo'laklar gapda umumlashtiruvchi so'zga ega bo'lishi mumkin.

Umumlashtiruvchi so'z uyushuvchi bo'laklar ma'nosini umumlashtiradi,shuning uchun bu qism umumlashtiruvchi ma;noli so'zlar(olmoshlar ,otlar va h.)so'z birikmasi, kengaygan birikmalar bilan ifodalanishi mumkin. Bunday paytda uyushiq bo'laklar narsa va voqea –hodisani alohida ifodalasa, umumlashtiruvchi so'z ularni jamlagan holda ifodalaydi.

Umumlashtiruvchi so'z uyushiq bo'laklardan oldin kelsa ikki nuqta bilan (:), keyin kelsa tire (-) bilan ajratiladi.

Umumlashtiruvchi so'z qanday vazifani bajarsa uyushiq bo'laklar shu vazifani bajaradi.

Masalan: Erkin Vohidov dostonlari: "Nido", "Ruhlar isyoni","Quyosh maskani" turli mavzularda yozilgan.

Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Cho'lpon, Fitrat –barchasi jadid adabiyoti namoyandalaridir.

3-ilova. (Guruhlarda ishlash)Berilgan so'zlarni kerakli tartibda joylab, umumlashtiruvchi so'z ishtirok etgan uyushiq bo'lakli gaplarni tuzing va tinish belgilarini qo'ying.

(O'quvchilarga alohida so'zlar beriladi. Ana shu so'zlarning mazmunan bir-biriga mosini topib, umumlashtiruvchi so'z ishtirok etgan uyushiq bo'lakli gaplarni tiklaydilar va tinish belgilarini to'g'ri qo'yishlari kerak. Birinchi to'g'ri bajargan guruh o'quvchilari g'olib bo'lishadi va a'lo baho bilan baholanadi. Qolgan guruhlar tartibga ko'ra bir ball past baho oladilar.)

1. Mashhur she'rlar: "Men nechun sevaman O'zbekistonni", "O'zbekiston –Vatanim mening", "Tilla baliqcha" Abdulla Oripov qalamiga mansubdir
2. Erkin Vohidov taniqli shoirlarning : Sergey Yeseninning, Aleksandr Blokning, Rasul Hamzatovning she'rlarini o'zbek tiliga tarjima qilgan.
3. O'zbek adiblari: Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Usmon Nosir qatog'on qurbonlari bo'lganlar.
4. O'qituvchimiz Erkin Vohidovning dramalarini : "Oltin devor"ni, "Istambul fojiasi"ni," Ikkinchi tumor"ni o'qib chiqishni tavsiya qildi.

4-ilova. "Kim zukko-yu,kim topqir" mashg'uloti. (Har bir guruh monitordagi raqamlarni tanlashadi va savollarni o'qib ,javob berishadi. To'g'ri javob (+) bilan ,noto'g'ri javob (-) bilan belgilanadi.)

1. Zardushtiylarning muqaddas kitobi? ("Avesto")
2. Qanday kitob insonning aqliga,qanday kitoblar qalbiga ta'sir qiladi?(Badiiy kitob inson qalbiga, ilmiy kitob inson aqliga ta'sir qiladi)
3. Erkin Vohidovning qaysi kitobi Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn " asari bilan qiyoslanadi? ("So'z latofati")
4. Erkin Vohidovning to'rt jildlik kitoblarining nomlarini ayting.(«Ishq savdosi» , .«She'r dunyosi»,«Umr daryosi»,.«Ko'ngil nidosi»)
5. O'zbek adabiyotidagi birinchi romanning nomini ayting.("O'tgan kunlar")
6. Islom dunyosidagi ikkinchi muqaddas kitob. (Hadis)
7. "Alkimyogar " asarini o'zbek tiliga kim tarjima qilgan? (Aziz Saidov)
8. Dunyo bo'yicha tiraji ikki milliarddan oshgan kitob.("Injil")
9. Adabiyot qanday san'at hisoblanadi? (so'z san'ati)

5-ilova. Matnni o'qing. Mazmunini so'zlab bering. (3ta guruhga bo 'linib, darslikda berilgan topshiriqlar ustida ishlash)

Birinchi guruh. 2-topshiriq.

Kitob o'qishning hikmati

Ko'plab kitob o'qish, o'qiganda ham tushunib o'qishda hikmat katta. Kitob o'qishning foydasi haqida ulug' alloma Abu Ali ibn Sinoning hayotidan olingan ushbu lavha diqqatga sazovor.

Aytishlaricha, Buxoro amiri Nuh ibn Mansurning saroyida juda boy kutubxonasi bo'lgan, ammo unga kirish uchun hammaga ham ruxsat etilmagan ekan. Bir tasodif tufayli Abu Ali ibn Sino o'sha kutubxonaga kirish va kutubxonadan foydalanish huquqiga ega bo'ladi… Kunlardan bir kuni amir kasal bo'lib qoladi. Saroy tabiblari uni davolay olmaydilar. Shunda Buxoro tabiblari orasida endigina nom chiqarib kelayotgan Abu Ali ibn Sino haqida gapirib qolishadi. Amir uni saroyga chaqirishlarini buyuradi. Ibn Sino amirni davolaydi. Bundan xursand bo'lgan amir uni saroy tabiblariga boshliq qilib tayinlaydi va «Tila tilagingni!» deydi. Ibn Sino amirdan kutubxonadan foydalanishga ruxsat berishini so'raydi. Amir ruxsat beradi. Shunday qilib, mashhur olim amir kutubxonasidan foydalanish huquqiga ega bo'ladi.

Ikkinchi guruh . 4- topshiriq.

Kitoblar fazilati haqida

Qadimgi arab shoirlaridan biri aytadi: «Gaplari malol kelmaydigan borimizda ham, yo‘g‘imizda ham ishonchli, sadoqatli suhbatdoshlarimiz bor. O‘tgan zamon voqealaridan bilganlarini bizga yetkazadilar. Maslahat, odob va mustahkam iroda ifoda etadilar. Ularda qo‘rqinchli kasallik, xavfli holat yo‘q, barmoqlari bilan ham, mushtumlari bilan ham bizni qo‘rqitmaydilar. Ularni tirik desam, yolg‘onchi bo‘lmayman, jonsiz desam aqlsiz hisoblanaman. Jahonda ulardan yaxshiroq do‘st yo‘q. Kishi yolg‘iz qolsa, ular zeriktirmaydi. Ularda orom boru, ozor yo‘q».

Uchinchi guruh. 6-topshiriq.

Sevimli kitobim

Mashhurlardan biri «O‘zimdagi barcha yaxshi xislatlar uchun kitobdan minnatdorman», degan ekan. Men ham kitob o‘qishni yaxshi ko‘raman. Tarixiy romanlarni o‘qish menga yoqadi. Ulardan buyuk shaxslar hayoti haqida bilib olaman. Men o‘zbek tilini yaxshi bilaman. Shuning uchun o‘zbek tilida ham kitoblar o‘qiyman. Hozir men Pirimqul Qodirovning «Yulduzli tunlar» romanini o‘qiyapman. Bu kitob menga juda yoqadi. Unda shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va faoliyati ancha keng yoritib berilgan. Menga, ayniqsa, uning sadoqatli va irodali ekani yoqadi. Vatanni sevishni undan o‘rganish kerak. Kitobni qo‘limga olsam, hamma narsani unutaman. Uni qo‘ldan qo‘ygim kelmaydi. Uning davomi ham bor – «Avlodlar dovoni». Men bu kitobni ham o‘qib chiqaman.

6-ilova. Qiziqarli ma’lumotlar.

1-guruh. O’zbekiston Respublikasi Alisher Navoiy nomidagi kutubxona haqida ma’lumot.

Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi

- Respublikaning ma’naviy-madaniy markazi sifatida jamiyatning ma’naviy va axborot ehtiyojlarini qondirish, fan, maorif, milliy madaniyatni boyitishga xizmat qiladi, mamlakatdagi barcha kutubxonalar uchun kutubxonachilik, bibliografiya, ilmiy tekshirish metodika va axborot ishlarini amalga oshiradi.
- Toshkent shahrida 1870 yilda asos solingan;
- *Toshkent ommaviy kutubxonasi nomi bilan asos solingan;
- *1948 yilda Alisher Navoiy tavalludining 500 yilligi munosabati bilan kutubxonaga shoir nomi berilgan;
- *Xalqaro qutubxonalar assotsiatsiyasiga a’zo;
- *Respublika ilmiy texnika kutubxonasi va O‘zbekiston milliy kitob palatasini o‘zida birlashtirgan yirik bilim maskanidir.
- Fondida 6,5 mln.ga yaqin kitob bor :shundan 5,2 mln. kitob va davriy nashrlar, 541,7 ming mikrofilmlar, 2,073 mln. Ilmiy-texnika adabiyoti, 364,8 ming chet tillardagi adabiyot, 33,9 ming texnik normativ hujjatlar tashkil qiladi. Ular orasida o‘zbek va Sharq mumtoz adabiyoti

namunalari (to‘plami), jahonning 75 dan ortiq tillaridagi kitoblar mavjud. 300 o‘rinli 9 ta qiroatxona, 20 o‘rinli internet markaz, media markaz, 10 o‘rinli internetga ulangan o‘quv kompyuter markazi bor. Kitobxonlarning o‘rtacha qatnovi yiliga 500 mingni, kitob berilishi 1,7 mln. nashrni tashkil etadi; 13 mingdan ziyod turli xususiyatga ega bo‘lgan ma’lumotlar berish amalga oshiriladi.

2-guruh. Dunyodagi eng katta va qadimiy kutubxona haqida ma’lumot.

- Admont abbatligi kutubxonasi dunyodagi kattaligi bo’yicha ikkinchi cherkov kutubxonasi hisoblanadi. U Ens daryosi qirg’og’idagi Alp yoqasida joylashgan. Kutubxonada 70000 ta qo’lyozma va 200000 ta kitob yig’ilgan, ular ichida o’rta asr qo’lyozmalari, 1500 yilga qadar chop etilgan inkunabulalar va kam uchraydigan manuskriptlar. Shifti13-metrli Bartolomeo
-

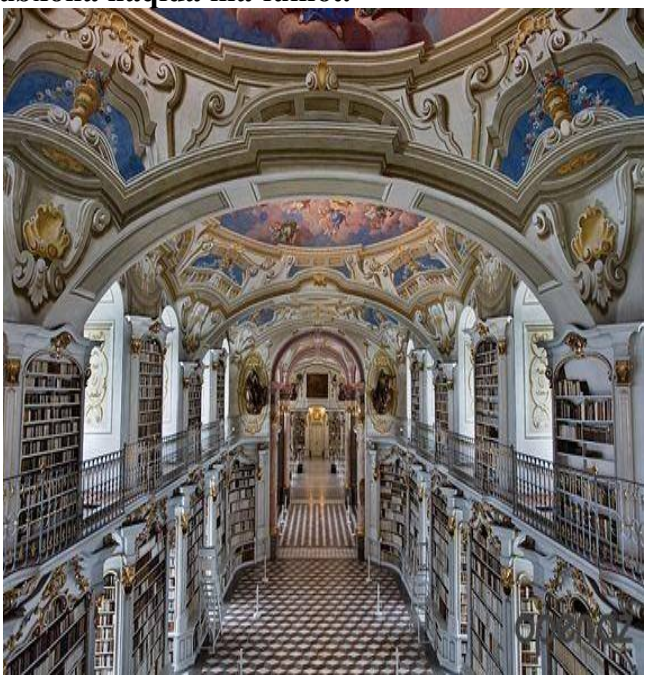

-

- Marfa saroyidagi qirollik kutubxonasi
- Kutubxonada 40 000 ga yaqin kitoblar bor, va ular ichida ko’p asrli tarixga ega va oltin betli kitoblar nusxalari mavjud. Ushbu kutubxonada kitoblar xafvsizligi uchun ko’rshpalaklar javob berishadi, ular qimmatbaho kitob kolleksiyasi uchun xavfli bo’lgan hasharotlarni o’ldirishadi.
-

-

- Kunida 24 soatlik kutubxona yaqinda, ya’ni 2011 yilning noyabrida ochildi. To’qqiz qavatli binoning interyer va eksteryeri minimallik uslubida qilingan. Bu yerda hammasi to’liq avtomatlashtirilgan. Mijozlik bileti o’rniga barmoq izi, kompyuter esa o’zi kitoblarni ajratadi va kerakli javonlarga joylashtiradi. Kutubxona zalida eng yangi uskuna bu grafoteka bo’ldi. Xohlagan inson o’ziga vaqtinchalikka rasmni olishi mumkin. Mahalliy muzeylardan biri kutubxonaga Pikasso asarlaridan birini vaqtinchalik bergan edi.
-

- Dunyodagi eng katta kitob «Гигантская визуальная одиссея по королевству Бутан»
- Balandligi 2 metr 30 santimetr
- Kengligi 1 metr 52 santimetr.
- 112ta sahifadan iborat
- Vazni 60 kg
- 11ta ekzemplyari bor
- Narxi- 13 000$
-

3-guruh. Eng,eng,eng… (kitoblar haqida Ginnes rekordlar kitobiga kiritilgan ma'lumotlar.

- **Dunyodagi eng baland kitob «Суперкнига»**
  - Balandligi 3 metr
  - Kengligi 2 metr 74 santimetr.
  - 300ta sahifadan iborat
  - Vazni 252,6 kg
  -

- **Dunyodagi eng og'ir kitob «Самая большая книга для малышей»**
  - Balandligi 6 metr
  - Kengligi 3 metr
  - 4ta sahifadan iborat
  - Vazni 492 kg
  -

- **Dunyodagi eng kichik kitob "Teeny Ted from Turnip Town"**
  - Balandligi 0,07 mm
  - Kengligi 0,1 mm
  - 11ta ekzemplyari bor
  - Narxi- 20 000$
  - Electron microscop
  -

7-ilova. "Maqollar bilimdonlari bellashuvi" (Har bir guruh navbat bilan kitob va bilim haqida maqollar aytishadi. To'xtab qolgan guruh mag'lub hisoblanadi**)**

8-ilova. Uyga vazifa

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. X.S Muxitdinova, G.Z Muxamedjanova, F.S. Talipova, R.B. Eshbayeva O'zbek tili darsligi . Toshkent-2017
2.Adabiyot 2012. "Sharq" nashryoti
3. Dilrabo Andaniyozova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent-2014.
4. Intrnet saytlari

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Rustamova Maxsuda Abdullayevna
Toshkent shahar Uchtepa tumani
229-maktabning ona tili va adabiyot o`qituvchisi
rustamovam_1969@mail.ru

BO`G`IN VA UNING AHAMIYATI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-19

ANNOTATSIYA

Ushbu dars ishlanma 5-6 sinfning ona tili darslarida tahsil olayotgan o‘quvchilari uchun yoritib berilgan. Dars ishlanma bo`g`in va uning ahamiyati haqida ma’lumot berilgan .Yangi metod yaratilgan bo`lib,bu metod oquvchilarni fikrlashga undaydi, fazoviy tasavvurini boyitishga xizmat qiladi.Barcha fanlarda qo`llasa bo`ladi. Bo`sh o`zlashtiruvchi o`quvchilarni darsga jalb qiladi va ularni fikr yuritishga undaydi.

Fan: Ona tili

Mavzu : BO`G`IN VA UNING AHAMIYATI

Darsning maqsadlari:

a) ta’limiy maqsad: “Bo`g`in va uning ahamiyati”mavzusi bo‘yicha olingan bilimlarni mustahkamlash, o‘quvchilarga bo`g`in va uning ahamiyati haqida nazariy ma’lumotlar berish, o‘quvchilarda mavzu bo‘yicha bilim, malaka va ko‘nikmalarni hosil qilish.

b) tarbiyaviy maqsad: O‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni tarbiyalash.

d) rivojlantiruvchi maqsad: O‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini, tafakkurini, og‘zaki va yozma nutq malakalarini rivojlantirish, erkin fikrlashga, muammoli vaziyatlar yechimini topishga o‘rgatish, fazoviy tasavvurini boyitish,bo`g`in va uning ahamiyatiga nisbatan bilim, ko‘nikmalarini boyitish.

TK-1. Kommunikativ kompetensiya — ijtimoiy vaziyatlarda o‘zaro muloqotga kirisha olishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

TK-4. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi — jamiyatda bo‘layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o‘zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo‘lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

TK-5. Milliy va umummadaniy kompetensiya — vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e’tiqodli bo‘lish, madaniy qoidalarga v amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

FK-1. Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, o‘qish, so‘zlash, yozish):

Darsdan kutilayotgan natijalar – mavzuni o‘zlashtirgandan so‘ng o‘quvchilar quyidagi bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar:

1. O‘zbek adabiy tilida bo`g`in va uning ahamiyati haqida tasavvurga ega bo‘ladilar.
2. Bo`g`in va uning ahamiyatini oson o`rganadi va og`zaki nutqi shakllanadi.
3. Bo`g`in ko`chirishning tilimizdagi o‘rni haqida ma’lumot oladilar.
4. Turli xil amaliy-nazariy topshiriqlar, mashqlar asosida bo`g`in ko`chrishining qo‘llanilish holatlarini amalda ko‘radilar.
5.Fikrlash qobiliyati va fazoviy tasavvuri o`sadi.

Dars tipi: aralashgan dars.

Ta’lim metodlari va texnologiyalari: suhbat,“Tushunchalar tahlili” metodi, “Zanjir” metodi, **“Fazoviy tasavvur” metodi (FTM)** ,tushuntirish, ko‘rsatish, namuna, og‘zaki va yozma bayon qilish

“Fazoviy tasavvur” metodi “Bosh bo`g`inni top”o`yini orqali amalga oshiriladi (bu metod faqat yozuvni o`qish emas, og`zaki nutq orqali ko`z oldiga keltirib, tasavvur qilib,so`zdagi bosh bo`g`in orqaga joylashtiriladi va shu usulda gaplashisha erishiladi)

Ta’lim shakllari: slaydlar asosida kichik guruhlarda ishlash

Ta’lim usuli: o‘yin va topshiriqlar, matn va mashqlar asosida

Baholash mdetodlari: rag‘batlantirish va baholash

Axborot manbalari va texnik vositalari: kompyuter, proyektor, ekran, slayd, ko‘rsatmali va tarqatma materiallar, rangli va oq qog‘ozlar, markerlar.

Dars turi: nazariy-amaliy.

Darsga ajratilgan vaqt miqdori: 45 minut.

Darsning borishi.

I. Tashkiliy qism.

a) o‘quvchilar bilan salomlashish;
b) o‘quvchilarni diqqatini to`plash (psixologik jarayon);
d) o‘quvchilar davomatini aniqlash;
e) dars shiori hamda kun hikmatini e’lon qilish va uni muhokama qilish.
f) hafta yangiligi (hafta yangiligi o`quvchlardan so`raladi va o`qituvch to`ldiradi):

Dars shiori: Vatandagi bir buloq begona yurtdagi ming buloqdan yaxshi

Kun hikmati: Yetti o`lchab bir kes

(Maqol)

(tarbiyaviy maqsad dars shiori va kun hikmatining mazmuni ochib berilishi orqali amalga oshiriladi.)

Darsning texnologik xaritasi

1.Tashkiliy qism 4 minut
2.O’tilgan mavzuni takrorlash(mustahkamlash) 12 minut
3.Yangi mavzuni tushuntirish 10 minut
4.Yangi mavzuni mustahkamlash 14 minut
5.O’quvchilarni baholash 3 minut
6. Uyga vazifa 2 minut

II.Uy vazifasini so‘rash va baholash.

1. O‘quvchilar guruhlarga ajratiladi va ularga nom beriladi.
2.“Tushunchalar tahlili” metodi o‘tkaziladi. Unga ko‘ra guruh sardorlari keltirilgan tushunchalarga mos ta’riflarni jadvalga yozadilar.

“Tushunchalar tahlili” metodi.

Tushunchalar	**Mazmuni**
Tovush	
Tovush almashishi	
Tovush tushishi	
Tovush ortishi	

3. “Zanjir” metodi o‘tkaziladi. Unga ko‘ra o‘quvchilar so`zlarda tovush almashishini ketma-ket bittadan gapirib beradilar. Zanjirning halqalarini uzib qo‘ymaslik uchun har bir o‘quvchi so`z aytish kerak bo‘ladi. Shu so`zga ikkinchi o`quvch qo`shimcha qo`shishi kerak bo`ladi. Masalan,1-o‘quvchi: tomoq. 2-o‘quvchi: tomog`im. 3- o`quchi davom ettiradi shi tariqa o`yin davom etadi.

III. Yangi mavzu bayoni.

1. O‘quvchilar mavzu bilan tanishtiriladi. Yangi mavzu slaydlar asosida tushuntiriladi.

2. Mavzu bo‘yicha nazariy ma’lumotlar beriladi, misollar keltiriladi.

Bilib oling. Bir havo zarbi bilan aytiladigan tovush yoki tovushlar birikmasiga bo`g`in deyiladi.Bo`g`in unli tovushlar asosida hosil bo`ladi.So`zda nechta unli bo`lsa,shuncha bo`g`in bo`ladi: mak-tab-ga. Bo`g`inlar ochiq va yopiq bo`g`inlarga bo`linadi.

Unli bilan tugaydigan bo`g`in ochiq bo`g`in,undosh bilan tugagan bo`g`in yopiq bo`g`in hisoblanadi.

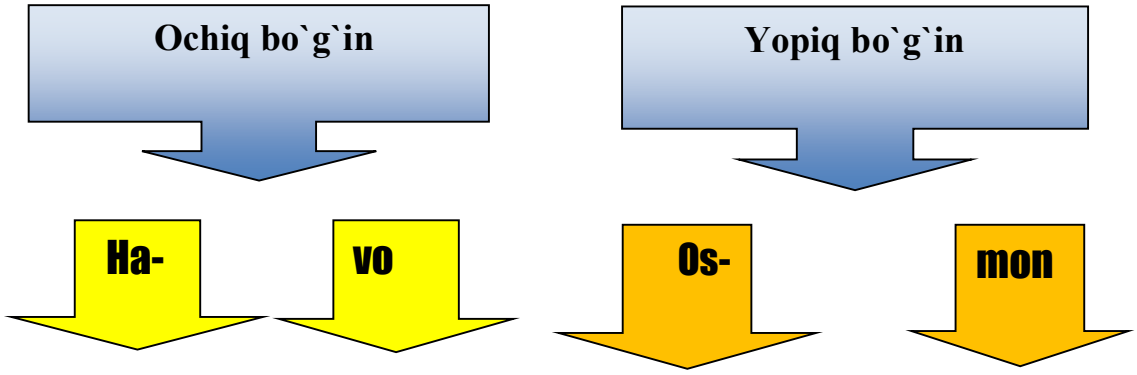

Slaydda turli xil rasmlar o‘quvchilarga ko‘rsatiladi O‘quvchilar rasmlar asosida gaplar tuzib, gaplardan ochiq va yopiq bo`g`inlarni topadilar.

Masalan, Hovlimizdagi olcha daraxti bahorda qiyg‘os gulladi.

Har yaxshilik sadaqadir. (Hadisdan)

O‘quvchilarning mustaqil va sinf taxtasida bajarilgan topshiriqlardan kelib chiqib barcha fikrlar umumlashtiriladi va xulosa chiqariladi.

IV. Yangi mavzuni mustahkamlash.

“Fazoviy tasavvur” **(FTM)** metodi “Bosh bo`g`inni top”o`yini orqali amalga oshiriladi (bu metod faqat yozuvni o`qish emas, og`zaki nutq orqali ko`z oldiga keltirib, tasavvur qilib,so`zdagi bosh bo`g`in orqaga joylashtiriladi va shu usulda gaplashisha erishiladi)

Soz.

- **Bosh bo`g`ini yo`q so`z**	- **Bosh bo`g`inni o`z o`rniga qo`y**
- Dosa	-
- Doni	-
- Doju	-
- Tidoib	-

Gap.

- **Bosh bo`g`i yo`q g`ap** -	- **Gapdagi bosh bo`g`inni o`z o`rniga qo`y**
- Maru chake tabgamak madikel	-
- Sibana tobki diol	-
- Zillofay nime zatibku diqo`y	-
- Nem gaun matrah dimayt	-

(bu metodda ko`proq bo`sh o`zlashtiruvchi o`quvchilar faollashadi)

Guruhlarda ishlash.

Darslikda berilgan topshiriq guruhlash va tahlil usulida bajariladi.(Guruhda oq qog`oz va markerlardan faydalaniladi)

Topshiriq.

Darslikda berilgan 94-mashqni shartiga ko‘ra bajarishlari vazifa qilib topshiriladi. Bunda o‘quvchilar matnda ajratilgan so`zlarni bo`g`inlarga bo`lib ko`chiradilar .

95-mashq shartiga ko`ra hikmatli so`zlarni bo`g`inga bo`lib chiqadilar.Mazmuni o`qituvcni va o`quvchi hamkorligida ochib beriladi.

96-mashqda o‘quvchilar matndan olingan so`zlarning qaysilari xató yozilganini topadilar va bo`g`inga bo`lib ko`chiradilar.

V. O‘quvchilarni baholash.

Darsning yakunida o‘quvchilarning va guruhlarning olgan ballari izohlanadi, darsda faol qatnashgan o‘quvchilar rag‘batlantiriladi va baholanadi.

VI. Uyga vazifa berish va darsni yakunlash.

Darslikda berilgan 97-mashq uyga vazifa qilib beriladi. O‘quvchilarga mashq shartiga ko‘ra o‘quvchilarga boshqotirmani yechish aytiladi va dars yakunlanadi.

Foydanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan 5- sinf “Ona tili” darsligi
2. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan 5- sinf “Ona tilidan o`qituvchi” kitobi.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Xomidova Dildora Usmonovna
Toshkent shahar, Mirobod tumani
31-maktab o'zbek tili o'qituvchisi

ALISHER NAVOIY – O'ZBEK ADABIYOTINING BUYUK SIYMOSI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-20

ANNOTATSIYA

Ushbu dars ishlanmasi umumiy o'rta ta'lim maktablarining rus tilida ta'lim oluvchi 7 – sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda Alisher Navoiyning hayoti va ijodi haqida qiziqarli ma'lumotlar hamda darsning qiziq borishi uchun bir necha xil usullarni o'z ichiga olgan mashg'ulotlarni qamrab olgan.

Darsning maqsadi:
Alisher Navoiy haqidagi bilimlarni mustahkamlash.Ajdodlarga munosib avlod ruhida tarbiyalash. farzandlik va o`quvchilik, fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish; xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrashga chaqirish. bilimini mustaqil ravishda oshirib borish, o`qib o`rganganlarini o`rtoqlari bilan muhokama qilish;
O`quvchilarning lug`at boyligini oshirish.Mustaqil ishlash ko`nikmasini o`stirish. Mavjud axborot manbalaridan foydalanib (internet, telefon, kompyuter,) ma'lumot almashish; odob-axloq qoidalariga rioya qilish;
Darsning turi:yangi bilim beruvchi
Darsning jihozi: darslik,tarqatmalar, rasmlar, multimediya,
Darsning borishi:
I.Tashkiliy qism. Salomlashish,davomatni aniqlash,o`quvchilarni darsga tayyorlash."Kun yangiligi" rukni asosida suhbat.
**II.O`tilganlarni mustahkamlash.**O`tilgan dars yuzasidan o`quvchilar bilimini savol-javob asosida aniqlanadi, uyga vazifani so`rash,tekshirish va baholash.
III.Yangi mavzu.

O`zbek xalqi ma'naviy dunyosining shakllanishiga g`oyat kuchli va samarali ta'sir ko`rsatgan ulug` zotlardan biri bu Ali-sher Navoiy bobomizdir. Alisher Navoiy milliy adabiyotimiz-ning tengsiz namoyandasi, millatimizning g`ururi, sha'n-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o`lmas so`z san'atkoridir. Olamda turkiy yoki forsiy tilda so`zlovchi biron-bir inson yo`qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e'tiqod bilan qaramasa. **Agar bu zotni avliyo desak, u av-liyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mu-tafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir**

(Islom Karimov,,, Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch)

Alisher Navoiy- komil inson

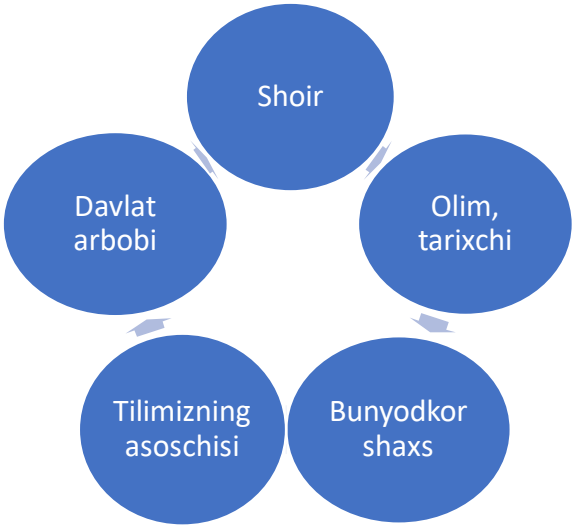

1 Buyuk mutafakkir

O`zbek adabiy tilining asoschisi Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Hirot shahrida tug`ilgan. Alisherning otasi G`iyosiddin ilm-fanni juda qadrlagan va o`g`lining tarbiyasiga katta ahamiyat bergan. Alisher bolaligidan juda aqlli bo`lgan va adabiyotni sevib o`rgangan. U 10 — 11 yoshlarida Farididdin Attorning „Mantiq ut-tayr" („Qush tili") dostonini mustaqil o`rganib, yodlab olgan. 14 — 15 yoshlarida o`zi g`azallar yoza boshlagan. AlisherNavoiy birinchi bo`lib turkiy tilda ijod qilgan va o`zbek adabiy tilining rivojlanishida katta xizmat qilgan. Shuning uchun u o`zbek adabiy tilining asoschisi hisoblanadi. Alisher Navoiy minglab g`azallari, ruboiylari, „Xamsa", „Muhokamat ul-lug`atayn", „Xa-zoyin ul-maoniy" kabi asarlari bilan so`z mulkining sultoni degan nomga sazovor bo`lgan. U 1501- yil 3- yanvarda Hirot shahrida vafot etgan.

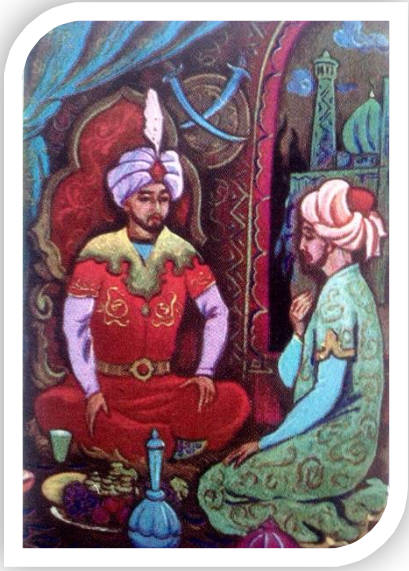

Alisher Navoiy 1483-1485 yillar "Xamsa" asarini yaratgan.

1.Hayrat ul-abror
2.Farhod va Shirin
3.Layli va Majnun
4.Sa`bai sayyor
5.Saddi Iskandariy

1472-yil Husayn Boyqaro Alisher Navoiyni bosh vazir qilib tayinladi. Unga, Amiri kabir"unvonnini berdi.

2. 1480-yillar davomida Alisher Navoiyning bunyodkorligi.

Hirot va mamlakatning boshqa shaharlarida bir necha madrasa, 40 ta robot, 17 masjid, 10 xonaqoh, 9 ta hamom, 9 ta ko`prik, 20 ga yaqin hovuz qurgan yoki ta`mirlattirgan. Ular

orasida Hirotdagi Ixlosiya, Nizomiya , Marvdagi Xusraviya madrasalari, Shifoiya tibgohi, Qur`on tilovat qiluvchilarga mo`ljallangan ,,Dorul-huffoz'' binosi bor.

Alisher Navoiy ko`p shoir,sozanda va rassomlarga homiylik qilgan.

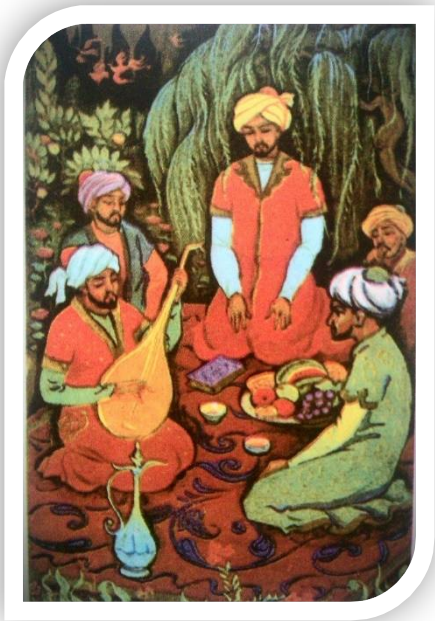

Alisher Navoiyga Tokio, Moskva, Boku va Toshkent shaharlarida haykal o`rnatilgan.

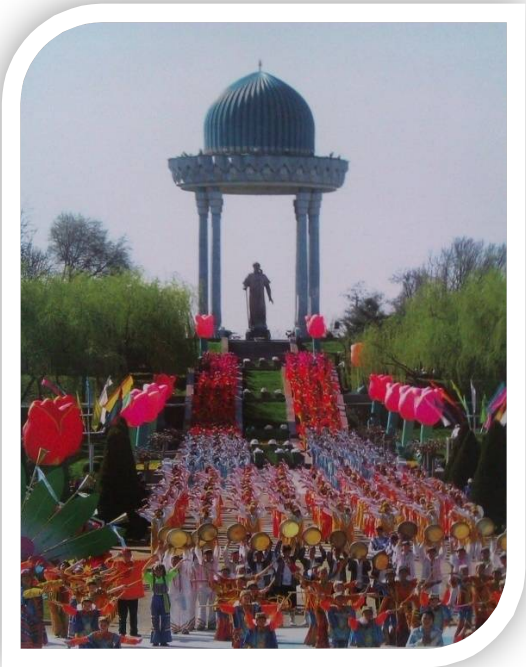

3. Al**isher Navoiy o`zbek tilining asoschisi.U boy she`riy, nasriy va ilmiy meros qoldirgan bo`lib, o`zbek adabiyotini jahon yuksakligiga ko`tardi.**

IV.Mustahkamlash

Mavzu yuzasidan o`quvchilar bilan savol-javob qilish orqali o`tilgan mavzuni mustahkamlash.

Alisher Navoiy nechanchi yil va qayerda tug`ilgan?

U qanday inson va qanday lavozimda ishlagan?

Husayn Bayqaro unga qanday unvon bergan?

Alisher Navoiy bobomizning bunyodkorlik ishlarini bilasizmi?
Mashhur asarlarini sanab o`ting.
“Xamsa” asari necha dostondan iborat?
Qaysi shaharlarda Alisher Navoiyga haykal o`rnatilgan?
2.Alisher Navoiyning hikmatli so`zlarini to`g`ri joylashtiring.

Bilmaganin so‘rab o‘rgangan olim,	Qarilik chog‘i xarj qilg‘il ani.
Yigitlikda yig‘ ilmning mahzani,	Olib tuproqqamu ketgumdir oxir.
Sihat tilasang, kam ye,	Orlanib so‘ramagan o‘ziga zolim.
Hunarni asrabon netgumdir oxir,	Izzat tilasang, kam de.

V.Darsga yakun yasash.
O`qituvchi o`tilgan yangi dars mavzusi bo`yicha tushunmagan savollarga javob beradi, darsni mustahkamlashdagi o`quvchilar javobini muhokama qilib, o`quvchilar bilimini baholaydi va darsni yakunlaydi.
VI.Uyga vazifa. Mavzuga oid qo`shimcha ma`lumotlar topib keling.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar toplami. XVI-tom. T.: 2000.
2. Baybulatov. Dj. Chagataizm-panturкizm v uzbeкsкoy literature. M-T.: 1932.
3. Bertels. E.E. Navoi i Attar. V sb. Mir- Ali- Shir. L.1982.
4. Borovkov. A.K. Alisher Navoi kak osnovopolojnik uzbekskogo literaturnogo yazika //Alisher Navoi. M.L. 1946.
5. Oybek. Mukammal asarlar toplami. XII tom, T.: 1979.
6. Usmonov. A. Muhokamat al-luğatayn Alisher Navoiy. T.: 1948.
7. Hamid Olimjon. Mukammal asarlar toplami. V tom. T.: 1982.
8. Ōzbekiston Milliy ensiklopediyasi. 10-jild. T.: 2005.
9. G„afur G„ulom. Mukammal asarlar to„plami. 12 tomlik. 11-tom. T.: 1989.
10. Hozirgi ozbek adabiy tili. T.: 1980.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Amirdinova Zilola Amirdin qizi
Samarqand davlat universiteti Filologiya fakulteti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi 1-bosqich magistranti, Samarqand, O'zbekiston
javlonbekamirdinov@mail.ru

MUSTAQILLIK DAVRIGACHA BO'LGAN ADABIYOT DARSLIKLARIDA IJODKOR TARJIMAYI HOLINING QIYOSIY - TIPOLOGIK TAHLILI

(8-sinf adabiyot darsligi misolida)

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-21

ANNOTATSIYA

Maqolada istiqloldan oldingi yillarda nashr etilgan 8-sinf adabiyot darsligi, unga kiritilgan mavzular ketma-ketligi, darslikda berilgan adiblarning hayoti va ijodi keying yillardagi adabiyot darsliklari bilan solishtirib tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mustaqillik, darslik, ijodkor, tarbiya, ilm-ma'rifat, namuna, ideal, komil inson, yetuklik, vatanparvarlik, aql-zakovat, halollik, mardlik, milliy g'oya,tarjimayi hol, hayotiylik, davr, ijtimoiy hayot, adabiyot va fan, barkamollik.

Амирдинова Зилола Дочь Амирдина
Самаркандский государственный университет, филологический факультет, кафедра узбекского языка и литературы, 1 курс магистра, Самарканд, Узбекистан
javlonbekamirdinov@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БИОГРАФИИ АВТОРА В УЧЕБНИКАХ ЛИТЕРАТУРЫ ДО ОБРЕТЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ

(Пример учебника литературы для 8 класса)

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется учебник по литературе для 8-х классов, изданный в годы до обретения независимости, последовательность включенных в него тем, жизнь и творчество авторов, приведенных в учебнике, в сравнении с учебниками по литературе последующих лет.

Ключевые слова: независимость, учебник, творчество, воспитание, знания, пример, идеал, совершенный человек, зрелость, патриотизм, интеллект, честность, отвага, национальная идея, биография, жизненная сила, период, общественная жизнь, литература и наука, совершенство.

Amirdinova Zilola Daughter of Amirdin
Samarkand State University, Faculty of Philology, Department of Uzbek Language and Literature, 1st year master's degree, Samarkand, Uzbekistan
javlonbekamirdinov@mail.ru

COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE AUTHOR'S BIOGRAPHY IN PRE-INDEPENDENCE LITERATURE TEXTBOOKS

(Example of 8th grade literature textbook)

ABSTRACT

The article analyzes the 8th grade literature textbook published in the pre-independence years, the sequence of topics included in it, the life and work of the writers given in the textbook in comparison with the literature textbooks of the following years.

Keywords: independence, textbook, creative, upbringing, knowledge, example, ideal, perfect man, maturity, patriotism, intelligence, honesty, courage, national idea, biography, vitality, period, social life, literature and science, perfection.

Adabiyot fan sifatida insoniyat yuksala boshlagandan buyon o'zining muhim o‘rniga ega bo‘lgan uzoq tarixga ega bo‘lgan fanlardan bo‘lib kelmoqda. Dunyoda mustahkam turishni maqsad qilgan har qanday xalq, avvalo, adabiyotiga e'tibor qaratadi. Chunki yosh avlodni tarbiyalashda, insonlarni ma'naviyatga chorlashda bu fanning o‘rni beqiyos. Prezidentimiz tomonidan ta'lim sohasiga eng dolzarb masala sifatida qaralayotgani ham, adabiyotning o‘rnini, uning dolzabligini yanada oshirdi.Yurtboshimizning quyidagi fikrlaridan ham ilm-fan va adabiyotning o‘rni naqadar yuqori ekanligini anglashimiz mumkin: “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellectual va ma'naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi,baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz.”

Yurtimiz mustaqillikga erishgach har jabhada bo‘lgani kabi ta'lim-tarbiya tizimida ham ko‘pgina tub burilishlar yuz berdi. Haqli ravishda bularning barchasi uchun shukrona keltirishimiz, yurtimizni yanada yuksaltirish uchun harakat qilishimiz zarur. Eng avval, ortga nazar tashlash, bosib o'tgan yo‘limizni sarhisob qilish barchamiz uchun foydali hamda kelajak uchun to‘g‘ri yo‘lni belgilashimizda dasturulamal bo‘lib xizmat qiladi.Buning uchun qiyoslash, har bir sohada zaruriy bilimlarni taqqoslash eng to‘g‘ri usul hisoblanadi. Jumladan, ta'lim tizimida ham shunday, avvalgi darsliklarni o‘rganib hozirgilari bilan qiyoslash, yutuq va kamchiliklarni aniqlash, yangi yaratiladigan darsliklar uchun zamin hozirlaydi. Darsdliklardan 8-sinf adabiyot darsligini tahlil qiladigan bo‘lsak, darslikning 1997, 2002, 2006, 2010, 2014, 2019-yillardagi tahririda, asosan, hammualliflarning o‘zgarganligi, annotatsiyaning tanlanganligi, ijodkorlarning faoliyati qanday yoritilganiga, badiiy asarlarning qay tartibda berilganiga, nazariy ma'lumotlarning qiyosiga e'tiborimizni qaratamiz. Ushbu darsliklarda darslikning annotatsiya qismi barcha yillarda o‘zgarishsiz berilyapti.Darslikning 1997-yilgi nashrida, birinchi kirish qismida “Davrning ijtimoiy muammolari va adabiyot” deya so‘z boshi berilyapti, 2002-yildagi darslikda esa “Davr, ijodkor va adabiyot:milliy g‘oya va badiiy adabiyot” deb so‘zboshi berilgan. 2006-yilgi darslikda tarixiy bosib o‘tgan yo‘limiz, Amir Temur, Alisher Navoiy, Maksim Gorkiy va bir qancha tarixiy shaxslar misolida hayot haqiqati va badiiy to‘qima haqida, shuningdek, bu shaxslarni misol qilib, xalq koriga yarash zarurligi ta'kidlanadi. Jumladan shunday so‘zlar keltiriladi: “Navoiy o‘z asarlari bilan turkiy til qaddini qanchalar yuksakka ko‘targanidan xabardorsiz. Xuddi shu singari bizning ona tilimiz “Kuntug‘mish” dostonida o‘nlab, Xorazmiy “Muhabbatnoma” sida yuzlab, Navoiy g‘azallarida yana minglab yangi qirralarini ko‘z-ko‘z qiladi, Gafur Gulom topib ishlatgan so‘zlarning hidi dimog‘ingizni qitiqlaydi. Demak, bugundan boshlab yana adabiyot atalmish ulkan xazinalar bog‘iga kirib boramiz” – deya o'quvchini adabiyot, milliylik tushunchalariga ko‘proq e'tibor berishga jalb qiladi. Darslikning 2010-yildagi nashrida ham xuddi shunday kirish qismi berilgan. Unda o‘quvchilarni sergaklikka, ogohlikka chorlovchi fikrlar berilgan. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning so‘zlari berilgan. Unda yozuvchining burchi haqida, yozishdan maqsadi haqida qarashlar berilgan. 2014-yildagi nashrida esa kirish qismi yuqoridagi kabi o‘zgarishsiz berilgan. Darsliknong 2019-yilgi nashrida ham mana shunday ma'lumotlar kirish qismi sifatida berilgan.

Darslikning 1997-yilgi nashrida dastlabki mavzu sifatida milliy dostonlarimizdan “Alpomish” dostoni berilgan. Dostonni berishdan maqsad, albatta, tariximizdan lavha keltirish, ajdodlarimizning qanday inson bo‘lganligini eslatish, milliy urf – odatlarga hurmat ruhini singdirish, eng avvalo, yosh avlodni milliyligini tanigan, o‘zligini anglagan shaxs bo‘lib yetishishlari ko‘zda tutilgan. Keyingi yillarda ya’ni 2002-yildagi nashrda darslikka bu dostonning o‘rniga “Kuntug‘mish” dostoni kiritilgan. Unda ham o‘ziga xos sifatlar o‘quvchiga namuna sifatida ko‘rsatilgan. Qahramonlarning yutuq kamchiliklari hayotiy voqealar asosida o‘quvchi hukmiga havola qilingan. Hozirgi darslikda ham “Kuntug‘miz” dostoni berilmoqda. “Alpomish” dostoni 9-sinf adabiyot darsligiga kiritilgan. Shuningdek, Anbar Otin mavzusi 1997-yilgi nashrda berilgan bo‘lib, bu mavzu 11-sinfga o‘tkazilgan. Darslik mundarijasi “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi”, “O‘zbek adabiyoti tarixidan”, “XX asr o‘zbek adabiyoti”, “Jahon xalqlari adabiyotidan” kabi bo‘limlardan iborat.

“O‘zbek adabiyoti” deb nomlangan 1997-yilgi 8-sinf adabiyot darsligida “Alpomish” dostonidan so‘ng Sayfi Saroyi hayoti va ijodi berilgan, lekin undan keyingi yillardagi nashrlarda bu ijodkor o‘rniga Yusuf Xos Hojib hayoti va ijodi kiritilgan. Keyingi 2019-yildagi adabiyot darsligida Yusuf Xos Hojib o‘rniga Lutfiy mavzusi kiritilgan. 2002-yildagi 8-sinf adabiyot darsligi Yusuf Xos Hojib faoliyati haqida ma’lumot berilgan. Ma’lumot quydagicha: “Asl ismi Yusuf bo’lgan shoir Bolosog‘unda tug‘ilgan” deb beriladi. Undan keying nashr – 2006-yildagi darslikdan “Yusuf Xos Hojib XI asrda yashab ijod etgan buyuk o‘zbek (turkiy xalqlar) shoiri hisoblanadi” deb ma’lumot berilgan. 2010-yildagi nashrida esa mana shu ma’lumotlar o‘zgarishsiz berilgan. Yusuf Xos Hojib hayoti va ijodi darslikning 2002-yildagi nashridan “Qutadg‘u bilig” dostoni haqida asosiy ma’lumotlar berilgan.

8-sinf adabiyot darsligining 2006 – 2010-yildagi nashrlarida Lutfiy mavzusidan keyin Alisher Navoiy hayoti va ijodi berilgan. Navoiy ijodi, faoliyati bu ikki yildagi nashrlarda o'zgarishsiz berilgan. Lekin 2002-yildagi nashrida farqlar sezilarli darajada katta. Masalan: “Mavlono Lutfiy bilan uchrashuvi va u yosh Alisherning:

Orazin yopqoch ko‘zindin sochilur har lahza yosh,
Bo‘ylakim paydo bo‘lur yulduz nihon bo‘lg‘och quyosh

matla’si (g‘azalning boshlang‘ich bayti) ga yuqori baho berib, shu vaqtga qadar yozgan 12 ming bayt sherini unga almashtirmoqqa rozi bo‘lgani Xondamirning “Makorim ul-axloq” (“Mukarram xulqlar”) asaridan ma’lum.” Bu ma’lumotlar o‘quvchiga bobomizning yoshligidanoq iste’dodli bo‘lganini, she’riyat bilan hamnafas bo‘lganini, yuksak qobilyatini dalillar asosida ko‘rsatadi. Ularni ham adabiyotga oshno bo‘lishga, kitobni ardoqlashga, she’riyatni qadrlashga, mana shunday buyuk insonlardan ibrat olishga undaydi. Yana shuningdek, bu darslikda Navoiy she’riyatini teranroq anglashga da’vat kuchli.

8-sinf adabiyot darsligining “O‘zbek adabiyoti” deb nomlangan 1997-yildagi nashrida Alisher Navoiy faoliyati, ijodi keng berilgan. Bundan so‘ng g‘azallari berilgan. Bular quyidagilar: “Qaro ko‘zum”, “Kecha kelgumdir debon”, “Meni men istagan”, “Shohning munglug‘ mushavvashlar bila” kabi g‘azallari mazmuni tarjima qilingan holda berilgan.

Qaro ko‘zum kelu mardumlig‘ emdi fan qilg‘il
Ko‘zum qarosida mardum kibi vatan qilg‘il.

Bu g‘azalning to‘liq tahlili darslikda sharhlash yo‘li bilan berilgan.

Alisher Navoiyning g‘azallaridan so’ng “Tarixi muluki Ajam” asaridagi “No‘shiravonul – odil hikoyati” berilgan bo’lib, undan keyin shu asardan olingan lug‘at so‘zlar keltirigan. Bu hikoyatda loqayd bo‘lmaslikka, o‘quvchilarni aql – zakovat bilan ish tutishga undash kuchli. Hikoya so’ngida quyidagi savollar beriladi: “Adolat deb nimani tushunasiz?, Amalni suii iste’mol qilmaydiga, balki amal mas’uliyatini saqlaydigan rahbarlarni shaxsan ayta olasizmi?” kabi savollar berish bilan o‘quvchini to‘g‘ri fikrlashga, hayotda halol yashashga undash seziladi. Undan keyin “Lison ut-tayr” asaridan “Ko‘rlar va fil hikoyati” berilgan. Hikoya tahlilda shunday fikrlar bor:

“Muallif bizga ikki yoqlamata’lim beradi: masalaning dunyoviy tomoni – kishi mukammal bilim olmog‘i kerak. Chala bilim olgan kishining tasvirdagi ko‘rlardan qanday farqi bo‘lsin? Masalaning diniy va tasavvufiy tomoni: Olloh oshig‘i xudo haqida to‘liq, har tomonlama ma’rifat hosil qilmog‘i zarur. Hikoyatning nechog‘li qiziqarliligi ko‘rinib turibdi. Ko‘rlar siymosida

chalamullalar nazarda tutilsa, asli hindistonlik donishmand siymosida ma'naviy barkamol odam gavdalantirilgandir. Maroqli hikoyatning axloqiy-ta'limiy ta'siri ham kattadir." Bu darslikda o'quvchilarni mukammal bilim olishga, hunar o'rganayotganda sinchkovlik bilan o'rganishga, har bir inson barkamol shaxs sifatida yuksalish uchun harakat qilish kerakligi obrazlar orqali ko'rsatilgan. Aynan Navoiyning ham maqsadi shu bo'lgan. Komil insonni tarbiyalash uchun, avvalo, uni ham aqlan, ham jismonan yetuklikka undash lozim bo'ladi. Bu darslikda ma'lumotlar to'liq holda berilgani uchun ham o'quvchida nisbatan kengroq tasavvur, tushuncha, bilim hosil qila oladi, ya'ni ko'zlangan maqsadga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. Toshkent-"O'zbekiston" - 2016-yil 14-bet
2. A.Kattabekov, V.Rahmonov. O'zbek adabiyoti 8-sinf uchun darslik – majmua Toshkent "O'qituvchi" 1997
3. A.Kattabekov, Q.Yo'ldoshev, H.Boltaboyev. Adabiyot 8-sinf uchun darslik - majmua Toshkent "O'qituvchi" 2002
4. S.Olim, S.Axmedov, R.Qo'chqorov. Adabiyot. 8-sinf uchun darslik majmua G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent - 2006

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Yuldasheva Dilafruz
Farg'ona Davlat Universiteti dotsenti
Topvoldiyeva Maftunaxon
Farg'ona Davlat Universiteti magistri.
e-mail: fotima_topvoldiyeva.99@mail.ru

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR BILAN LUG'AT ISHINI OLIB BORISH USULLARI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-22

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kuzatish faoliyatini to'g'ri tashkillash va lug'at boyligini oshirish to'g'risida tavsiyalar berilgan. Shuningdek, bolalar nutqini o'stirish tabiat bilan tanishtirish bilan bog'liqligi haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: kuzatish, lug'at ishi, nutq o'stirish, ijtimoiy hayot, tabiat, tevarak-atrof, analizator.

Юлдашева Дилафруз
доцент Ферганского
Государственного Университета
Топволдиева Мафтунахон
Магистр Ферганского
Государственного Университета.
e-mail: fotima_topvoldiyeva.99@mail.ru

СПОСОБЫ ВЫПОЛНЕНИЯ СЛОВАРНОЙ РАБОТЫ С ДОШКОЛЬНИКАМИ

АННОТАЦИЯ

В статье даны рекомендации по правильной организации наблюдательной деятельности и увеличению словарного запаса в дошкольных учреждениях. Также предполагалось, что развитие детской речи связано с знакомством с природой.

Ключевые слова: наблюдение, словарная работа, развитие речи, социальная жизнь, природа, окружающая среда, анализатор**.**

Yuldasheva Dilafruz
an associate professor
at Fergana State University
Topvoldiyeva Maftunahon
Master of Fergana State University.
e-mail: fotima_topvoldiyeva.99@mail.ru

WAYS TO WORK WITH VOCABULARY WITH PRESCHOOL CHILDREN

ABSTRACT

This article provides recommendations on how to properly organize observation activities in preschool organizations and increase vocabulary. It has also been suggested that the development of children's speech is related to the introduction to nature.

Keywords: observation, vocabulary work, speech development, social life, nature, environment, analyzer**.**

Ta’limning muhim uslublaridan biri bu kuzatishdir. Kuzatish o‘ziga xos bir faoliyat bo‘lib, u bolani borliq hayot bilan yaqindan tanishtiradi. Bola, odatda, eshitganlariga nisbatan ko‘rgan va kuzatganlarini uzoq vaqt yodida saqlaydi, ulardan ta’sirlanadi, estetik zavq oladi. Turli tuman ranglarga boy, go'zal va xush manzara tabiat bola didi, so‘z boyligi, nutqini o‘stirish manbaidir. Bolani atrofdagi go'zallikni ko‘ra bilishga, ranglarni idrok eta olishga, tovushlar ohangini tinglay bilishga, xushbo'y hidlarni payqay olishga o‘rgatish orqali uning fikr doirasi o‘stiriladi, nutqi rivojlantiriladi. Bolada tevarak-atrofdan olgan taassurotlarini so’z bilan ifodalash xususiyatlarini tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Bola tevarak-atrof va ijtimoiy hayot hodisalarini, kishilar mehnatini kuzatar ekan, ularni ifoda etish uchun yangi-yangi so'z va iboralarni o'rgana boshlaydi. Eng muhimi, bola o‘zi yashab turgan joydagi o'simlik, hayvon, ijtimoiy hayot, buyumlar bilan yaqindan tanishadi. Bolalarda kuzatish faoliyatining juda yoshligidan paydo bo'lishi haqida pedagog olim D.N.Gonobolin shunday degan edi: „Kuzatish idrokning o'ziga xos xususiyatlarga ega bo’lgan turlaridan biridir. Tashqi dunyo ob’yektlarini idrok etishning mukammalligi faqat sezgilar (ko‘rish, eshitish va boshqalar)ning o'tkirligigagina emas, balki hodisalarni tahlil qila bilish, narsalarning belgilarini farq qilish, ular o‘rtasidagi bog’lanishlarni aniqlash, bilib olish va shu kabilarga bog‘liqdir‘‘. Bolalarni yangi ob’yekt bilan tanishtirishning asosiy maqsadi shu ob’yektdagi yangilikni bilib olishga, uning belgilari, xususiyatlari haqida tushunchaga ega bo’lishga hamda atrof-muhit bilan bog‘liqligini aniqlashga yordam berishdan iboratdir. Kuzatish jarayonida turli analizatorlar (ko'ruv, eshituv, ta'm bilish. teri) faollashadi, bolalarning ayrim sezgilari so‘z bilan (achchiq, taxir, issiq, sovuq, g‘adir-budur, silliq, qizil, sariq, ko’k va h.k.) ifodalanadi.

Nutq o‘stirish uslubiyotining asoschisi, mashhur pedagog I.Tixeyeva kuzatishning ta'lim jarayonidagi ahamiyatiga yuqori baho berib, shunday degan edi: „...Voqelikni kuzatish har qanday bilimga ega bo’lishning negizidir. Kuzatishdan ko‘zlanadigan muhim maqsad bolalarga tevarak-atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilishga va idrok qilinayotgan narsani so‘z bilan ifodalashga yordam berishdir“. Idrok bolaning tafakkur faoliyati bilan bog’liqdir: ya’ni ob’yekt haqida fikr vujudga keladi, muhim belgilari sanab o‘tiladi, ob’yekt boshqa ob’yekt bilan taqqoslanadi. Kuzatish jarayoni tarbiyachining va bolalarning nutqiy muloqotlari asosida olib boriladi, idrok qilinayotgan muhim tomonlari esa so‘z bilan ifodalanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotining eng muhim vazifasi:

1) bolalarda kuzatuvchanlik qobiliyatini o‘stirish;
2) amaliy tajribalarni orttirish;
3) nutq ko‘nikmalarini hosil qilish uchun o'z his-tuyg'ularidan foydalanishga o‘rgatish.

Bolalarda kuzatuvchanlik qobiliyati ularni tevarak-atrofdagi olam bilan tashkiliy tarzda tanishtirish yo‘li bilan o'stiriladi. Bolalarning bilim doirasini kengaytirish, nutqini o‘stirish va lug‘at ustida ishlashida tevarak-atrofdan foydalanishning ikki usuli mavjud:

1.Buyumlarni o'rganiladigan material sifatida bolalarga yaqinroqdan ko‘rsatish. Bularga turmushda ishlatiladigan buyumlar, idish-tovoqlar, kiyim-kechak, poyabzal, o'yinchoqlar, tabiatdan gullar, novdalar, mevalar, sabzavotlar, obyektlar, uy hayvonlari va parrandalar, qushlar, baliqlar va boshqalar kiradi. Bunday kuzatish maktabgacha ta’lim tashmilotining o'zida o‘tkaziladi. Bolalarni obyektga yoki buyumga yaqinlashtirish jarayonida quyidagilarga e`tibor beriladi.

Bularga maktabgacha ta’lim tashkilotining o'zida bevosita kuzatish imkoniyati bo‘lmagan ob’yektlar yoki buyumlar (qurilishlar, do‘konlar, pochta, paxta dalasi, transport vositalari va boshqalar) kiradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish eng yaqin joydan, ya’ni guruh xonalari (uyqu xonasi, yuvinish xonasi va hokazolar), ulardagi buyumlar,

o‘yinchoqlar, tabiat burchagi, guruh maydonchasi va hokazolar bilan tanishtirishdan boshlanadi. Bunday kuzatishlar ma'lum bir maqsadni, ya'ni o‘z guruh xonasi, undagi jihozlar va buyumlar, maktabgacha ta’lim tashkloti binosi, undagi xonalarning, guruh maydonchalarining joylashishi haqidagi, tevarak-atrofdagi buyumlar, maktabgacha ta’lim tashkilotidagi xizmatchilarning mehnati haqidagi bolalarning bilimlarini aniqlash va kengaytirish, lug‘atini boyitish va faollashtirishdan iboratdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotining o'zida, guruh xonasida tashkil etiladigan bunday kuzatish mashg'ulotlari Y.I.Tixeyevaning ta'biricha „mahalliy sayohat“ deb yuritiladi. Bunday kuzatish, ko'zdan kechirish mashg‘ulotlari maktabgacha ta’lim tashkilotining hamma guruhlarida o'tkaziladi. Tarbiyachi kuzatish mashg'ulotini o'tkazishga tayyorlanar ekan, u tevarak-atrof bilan va ijtimoiy hayot hodisalari bilan tanishtirish bo'yicha bitta mashg'ulot o‘tkazishga tayyorlanar ekan, u mashg‘ulot uchun zarur bo‘lgan ma'lumot hajmini, shuningdek, kuzatish jarayonida bolalarning bilishlari va o‘zlashtirishlari lozim bo’lgan so‘zlarni tanlaydi. Mashg'ulotning rejasini tuzishda kuzatish jarayonida foydalaniladigan, bolalar uchun yangi va qiyin bo’lgan so‘zlarni belgilab qo‘yadi. Masalan: kichik guruhda guruh xonasi, yechinish xonasi va hokazolar bilan tanishtirilganda bolalarga dahliz, shkaf shkaf tokchasi, o'ngda, chapda, ilmoq, oyoq kiyimi, ust kiyimi, ilinadi va hokazo so'zlar aytiladi, faollashtiriladi, mustahkamlanadi. Shuningdek, o’z guruh xonalari maktabgacha ta’lim tashkiloti binosining qayerida joylashganligini bilib olishga o'rgatiladi. Shu tariqa maktabgacha ta’lim tashkiloti yer maydoni, undagi barcha binolar: oshxona, kirxona, qorovul xonasi, hamshira, mudira xonasi va musiqaxonalari, gulzor, bog’ va boshqalar tanishtirilib, kuzatishlar tashkil etiladi. Kuzatish ob’yekti va uning mazmuni kichik guruhdan katta guruhga o'tganda murakkablashib boradi. Bolalar bilan tashkil etiladigan bunday kuzatish mashg'ulotlari bolalarning bilim doirasini kengaytirish va lug'atini boyitish bilan birga, ularda yuksak axloqiy sifatlarni ham tarbiyalaydi. Masalan , bolalarni maktabgacha ta’lim tashkiloti binolari bilan tanishtirayotganda, ularning e'tiborlari xonalarning tozaligiga jalb qilinib, ularda enaganing mehnatiga nisbatan hurmat hissi tarbiyalanadi; qishki ust kiyimlar ko‘zdan kechirilayotganda ular uchun chiroyli, issiq kiyimlar tikkan ustalar va ularning mehnatini qadrlash hissi tarbiyalanadi. Shuning uchun mashg'ulotning dastur maqsadida lug‘at ishdan tashqari kishilarning mehnatiga hurmat (kattalar mehnatini kuzatishda), tabiatga muhabbat (hayvon yoki o‘simliklarni kuzatishda), buyumlarga nisbatan ehtiyotkorlik (buyumlar bilan tanishtirishda) munosabatlari va hokazolarni tarbiyalash ko‘rsatiladi.

Xulosa o’rnida aytganda, Kuzatish mashg‘ulotlarining boshlanishi muhim bosqich bo’lib, butun mashg‘ulot jarayoniga ko’p tomondan bog‘liq bo'ladi. Shuning uchun bolalarda kuzatiladigan buyumga qiziqish uyg'otish maqsadida mashg‘ulotni qiziqarli qilib tashkil etish kerak. Buning uchun turli usullardan foydalaniladi. Mashg’ulotni muqaddima suhbatidan, ya'ni mavzu mazmuniga taalluqli bo'lgan bir qancha savollar berishdan boshlash mumkin. Masalan: katta guruhda qishki kiyimlarni ko'zdan kechirishdan avval mashg‘ulotni quyidagi savollar bilan boshlash mumkin: „Hozir yilning qaysi fasli? Bu faslda tabiat qanday ko’rinishda bo’ladi? Odamlar qanday kiyinishgan? Nima uchun hamma issiq kiyinib olgan?" kabilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Qodirova F.R., Toshpo’latova Sh.Q., Qayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. “Tafakkur”nashriyoti.2019. – {108 b.}.
2. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o’qitish metodikasi. “O’zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg’armasi” nashriyoti. 2006. – {68 b.}.
3. Babayeva D.R. Nutq o’stirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent 2018. – {127, 128, 129 b.}.
4. Hasanboyeva O., Jabborova X., Nodirova Z., Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. “Cho’lpon” NMIU 2016. {29, 31b.}.

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

A. Abdullaeva
Farg'ona davlat universiteti
Psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi

YOSHLARNI OILAVIY XAYOTGA TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK METODLARNING O'RNI (QIZ BOLALAR MISOLIDA)

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-23

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada xalqimiz oilada yoshlar tarbiyasini tashkil etish borasida asriy tajribaga ega ekanligi , sharqona odob - axloq, xayo - ibo, pokizalik xissi bilan yo'g'rilgan pand - nasixatlar, mutafakkirlarning qarashlari, ilmiy - nazariy va amaliy ahamiyati haqida atroflicha fikrlar berilgan.
Kalit so'zlar. Muxabbat, vatanparvarlik, nikoh, muammo, aqliy xujum, klaster, vaziyat, metod, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-huquqiy, balog'at, biologik, fiziologik.

А. Абдуллаева
Ферганский Государственный
Университет старший преподаватель

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ПОДГОТОВКЕ МОЛОДЕЖИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ (НА ПРИМЕРЕ ДЕВУШЕК)

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно рассказывается о многовековом опыте нашего народа в организации воспитания молодежи в семье , восточных нравах, нравоучениях, проникнутых чувством чистоты, взглядах мыслителей, их научно - теоретическом и практическом значении.
Ключевые слова. Любовь, патриотизм, брак, проблема, мозговой штурм, кластер, ситуация, метод, духовно-нравственный, социально-правовой, половое созревание, биологический, физиологический

A. Abdullaeva
Senior Teacher, Department of Psychology
Fergana State University, Uzbekistan

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL METHODS IN PREPARING YOUNG PEOPLE FOR FAMILY LIFE (ON THE EXAMPLE OF GIRLS)

ABSTRACT

In this article, the people of our country have centuries - old experience in the organization of the education of young people in the family, the views of thinkers, the scientific - theoretical and practical significance of the band - nasihats, permeated with sharqana manners, modesty, purity are given in detail.

Keywords: Correspondence, patriotism, marriage, problem, mental attack, cluster, situation, method, moral-moral, social-legal, maturity, biological, physiologic.

Vatanga muhabbat, iymon, e'tiqod, mas'uliyat, vatanparvarlik, insonparvarlik, ilmga ishtiyoq va madaniyat ko'nikmalari shakllanadi. SHu ma'noda, oila-haqiqiy ma'naviyat o'chog'i, tarbiya omili muhitidir. Respublika Birinchi Prezidenti I.A.Karimov oilaning tub mohiyati haqida "Oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan muqaddas urf-odatlarmizni saqlaydigan, shu bilan birga kelajak naslllar qanday inson bo'lib yetishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'i ekanini tan olishimiz darkor" deb ta'kidlagan edi. Mustahkam oilani yaratish va takomillashtirish, oilaviy munosabatlar madaniyatini shakllantirish orqali respublikamizda yuz berayotgan islohotlarda faol qatnasha oladigan inson shaxsini tarbiyalash mumkin.

Hukumatimizning oila mustahkamligini ta'minlash, uning ijtimoiy funktsiyalarini amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirish, ayniqsa, oilaning farzandlar tarbiyalashdagi nufuzini oshirishga ko'maklashish hamda yosh er-xotinlarning moddiy hamda maishiy shart-sharoitlarini yaxshilash borasidagi aniq dasturiy tadbirlari mamlakatimizda oila va nikoh munosabatlarining qadriyat sifatida e'tirof etilishini ta'minlamoqda. Oilaning jamiyat ma'naviyatining poklanishidagi ahamiyati buyuk bo'lib, u asosiy tarbiya o'choqlaridan hisoblanadi. Zero, davlatimiz Birinchi rahbari Islom Karimov yozganlaridek «Oila sog'lom ekan jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan-mamlakat barqarordir».

Jamiyat taraqqiyotining xozirgi holati oila oldiga o'ziga xos yangi ijtimoiy vazifalarni qo'ymoqda. Fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish munosabatlari, odamlarning o'zaro muloqot, munosabatlar doirasi inson ruhiyatida hissiy emotsional o'zgarishlarni vujudga keltirmoqda va bular oilaviy hayot xarakteriga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Oilani qadriyat sifatida tavsiflash va uning jamiyat hayotidagi nufuzini ta'kidlash bilan birgalikda uni mustahkamlovchi omillarning rolini o'rganish, jumladan, rasman ruxsat etilgan nikoh yoshining yoshlar oilaviy hayotga tayyorligiga, ularning o'z oilaviy hayotiga ishonch, o'zaro murakaab munosabatlarga tayyor bo'lishini ta'minlovchi ijtimoiy psixologik fazilatlarga ega bo'lishiga e'tibor berish va ushbu omillarni ilmiy nuqtai nazardan o'rganish katta ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb masaladir.

Alohida ta'kidlash o'rinliki, oxirgi yillarda oila, nikoh hamda er-xotin munosabatlari muammosi olimlar tomonidan har tomonlama o'rganilib kelinmoqda. Oila muammosi fundamental va amaliy tadqiqotlarning predmeti sifatida turli yo'nalish mutaxassislarini izlanishga jalb etmoqda, jumladan, psixolog, sotsiolog, demograf, jurnalist, iqtisodchi olimlar keyingi vaqtda erta qurilgan nikohlar yoki uning aksi katta yoshlilar o'rtasidagi nikohlar sonining ortib borayotganligini ta'kidlab o'tmoqdalar. Mazkur davrlarda oilada muloqot jarayoning psixologik tomonlariga nikoh yoshi ta'sirining yetarli o'rganilmaganligi mavzuning dolzarbligini ta'minlaydi.

Xalqimiz oilada yoshlar tarbiyasini tashkil etish borasida asriy tajribaga ega. Mazkur tajriba mazmuni sharqona odob - axloq, xayo - ibo, pokizalik xissi bilan yo'g'rilgan pand - nasixatlar, mutafakkirlarning qarashlari, ilmiy - nazariy va amaliy g'oyalardan tashkil topgan. Uzoq yillar davomida oilaviy munosabatlarni yo'lga qo'yishda ana shu tajribaga tayanib ish ko'rildi. Ilm-fan, texnika va texnologiya taraqqiyotining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi oilada qizlar tarbiyasini tashkil etish ishi mazmuniga nisbatan yangidan-yangi talablarni qo'ymoqda. Zero, yoshlarning ijtimoiy mavqieni oshirish, ularning ijtimoiy faolligini ta'minlash, tafakkur doirasi va dunyoqarashini kengaytirish muammolari ijtimoiy munosabatlarning chuqurlashuvi va murakkablashuvi sharoitida har qachongidan ham dolzarb ahamiyatga ega. Manfaatlar to'qnashuvi, bashariyatning ma'naviy-axloqiy me'yorlarga nisbatan ziddiyatli yondoshuvi, axborotlarning tezkor almashuvi sharoitida oila tarbiyasini yo'lga qo'yishda samaradorlikka erishish, yoshlarda erkin, mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantirish milliy o'zlikni saqlab qolish, barkamol avlod tarbiyasini yo'lga qo'yish, oila mustahkamlligini ta'minlash, uning farovonligini oshirish, oilada sog'lom ma'naviy muhitni qaror toptirishning eng muhim omillaridan biridir.Mustahkam oilalarni shakllantirishning eng muhim shartlaridan biri bu yoshlar, xususan, qizlarni oila qurish, mustaqil oilaviy hayotni tashkil etish, oilada sog'lom ruxiy muhitni qaror toptirish, farzandlar

tarbiyasini samarali tashkil etish jarayoniga muvaffaqiyatli tayyorlashdir. Mazkur jarayonning moxiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

birinchidan, yoshlarda nikox hamda oilaviy hayot, shuningdek, ikki jins o'rtasidagi munosabatlar moxiyati borasida to'g'ri tushunchalar hosil bo'ladi;

ikkinchidan, ularni nikox hamda oilaviy hayotni tashkil etish jarayoniga ruxiy jihatdan tayyorlaydi;

uchinchidan, yoshlarda nikoxga kirishish hamda oilaviy hayotni tashkil etish (oila a'zolari o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish, oila a'zolari (qaynota, qaynona, qaynsingil va qaynog'alar) bilan muloqotni yo'lga qo'yish, oila xo'jaligini boshqarish, pazandalik hamda bichish - tikish ishlarini yuritish, biologik qovushish, farzandlar tarbiyasini olib borish va xokazo jarayonlarni tashkil etish borasida amaliy ko'nikma hamda malakalarni shakllantiradi. Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash murakkab pedagogik jarayon sanalib, mazkur jarayonning samarali tashkil etilishi bu boradagi muayyan kamchilik va muammolarning bartaraf etilishi bilan belgilanadi. Tadqiqot muammosi doirasida tashkil etilgan tajriba sinov ishlari jarayonida ushbu omillarga tayanib ish ko'rildi. Tajriba sinov ishlarini olib borish chog'ida biz qizlarni oila sharoitida mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash oila tarbiyasining asos bo'lishi lozim degan xulosaga keldik. Zero, qizlarda dastlabki ma'naviy axloqiy sifatlar, mehnat hamda o'qish faoliyatini tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarning shakllanishi ularni mustaqil hayotga tayyorlash jarayoni uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Qizlarni oila sharoitida mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida yuqorida qayd etilgan shakllarda tashkil etilgan faoliyat samaradorligini mazkur jarayonda qo'llanilgan quyidagi metodlar ta'minlaydi:

Muammoli vaziyat metodi - o'smir qizlar tomonidan ular e'tiboriga xavola etilgan oilaviy-hayotiy vaziyatlar (xususan, qaynona va kelin o'rtasida yuzaga kelgan muammoning oldini olish, farzandning otasi tomonidan inkor etilgan buyumni sotib olishga bo'lgan ishtiyoqning so'nishi yoki buning oqibatida uning harakterida yuzaga kelgan qaysarlik, atrofdagilarga nafrat bilan qarash tuyg'usini bartaraf etish, oilaviy byudjetning ko'tarmaganligi bois qizni tug'ilgan kunini dugonalari bilan o'tkaza olmaslikka tayyorlash va xokazo vaziyatlarni taxlil qilish hamda ularning yechimini topishga asoslangan metod.

Aqliy xujum metodi - oilaviy turmushga oid muammolarni xal etishda respondentlar tomonidan bildirilgan mustaqil fikr va muloxazalarni o'zaro umumlashtirib, ular asosida ma'lum, yagona yechimga kelishni ta'minlovchi metod.

Klaster metodi - yaxlit xolda olingan oilaviy hayot yoki uning ma'lum yo'nalishi (masalan, oila byudjetini yaratish, ota-onalar va farzandlarning bir-birlari oldidagi xuquqiy majburiyatlarini klaster (asosiy tushuncha)lar yordamida ifodalash asosida o'smir qizlarda ular borasidagi umumiy tushunchalarni xosil qilishga yo'naltirilgan metod.

Rolli o'yin metodi – o'smir qizlar tomonidan hayotiy vaziyatlarning turli shart-sharoitlarini saxnalashtirish asosida ko'rsatib beruvchi metod bo'lib, muayyan rollarni ijro etish jarayonida ularda oilaviy hayot borasidagi ma'lum ko'nikmalar shakllanadi.

Qizlarni oila sharoitida mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashga yo'naltirilgan faoliyat jarayonida pedagogik ta'sir vositalarining kuchiga murojaat etilishi maqsadga muvofiqdir. Tadqiqot muammosi doirasida olib borilgan tajriba sinov ishlarini tashkil etish chog'ida pedagogik ta'sir ko'rsatishning quyidagi vositalari samarali ekanligi aniqlandi:

1. Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash maqsadida olib borilgan ta'lim va tarbiya. Ma'lum maqsadga yo'naltirilgan (mazkur o'rinda qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash) ta'lim va tarbiya ishlarini olib borish asosida qizlarda oilaviy hayotni tashkil etish borasidagi nazariy bilim hamda amaliy ko'nikma va malakalar shakllantiriladi.

2. Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar va ularda ilgari surilgan g'oyalardan foydalanish. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar va ularda ilgari surilgan g'oyalar qizlarda oilaviy hayotni tashkil etish, oila a'zolari o'rtasida muloqot munosabatlarni olib borish chog'ida o'zbekona urf odatlar (kattalarga xurmatda, kichiklarga izzatda bo'lish, mexmonlarga xurmat ko'rsatish, xovli, uy joylarni ozoda tutish, oila sirlarini oshkor etmaslik, oilaviy

masala yoki muammolarni qarindosh urug'lar bilan maslaxatlashib xal etish, oilaviy tadbirlarni ko'pchilik ishtirokida o'tkazish va xokazolar), xayoli, iboli, samimiy, kamtarin va mehnatsevar bo'lish, farzandlar tarbiyasini olib borishda milliylikka e'tibor berish borasida ma'lum bilim hamda ko'nikmalarning shakllanishiga zamin xozirlaydi.

3. Milliy madaniy meros namunalari (xalq og'zaki ijodi, xalq pedagogikasi, adabiyot, san'at, ilm fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari) asosida qizlarda oilaviy hayotni tashkil etish, mustahkaml oilani barpo etish, oilada sog'lom ruxiy muhitni qaror toptirish borasidagi tushunchalar shakllanadi.

4. Ommaviy axborot vositalari saxifalari orqali berilayotgan materiallar qizlarga mustaqil oilaviy hayotni tashkil etish, oila tinchligi va farovonligining garovi bo'lgan omillarni yaratish, oila xo'jaligini boshqarish, oila byudjetini xosil qilish, undan oqilona, maqsadga muvofiq foydalanish, oila a'zolari o'rtasida muayyan munosabatlarni tashkil etish, shaxsiy gigiyena hamda oila a'zolarining salomatligini saqlash, er xotin munosabatlari mazmuni, pazandalik va tikish bichish sirlarini o'zlashtirish, farzandlar tarbiyasini olib borish to'g'risidagi bilimlarni berish yoki bu borada orttirilgan bilimlarni mustahkamllash bilan birga, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda boyitishga yordam beradi.

5. Ota-onalar (yoki oilaning boshqa a'zolari,xususan, keksa avlod vakillari) tomonidan ko'rsatilayotgan shaxsiy namuna qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Zero, qizlar shaxsiy hayotiy tajribani, eng avvalo, ota ona, buva buvi, aka uka, opa singil, qarindosh urug', qo'ni qo'shni, pedagoglar, shuningdek, do'stlar, xullas, ular bilan o'zaro ijtimoiy aloqada bo'luvchi kishilarning xatti harakatlari, yurish turishlari, muomala odobi, ma'naviy axloqiy qiyofasi orqali o'zlashtiradilar.

6. Oila sharoitida qizlar bilan bo'ladigan muloqot jarayonida ibratli oilalar yoki katta hayotiy tajriba, ma'naviy axloqiy dunyoqarashga ega bo'lgan kishilar hayoti va faoliyatidan misollar keltirish qizlarda ulardan namuna, o'rnak olish tuyg'usini uyg'otadi, ularning ibratli jihatlarini o'zlashtirishga nisbatan rag'batni kuchaytiradi. Bu o'rinda o'smir yoki o'spirin qizlarda balog'at davrida ko'zga tashlanuvchi o'zlari uchun hayotiy idealni tanlashga nisbatan yuzaga kelgan istakka tayanib ish ko'rish oila sharoitida qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashga yo'naltirilgan faoliyat samaradorligini ta'minlaydi.

7. Oila sharoitida qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida so'z (nutq) kuchiga tayangan xolda faoliyat yuritish kutilgan natijalarni berishga xizmat qiladi. Zero, so'z (nutq) yordamida qizlarga muayyan masalalar yo'zasidan ma'lumotlar berish, ularning bilimlarini shakllantirish va oshirib borish, ular tomonidan amalga oshirilgan xatti harakatlarning to'g'ri yoki noto'g'riligi xaqida fikr bildirish, rag'batlantirish, ularda mustaqil fikrlash qobiliyatini yuzaga keltirish, muayyan voqyea hamda xodisalarga nisbatan shaxsiy yondoshuvni qaror toptirishga undash imkoniyati yuzaga keladi.

8. Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash chog'ida moddiy ashyolar hamda ularning qadriyatdorlik xususiyatlaridan foydalanish ham maqsadga muvofiqdir. Masalan, buva hamda buvi, ota yoki ona, shuningdek, oilaning boshqa a'zolariga tegishli bo'lgan buyum va yodgorliklar qizlar tomonidan oila an'analariga nisbatan xurmat bilan munosabatda bo'lish, oila muqaddasligi, uning sha'ni, obro'si uchun kurashish oilaning har bir a'zosi uchun sharafli burch ekanligini chuqur anglab yetilishiga olib keladi.

Bizga ma'lumki, hozirda mamlakatimizda yoshlarga, ularning ilm olish va kasb-xunar egasi bo'lishiga katta e'tibor berilmoqda. Lekin bularning o'zi yoshlarning kelgusi hayotlarining farovon bo'lishligi uchun yetarli emas, balki ularga oilaviy hayot saboqlaridan ham ma'lumotlar berishga to'g'ri keladi. Chunki mustahkam oiladagina farzandlarga xoxlagancha yashashi uchun imkon yaratiladi.

Ko'zatishlardan ma'lum bo'ladiki, oila qurgan ayrim yoshlarning oilaviy hayotga tayyor emasliklari, o'zaro munosabatlarida kelishmovchilik, bir-birini hurmat qilmaslik, jiddiy mas'uliyat hissining yetishmasligi, yengil-yelpi hayot kechirishga o'rganib qolish, turli fiziologik va psixologik xususiyatlarini yaxshi bilmaslik xolatlari ko'rinadi. Demak, yoshlarni oila munosabatlariga psixologik tayyorlashda ushbu jihatlarga e'tiborni qaratish zarurati yuzaga keladi:

1. O'quv yurtlarida yoshlarga fanlarini o'qitish bilan barobarida, o'zaro munosabatlarda ahloqiy munosabatlarni to'g'ri shakllantirish va to'g'ri yo'lga qo'yishni o'rgatish;

2. Ularga yuksak insoniy his tuyg'ularni anglash va qadrlashni o'rgatish;

3. Yoshlarda ijtimoiy, huquqiy, biologik, ma'naviy jihatdan bilimdon bo'lishlariga oid ilmiy tushunchalar va haqqoniy tasavvurlarni hosil qilish;

4. Yigit va qizlarni jismoniy baquvvat, sog'lom, yuqori madaniyatli, barqaror qadriyatli, xulq-atvorli, irodali shaxs sifatida shakllanishiga yordam berish;

5. Oilaning yuksak qadriyat ekanligini anglashga, oilada o'zaro burchni yuqori qadrlashga o'rgatish.

Sog'lom oila vujudga kelishi uchun, eng avvalo, jamiyat va davlat qayg'urishi, shunga zamin yaratib berishi lozim. Shundagina mustahkam oila dunyoga keladi. Oila sog'lom bo'lsa, jamiyat sog'lom, mamlakat qudratli, yurt tinch-osoyishta bo'ladi.

Hozirgi kunda oilaning muqaddasligi hamda nikoh mas'uliyati bo'yicha turmush qurayotgan yoshlarning bilim va tushunchalarini boyitishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, oila qurish har bir inson hayotida ulkan hodisa ekanligi, bu masala shaxsiy, xususiy doiradan chiqib, ijtimoiy ahamiyat kasb etishi tushuntirilayapti. Ikkinchidan, voyaga yetayotgan o'smirlar, avvalo, qizlarimiz ongida oila mas'uliyati, ularni turmush qurishga tayyorlash bo'yicha muayyan ishlar olib borilmoqda. Uchinchidan, yosh oilalarning huquqiy savodxonligini tubdan yaxshilash, oilada bolaning qonuniy huquq va manfaatlari himoyasi bo'yicha tadbirlar tashkil qilinmoqda. Chunonchi, davra suhbatlari, seminarlarda mutaxassislar yordamida oila qurishning ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-huquqiy jihatlari, balog'at yoshi bilan bog'liq biologik, fiziologik o'zgarishlar hamda bu davrda nimalarga e'tibor berish lozimligi, qarindosh-urug'chilik asosida oila qurishning zararli oqibatlari, qolaversa, sanitariya, shaxsiy gigiyena masalalari batafsil tushuntirib berilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev SH.M. «Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz».- T.: «O'zbekiston»-2016 yil.
2. Mirziyoev SH.M. «Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz».- T.: «O'zbekiston»-2017 yil.
3. Mirziyoev SH.M. «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak».- T.: «O'zbekiston»-2017 yil.
4. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi // Tuzuvchilar: SH. Qurbonov, H. Saidov, R.Ahliddinov. – T.: SHarq NMAK. 1999. – 148 b.
5. Djukhonova Noxida Hayotjonovna Ethnopsychological Features Of The Preparation Of Student Girls For Family Life. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal https://saarj.com

MUALLIM
УЧИТЕЛЬ
TEACHER

Rajabova Gulyora Sanjarovna
Samarqand davlat universiteti 1-kurs magistratura talabasi,
Samarqand viloyati, Samarqand shahri, O`zbekiston

"KUNTUG`MISH" DOSTONIDAGI OMONIMLAR SEMANTIKASI

http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2021-6-24

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xalqimizning eng qadimiy hayotbaxsh ma'naviy qadriyatlaridan biri hisoblangan dostonchilik, o`zbek xalq baxshilari repertuarida alohida o`rin tutgan "Kuntug`mish" dostoni haqida bayon qilinadi. Bundan tashqari, ushbu maqolamizda shakldosh so`zlar haqida hamda ''Kuntug`mish'' dostoni leksikasidagi shakldosh so`zlarning qo`llanishi va ma'nolari haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so`zlar: omonimlar, leksik-stilistik, baxshichilik, leksik tahlil.

Раджабова Гулёра Санжаровна
Магистрант 1 курса Самаркандского государственного университета,
Самаркандская область, город Самарканд, Узбекистан

СЕМАНТИКА ОМОНИМОВ В ЭПОС ''КУНТУГМИШ''

АННОТАЦИЯ

В статье рассказывается об эпосе '' Кунтуғмыш'', который являетса одной из древнейших духовных ценностей нашего народа, занимающей осовое место в репертуаре узбекских народных певцов. Кроме того, в этой сатье обсуждаются суффиксы, а также их использование и значение в лексиконе эпос ''Кунтугмиш''.

Ключевые слова: омонимы, лексико-стилистический, лексический анализ.

Rajabova Gulyora Sanjarovna
1st year master's student of Samarkand State University,
Samarkand region, Samarkand city, Uzbekistan

THE SEMANTICS OF HOMONYMUS IN THE EPIC ''KUNTUGMISH''

ABSTRACT

This article tells about the epic ''Kuntugmish'' , which is one of the most ancient spiritual values of our people, a special plase in the repertoire of Uzbek folk singers. In addition, this article discusses the suffixes and the use and meaning of suffixes in the exicon of the epic ''Kuntugmish''

Keywords: homonyms, lexical-stylistic, baxshichilik, lexical analysis.

O`zbek xalq og`zaki badiiy ijodining janrlar tarkibi g`oyat rang-barang bo`lib, ana shu muhtasham badiiy qadriyatlar tizimida dostonlar juda muhim o`rin tutadi. Xalqimizning qadimiy tarixi , milliy o`ziga xosligi, turmush tarzi, orzu-istaklarini betakror tarzda ifoda etgan dostonlar o`zining jonli ijro holatini bugungi kunga qadar saqlab kelayotganligi ham nomoddiy madaniy merosining bu na'munalari ma'naviy hayotimizda nechog`lik muhim rol egallaganligidan dalolat beradi. Bugungi kunda mamlakatimizda xalqimizning folklor an'analarini rivojlantirish, jumladan, baxshichilik san'atini saqlab qolish va taraqqiy ettirishga alohida e'tibor berilmoqda. Ayniqsa, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning tashabbuslari bilan Termiz shahrida baxshi- shoirlarning birinchi xalqaro festivali o`tkazilganligi, mamlakatimiz rahbarining 2019-yil 14-maydagi ПҚ-4320-sonli ''Baxshichilik san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risidagi'', 2021-yil 10-apreldagi ПҚ-5070-son «II Xalqaro baxshichilik san'ati festivaliga tayyorgarlik ko`rish va baxshichilik san'atini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga doir qo`shimcha chora-tadbirlarlar to`g`risida»gi qarorlari asrlar mobaynida xalqimizga juda katta ma'naviy quvvat berib kelgan dostonchilik an'analarini keng ko`lamda rivojlantirishning keng imkoniyatlarini ochdi. Xususan, «O`zbek xalq ijodi yodgorliklari»ning 100 jildligini nashr etish yo`lga qo`yilishi va bu loyihaning amalga oshishi, shubhasiz, mamlakatimiz ma'naviy hayotida ulkan voqea bo`ladi.

Xalqimizning eng qadimiy hayotbaxsh ma'naviy qadriyatlaridan biri folklor namunalaridir. Biz folklor san'ati orqali o`tmishimizdan, milliy va ma'naviy qadriyatlarimiz, madaniyatimizdan boxabar bo`lamiz. Ayniqsa, xalq dostonlari o`zining boy leksikasi bilan alohida ahamiyat kasb etadi, ular tilida juda katta til boyligi mujassam. Jumladan, Ergash Jumanbulbul o`g`lining ''Kuntug`mish'' dostoni tili xalq tiliga juda yaqin turadi. Doston tilini leksik jihatdan tahlil qilish esa tilshunoslikdagi asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan, ushbu maqolada Ergash Jumanbulbul o`g`lining ''Kuntug`mish'' dostoni leksikasida qo`llangan omonimlarning leksik-sitlistik xususiyatlariga qisqacha to`xtalib o`tamiz.

Ma'lumki, o`zbek xalq baxshilari repertuarida alohida o`rin tutgan "Kuntug`mish" dostonining o`ziga xos variantlari Ergash Jumanbulbul o`g`li, Nurmon Abduvoy o`g`li, Bekmurod Jo`raboy o`g`li, Islom shoir Nazar o`g`li, Zohir shoir Qo`chqor o`g`li, Qodir baxshi Rahimov kabi baxshilar ijrosida yozib olingan bo`lib, ularning badiiy jihatdan mukammal namunalari «O`zbek xalq ijodi yodgorliklari» 100 jildligining 9-jildida chop etilgan. Bu dostonning baxshilar epik repertuarida tutgan o`rni, doston syujetining tarixiy asoslari, asosiy motivlari tarkibi va obrazlari talqini, badiiyati masalalari H.Zarifov (5, 3-10-betlar), M.Afzalov (1, 56-57-betlar), M.Saidov (7, 3-9-betlar), T.Mirzayev, M.Jo`rayev (4, 3-10-betlar), T.SobitovaT. (8, 49-52-betlar), M. Boboyev (2, 28-31-betlar), N.Ochilov (6, 51-54-betlar), K.Boymuhamedova (3, 60-64-betlar) kabi olimlar tomonidan tahlil qilingan.

Biz bilamizki, omonimlar (omo ... va yun. oputa — nom, ism) — umumiy ma'no unsurlariga ega bo`lmagan, tasavvuriy bog`lanmagan, lekin bir xil yozilib, bir xil aytiladigan so`zlar; ular orasida semantik aloqa bo`lmaydi. Ana shunday so`zlarning tilda mavjud bo`lishi va shunga bog`liq hodisalar omonimiya deyiladi.

Ergash Jumanbulbul o`g`li o`zbek tilining lug`aviy boyliklaridan biri bo`lgan omonimlardan o`zining ijodida mahorat bilan foydalana olgan. Ijodkor bu orqali o`zbek tilining naqadar jozibador, serqirra til ekanligini ko`rsatib berdi. Biz dostonda omonimlarning qo`llanishi hamda ma'nolarini o`rganib chiqdik.

Dostonda omonimlar quyidagi so`z turkumlari doirasida yuzaga kelganligini aniqlandi:

1. **Bir xil so`z turkumi doirasidagi omonimlar: Ot so`z turkumi doirasida yuzaga kelgan omonimlar:**

… Savdo tushd Xolbekaning boshiga,

Yoqasi ho`l ko`zdan oqqan yoshiga (9.89-bet)

…Menga ishing bo`lmasin, sen savdongni qila ber, - dedi. Mohiboy nima dedi, nima qo`ydi - yasovulboshi bilan chiqishib, tog`asi bilan qo`shilib hovlisiga borib yura berdilar… (9.117-bet)

Doston misralarida qo`llanilgan har ikkala "savdo" so`zlari ham ot so`z turkumiga oid, ulaning birinchisi ''g`am-tashvish, mashaqqat va kulfat, mushkul holatlar'' ma'nosini bildiradi. Ikkinchi misoldagi savdo so`zi esa ''oldi-sotdi, bitim'' ma'nolarida qo`llanilgan.

Aslida to`ra No`g`oy eining shag`zodi,
Ostida o`ynaydi chin bedov oti… (9.136-bet)

…To`ra aytdi: ‘‘Otim Kuntug`mish, otamning oti Avliyo Qoraxon, otam No`g`oyga podsho, No`g`oy to`rasi bo`laman. Sen kimsan, oting kimdir, yurting qayerda?’’… (9.21-bet)

Asar misralarida qo`llanilgan har ikkala “ot” so`zlari ham ot so`z turkumi doirasida omonimlikni hosil qilmoqda, ularning birinchisi ‘‘yakka tuyoqlilarga mansub o`txo`r, sutemizuvchi yirik ish-ulov hayvoni’’ni , ikkinchi esa ‘‘ism, nom’’ni bildiradi.

2. **Turli so`z turkumlari o`rtasida yuzaga kelgan leksik omonimlar:**

2.1. Fe’l va modal so`z turkumlari doirasida yuzaga kelgan leksik omonimlar:

--E farzand, burungilardan bir so`z bor : ‘‘Musofirchilikda yo zar yarar, yo zo`r yarar kuningga’’,- degan ekan.

… Bor, bolam, Olloh yoring bo`lsin, pirlar madadkoring bo`lsin, sog` borg`aysan, salomat kelg`aysan, omin Ollohu akbar!—deb oq fotiha berdi.

(9.25-26-bet)

Birinchi misoldag “bor” so`zi ‘‘voqelikda mavjudlik’’ ma’nosini, ikkinchi misoldagi “bor” so`zi esa ‘‘biror joydan ikkinchi joy tomon harakat qilmoq’’ ma’nosini bildirib kelgan.

2.2. Ravish va fe’l so`z turkumlari o`rtasidagi omonimlar:

a) ...To`ra: ‘‘Darvozani och!’’—deb darvozabon bobo qo`rboshiga qarab bir so`z dedi:… (9.26-bet)

…Shahzoda olti kun och, tashna ketib borayotib edi, Xolbekaoyim tashnalab, lablari gezarib, tanada majoli qolmay qumga yiqildi…(9.64-bet)

Birinchi misoldagi “och” so`zi ‘‘ochiq holatga keltirmoq’’ni, ikkinchi gapdagi “och” so`zi esa ‘‘ovqat tusab qolgan kishi’’ni bildirdi.

b)…Anda bir kampir bozorga kech kelib, yarim nimcha ipini qo`liga olib: ‘‘Tortmay olsang sotaman’’, - deb kalavafurushlar bilan janjal qilib o`tirib edi. (9.31-bet)

… Bu shirin jondan kechinglar,
Kafan to`nini bichinglar,
O`ttiz kosadan ichinglar,
Sharbat, alyor- alyor! (9.126-bet)

Dastlabki misoldagi “kech” so`zi paytni bildirib, ‘‘vaqtida bo`lmaslik’’ ma`nosini, keyingi misoldagi “kech” so`zi esa ‘‘bahridan o`tmoq’’ ma’nosida qo`llangan.

2.3. Ot va sifat so`z turkumlari o`rtasidagi omonimlar:

a) …Mohiboy aytdi: ‘‘o`tirib qiladigan yaxshi kasb ekan’’, - Joyni kengayt,-deb bu ham oshiqni olib, gartkam’’, deb ota berdi… (9.110-bet)

… Bir teriga solib ikki oshiqni,
Asovga sudratib cho`lga solgandir. (9.128-bet)

“Oshiq” so`zi birinchi misolda ‘‘ayrim hayvonlarning orqa oyog`i tizza bo`g`imdagi biriktiruvchi chorqirra suyakcha’’, ikkinchi misolda esa ‘‘birovga muhabbat qo`ygan kishi’’ ma’nolarida qo`llangan.

b) …Yig`laydi Xolbeka yoshin tiymaydi,
Ko`p zolimlar o`rtaga olib qo`ymaydi. (9.89-bet)

…Nima uchunki sizlar juda yosh edinglar, hech murabbiylaring yo`q edi, o`ladi demakka tilim bormas edi… (9.131-bet)

Dostonda qo`llangan ‘‘yosh’’ so`zi birinchi misolda ‘‘ko`z suyuqligi’’ni, ikkinchi misolda esa ‘‘umr o`lchovi, qari emaslik’’ni bildirgan.

2.4. Ot va fe’l so`z turkumlari o`rtasidagi omonimlar:

a) …Yoz kunlarida yovvoyi mevalarni quritib, bir yerni qazib, qishlik ovqatini berkitib olar edi. (9.66-bet)

…Olim sayyod degan qatag`onlik katta sayyod bir katta to`rni yozib o`tirar edi… (9.104-bet)

“Yoz” so`zi ushbu misollarimizning birinchisida ‘‘fasillarimizdan birining nomi’’ni, ikkinchisida esa ‘‘yoymoq, to`shamoq’’ni bildirib kelgan.

b) –Bizga tojikni qo`y, o`zbaki qilib, aytib ber…(2.109-bet)

…Bir pilla cho`chib, uyqudan uyg`onsa , qo`yning bari tumpayib bo`g`izlanib yotibdi…(9.110-bet)

“Qo`y” so`zi ushbu misollarimizning birinchisida buyruq maylida bo`lib ‘‘to`xtatmoq, barham bermoq, yigishtirmoq’’ ma’nosini, ikkinchi misoimizda esa ‘‘juft tuyoqli, kavsh qaytaruvchi, sutemizuvchi uy hayvoni’’ ma’nosini bildirib kelgan.

c) …Bolalar daryoday toshdi,
Quvib ketiga tushdi,
Nokas qullar yig`lashdi,
Bir xili o`ldik deyishdi. (9.145-bet)

- Ikki boshiga ikki katta tosh olib kelib bostirib tashlang, ichida dami kelmay o`lib qolsin, - deb dalaga chiqib tuyalariga potirda-putir yukni orta berdilar…(9.87-bet)

“Tosh” so`zi ushbu misollarimizning birinchisida ko`chma ma’noda qo`llanilib “tutaqishmoq”, “qizishmoq”ni, ikkinchisida esa ‘‘bo`lak-bo`lak holda uchraydigan, suv o`tmaydigan, qattiq, mo`rt tog` jinsi” ma’nosini anglatadi.

Bu misollarimizdan tashqari doston matnida yuz, ich, tush, dam, chin, uch, qo`sh, osh kabi turli so`z turkumlari doirasida omonimlikni hosil qilgan so`zlar ham uchraydi.

‘‘Kuntugmish’’ dostonining matni shakldoshlik jihatdan tahlil qilinganda, Ergash Jumanbulbul o`g`lining o`z adabiy tiliga bo`lgan munosabati, xalq so`zlashuv tiliga bo`lgan munosabati, undan qay darajada foydalana olishini aniqlash mumkin bo`ladi. Bu esa xalq baxshisining so`z qo`llashdagi mahoratining boshqalarda uchramaydigan va o`ziga xos jihatlarini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Афзалов М. “Кунтуғмиш” достони ҳақида қисқача маълумот // Ўзбек поэзияси антологияси. – Тошкент, 1948. 56-57-бетлар.
2. Бобоев М. “Кунтуғмиш” достонининг тарихийлиги ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1986. – №3. 28-31-бетлар.
3. Боймуҳамедова К. Вариантлилик муаммоси ва “Кунтуғмиш” достони // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. – №4. 60-64-бетлар.
4. Жўраев М., Мирзаев Т. Севги ва садоқатни куйловчи достон // Кунтуғмиш (ўзбек халқ достони). Айтувчи Ислом шоир Назар ўғли. Ёзиб олувчи Яҳё Йўлдош. Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи М.Жўраев. – Тошкент: Камалак, 2018. – 3-10-бетлар.
5. Зарифов Ҳ. “Кунтуғмиш” достони ҳақида // Кунтуғмиш (достон). Нашрга тайёрловчи: Б.Каримий. – Тошкент, 1949. 3-10-бетлар.
6. Очилов Н. “Кунтуғмиш” достонининг икки варианти хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. – №5. 51-54-бетлар.
7. Саидов М. Ишқ, вафо достони // Холбека (достон). – Тошкент: Фан, 1967. 3-9-бетлар.
8. Собитова Т. ”Кунтуғмиш”да севги ва садоқат талқини // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1979. – №4. 49-52-бетлар.
9. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. 9-жилд. “Кунтуғмиш” / достонлар (Эргаш Жуманбулбул ўғли, Нурмон Абдувой ўғли, Бекмурод Жўрабой ўғли, Ислом шоир Назар ўғли, Зоҳир Қўчқор ўғли вариантлари). Нашрга тайёрловчи: М.Жўраев. Масъул муҳаррир: Т.Мирзаев. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матба ижодий уйи, 2016.

ISSN 2181-0850

Doi Journal 10.26739/2181-0850

MUALLIM

УЧИТЕЛЬ

TEACHER

№6 (2021)

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000